

८औं कार्यसमिति
(२०७८-२०८२)

पुष्पा बुढाथोकी
वरिष्ठ उपाध्यक्ष (२०७९-२०८०)

डिमी शेर्पा
अध्यक्ष

थम माया घन्त्याल
वरिष्ठ उपाध्यक्ष (२०८०-२०८१)

कल्पना मट्टचन
हिमाल उपाध्यक्ष

कमला प्रजा (चेपाड)
पहाड उपाध्यक्ष

सुमित्रा ताजपुरिया
तराई उपाध्यक्ष

शोमा सुनुवार
महासचिव

देवमती घन्त्याल
कोषाध्यक्ष

नुमा देवी मेचे
सचिव
अनुसन्धान तथा सूचना र सञ्चार

सनम राजवंशी
सचिव
विदेश तथा परियोजना

रिना मगर (बराम)
सचिव
जनसम्पर्क तथा संगठन विस्तार

बासमती राजी
सचिव
भाषा तथा संस्कृति

भावी पुस्तालाई न्यायको लागि हाम्रो २५ वर्षको संघर्ष यात्रा
राष्ट्रिय अदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ)

रजत जयन्ती स्मारिका
२०५७ - २०८२

National Indigenous Women's Federation (NIWF)
Silver Jubilee Souvenirs
2000 - 2025

२०५७ - २०८२
2000 - 2025

**राष्ट्रीय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ)
रजत जयन्ती स्मारिका
२०५७-२०८२**

**National Indigenous Women's Federation (NIWF)
Silver Jubilee Souvenirs
2000-2025**

**राष्ट्रीय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ)
National Indigenous Women's Federation (NIWF)**

WOMANKIND
WORLDWIDE EQUAL RESPECTED PROUD

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ)

National Indigenous Women's Federation (NIWF)

कृति: रजत जयन्ती स्मारिका (२०५७-२०८२)
Silver Jubilee Souvenirs (2000-2025)

सम्पादक तथा प्रकाशक: राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ)
काठमाडौं महानगरपालिका-१०, बुद्धनगर, काठमाडौं

भाषा सम्पादन: अधिवक्ता शान्ति कुमारी राई

सहयोगी संस्था: WOMANKIND

प्रकाशन मिति: ई.सं. सेप्टेम्बर, २०२५ (वि.सं. भदौ, २०८२)

प्रतिलिपि अधिकार: राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) र सम्बन्धित स्रष्टाहरू
शैक्षिक, तालीम वा गैरनाफामूलक प्रयोजनका लागि स्रोत उल्लेख गरेर यस पुस्तकको पूर्ण
वा आंशिक कुनै पनि रूपमा पुनःउत्पादन गर्न सकिने छ । प्रतिलिपि अधिकारवालाको लिखित
अनुमतिबिना यस पुस्तकको बिक्री वा अन्य व्यापारिक प्रयोजनको लागि उपयोग गर्न पाइने छैन ।

प्रकाशन: १००१ प्रति

संस्करण: प्रथम

साजसज्जा: लक्ष्मण सुनुवार

विषयसूची

क्र.सं.	शीर्षक	पृष्ठ
खण्ड १		
१	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) को रजत जयन्ती स्मारिका	
१.१	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ)को रजत जयन्ती स्मारिकाको सम्बन्धमा नीफ अध्यक्ष डिमी शेर्पाको सन्देश	
खण्ड २		
शुभकामना सन्देश		
२.१	नेपालको प्रधानमन्त्रीको शुभकामना	
२.२	संघीय संसद्को उप-सभामुखको शुभकामना	
२.३	आदिवासी जनजाति आयोगको शुभकामना	
२.४	आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानको शुभकामना	
२.५	प्रदेश सभा सदस्यको शुभकामना	
२.६	सीड समिति सदस्यको शुभकामना	
२.७	एशिया ईण्डिजेनस पिपुल्स प्याक्टको महासचिवको शुभकामना	
२.८	एशिया ईण्डिजेनस पिपुल्स प्याक्टको कार्यकारी सदस्यको शुभकामना	
२.९	नेटवर्क अफ ईण्डिजेनस उमन अफ एशिया (निवा) को शुभकामना	
२.१०	राईट्स एण्ड रिसोर्स ईनिसियटिभको निर्देशकको शुभकामना	
२.११	राईट्स एण्ड रिसोर्स ईनिसियटिभको WiGSA को शुभकामना	
२.१२	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला मञ्चको शुभकामना	
२.१३	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति अपाङ्ग महिला संघनेपाल (नीडवान) को शुभकामना	
२.१४	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघको विज्ञको शुभकामना	
२.१५	नेपाल आदिवासी जनजाति महिला महासंघ अमेरिकाको शुभकामना	
२.१६	ईण्टरनेशनल सेन्टर फर माउण्टेन डेभलपमेन्टको जैविक विविधता लिडको शुभकामना	
२.१७	नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघको शुभकामना	
२.१८	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) को पूर्व-महासचिवको शुभकामना	
२.१९	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघको सल्लाहकारको शुभकामना	
खण्ड ३		
संस्मरणात्मक लेख रचना		३१-६९
३.१	आदिवासी नारीवादको महायात्रा: राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघको गाथा – शोभा सुनुवार	३३
३.२	सीडछायौँ प्रतिवेदनको यात्रा – यशो कान्ति भट्टचन	३८
३.३	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघमा मेरो सिकाई – देवमती छन्त्याल	४५
३.४	पुराना सम्भना – रामप्यारी सुनुवार	४७
३.५	आदिवासीहरूको खाद्य सम्पदाको संरक्षण – कल्पना भट्टचन	४८
३.६	आदिवासी किरात राई महिलाहरूको मौलिक संस्कृतिमा भूमिका – डा. शान्ति देवी राई	४९
३.७	राष्ट्रिय आदिवासी महिला महासंघको २५ वर्ष: संघर्ष, उपलब्धि, समस्या तथा चुनौति र अबको बाटो –डा. कृष्ण भट्टचन	५२
३.८	ऐतिहासिक महत्वको दस्तावेज	५६

क्र.सं.	शीर्षक	पृष्ठ
३.९	25 Years of NIWF Leadership and Legacy: A Memorial of Collective Movement	५९
३.१०	25 Years of NIWF Leadership and Legacy: A Memorial of Collective Movement – Sushila Kumari Thapa Magar	६२
३.११	Indigenous Women's Movement in Asia and the Imperative of CEDAW General Recommendation No. 39 - Sushmita Lama	६४
३.१२	My warmest congratulation to NIWF on the occasion of its Silver Jubilee ! – Shreejana Pradhan	६६
३.१३	आदिवासी जनजाति महिलाका पहिचानको लडाईँ –अधिवक्ता शान्ति कुमारी राई	६७
खण्ड-४		
सीड समितिलाई बुझाएको आदिवासी महिलाको कन्सोर्टियमको छायाँ प्रतिवेदन र सीड समितिको निष्कर्ष अवलोकन र सिफारिस		७१-११८
४.१	नेपालले पेश गरेको सातौँ आवधिक प्रतिवेदनको सम्बन्धमा सीडको ८९औँ पूर्व-सत्र कार्य समूहलाई नेपालमा आदिवासी जनजाति महिला तथा अपाङ्गता भएका आदिवासी जनजाति महिलाको अधिकारको स्थिति सम्बन्धि छायाँ प्रतिवेदन	७३
४.२	नेपालमा आदिवासी महिला र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाको अधिकारको अवस्था सम्बन्धमा छायाँ प्रतिवेदन, १७ पुष २०८१	८७
४.३	महिला विरुद्ध हुने भेदभाव उन्मूलन गर्ने समितिको नेपालको सातौँ आवधिक प्रतिवेदनमा निष्कर्ष अवलोकन ।	१०५
खण्ड ५		११९-१२२
राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) को विवरण		
५.१	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) को संस्थापकहरू	१२१
५.२	संस्थापक जातीय संस्था सदस्यहरू	१२१
५.३	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) को स्थापना कालदेखिको आजसम्मको अध्यक्ष/महासचिवहरू	१२१
५.४	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ)को नीफ विज्ञ (२०७९)	१२१
५.५	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) को सल्लाहकार (२०७९)	१२१
५.६	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ)को कार्यसमितिको पदाधिकारीहरू (२०७९)	१२१
५.७	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ)का कर्मचारीहरू	१२२
५.८	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) का सदस्य- संस्थाहरू	१२२

खण्ड-१

राष्ट्रीय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) को रजत जयन्ती स्मारिका

१.१. राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ)को रजत जयन्ती स्मारिकाको सम्बन्धमा नीफ अध्यक्षको सन्देश

आजको दिन राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) को स्थापना १५ अप्रिल, १९९८ मा भएको र अगष्ट, २०२५ मा भएको र ९ जुन, २००० मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौं (नेपाल सरकार) मा दर्ताभई कानूनी रूपमा स्थापना भएको २५ वर्ष पूरा गरेको छ। यो अवधिमा आदिवासी महिला तथा किशोरी, अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा किशोरी, एलबिटिक्वुआईप्लस र लोपोन्मुख, अति सीमान्तकृत, सीमान्तकृत, सुविधाबञ्चित र उन्नत आदिवासीको अधिकारको आन्दोलनमा नीफको संघर्ष/कार्यहरूबाट नीति, कानून, आवाज र अभ्यासमा उल्लेखनीय उपलब्धि भएको सर्वविदितै छ। नीफले यी अवधिमा राज्यबाटव्यवसाय (द्यगकष्लभकक), अन्तर्राष्ट्रिय लगानीकर्ता बैंक तथा आन्तरिक तहमा कतिपय आदिवासीलगायतबाट समस्या तथा चुनौति व्यहोर्दै आइरहेको छ। कतिपय समस्याको अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन समाधान खोज्दै आएको छ। कतिमा सफल त, कतिमा सफलताको प्रतिक्षा कायमै छ। नीफले अबको बाटो खोज्दै, खन्दै, पछ्याउँदै, देखाउँदै आइरहेको छ।

रजत जयन्तीको यस पावन अवसरमा हामी आदिवासी जनजाति महिलाहरूको लामो संघर्षको अनुभव र अनुभूतिको शृङ्खलाका घटनाक्रमलाई दस्तावेजीकरण गर्ने सत्प्रयास स्वरूप यो स्मारिका प्रकाशन गरेका छौं। यसमा समेटिएका लेख/रचना हामीले भोग्नु परेको दर्दनाक एवं कहालीलाग्दो कहानी मात्रै होइन, यो राज्यसत्ताले आम आदिवासी जनजाति महिलामाथि गरेको शोषण, दमन, उत्पीडन, विभेद र वहिष्करण विरुद्धको आँखीभ्यालमात्र नभएर ऐतिहासिक अभिलेखको रूपमा वस्तुनिष्ठकहानीको जीवन्त स्वरूप पनि हो। लोकतन्त्रको स्थापनापछिसबै जातजाति, आदिवासीले कानूनतः आ-आफ्नो समग्र, चौतर्फी विकासको लागि संगठन खोल्ने र हरेक समुदायलेआफ्नो स्वायत्त, विशेष तथा संरक्षित क्षेत्र, भाषा, धर्म, संस्कार, संस्कृति एवं सामाजिक मूल्य मान्यतालाई संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकास गर्न पाउने संवैधानिक व्यवस्था भए अनुरूप हामी संगठित रूपले शान्तिपूर्ण संघर्षपछि प्राप्त गरेको अवसरलाई रजत जयन्तीको रूपमा मनाइरहँदासमेत लोकतान्त्रिक गणतन्त्र स्थापनाको दशकौं बितिसकदासमेत राज्य सरकारको तर्फबाटदेखिने गरी कुनै साथ/सहयोग त गरेका छैनन् नै, संविधानले प्रत्याभूत गरेको आदिवासी महिलाहरूको हक/अधिकारलाई कानूनी रूपमा लागू गर्ने/गराउने दिशामा समेत काम गर्ने लक्षण देखाएन। तसर्थ संवैधानिक व्यवस्थालाई कानून बनाई लागू गर्न/गराउन हामी पुनः संघर्षको मैदानमा उत्रनु पर्ने अवस्था देखा परेको र त्यसको लागि हामी सबै एकजुटहुनुको विकल्प छैन।

जे, जस्तो रूपमा हामी उभिएको धरातल छ, यसलाई हामबीच आपसी समझदारी, तोकिएको कामको जिम्मेवारी एवं कर्तव्य पालनामा इमानदारीजस्ता विषयलाई गहन रूपमा लिने र अधिकार मात्रै खोज्ने होइन, कर्तव्य पालनाप्रति पनि चासो राखेर काम गरेको खण्डमा संगठनमा बसेर काम गर्नुको इज्जत र प्रतिष्ठा बढ्नेछ, भने आम आदिवासी महिलाहरूबीच गौरवको अनुभूति गर्ने सु-अवसर पनि हामीलाई अवश्य मिल्नेछ। हामीबीचको सुदृढ कार्यगत एकता आजको अपरिहार्य आवश्यकता भएको विषयलाई आत्मसात् गर्नु हाम्रो साझा दायित्व हुनेछ।

सीड समितिले पक्षराज्य नेपाललाई बाध्यात्मक अन्तर्राष्ट्रिय कानून सीडको छैठौं र सातौं आवधिक प्रतिवेदनमाथि विचार गरी १४ नोभेम्बर, २०१८ र २८ अप्रिल, २०२५ मा आदिवासीको आत्मनिर्णयको अधिकार र आदिवासी महिलाको सम्पूर्ण अधिकार यूएनड्रीप बमोजिम प्रष्ट देखिने गरी सुनिश्चित गर्न संविधान संशोधन गर, भनेर गरेको

सिफारिशलाई तत्काल अर्थपूर्णरूपमा कार्यान्वयन गर्न/गराउन नेपाल सरकार (संघीय, प्रदेशर स्थानीय सरकार)लाई हामी सम्पूर्ण आदिवासी महिलाको तर्फबाट नीफले आवाहन गर्दछ । आदिवासीको आत्मनिर्णयको अधिकार, स्वायत्तता तथा प्रथाजनित स्वशासन पद्धति, एफपीक तथा जनजाति महिलाहरूको परम्परागत ज्ञान र शीपलाई भावी पुस्तामा पुस्तान्तरण गरी जीविकोपार्जनको विशेष आधार निर्माण गर्न नेपाल पक्ष रहेको अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता, घोषणापत्रहरूलाई व्यावहारिक रूपमा लागू गर्न/गराउन सरकारको गम्भीर ध्यानाकर्षण पनि गराउन चाहन्छौं । हालै सम्मानित सर्वोच्च अदालतद्वारा यूएनडीप र आईएलओ महासन्धि नं. १६९ लाई लागू गर्न/गराउन भएको निर्देशनात्मक आदेशको पूर्ण पालना गर्न/गराउनपनि आवाहन गर्दछौं ।

सीड समितिले सन् २०२२ मा आदिवासी महिला तथा किशोरीको अधिकारसम्बन्धी आधारभूत सिफारिश संख्या ३९ (सीड जीआर नं.३९) पारित गरेकोले यसलाई हुबहु कार्यान्वयन गर्ने दायित्व पक्षराज्य नेपालको हो । साथै यसको पूर्ण समर्थन गर्ने तथा आदिवासी महिला आन्दोलनकारी संस्थाहरूसंग सहकार्य गरेर प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि राज्यलाई दवाब दिने, अनुगमन गर्ने लगायतको कर्तव्य राष्ट्रिय महिला आयोग, महिला मन्त्रालय, महिला अधिकारको आन्दोलन तथा नेतृत्वको पनि कर्तव्य हो, भन्ने ठान्दछौं ।

शदियौं देखि आदिवासी जनजातिले उपयोग गर्दै आएको ऐतिहासिक थातथलोमा भएको भूमि, भू-सीमाना तथा प्राकृतिक स्रोतहरूमा राज्यको जबरजस्त हस्तक्षेपलाई रोक्न तथा त्यस्तो गलत कार्यबाट आदिवासी महिला, अपाङ्गता भएका आदिवासी र आदिवासी एलबिटिक्यूआईए+, लोपोन्मुख, अतिसीमान्तकृत, सीमान्तकृत तथा सुविधाबाट बञ्चित आदिवासी समुदायलाई परेको नकारात्मक असरलाई न्यूनीकरण गर्न एवं त्यसबाट प्रभावित क्षेत्रका आदिवासी जनजाति एवं आदिवासी महिलाहरूलाई पुनर्स्थापना तथा क्षतिपूर्तिको व्यवस्था हुनसमेत माग गर्दै नेपाल सरकार र आदिवासी जनजाति आन्दोलनकारीहरूबीच भएको २० बुँदे सहमतिलगायतका र सम्झौतालाई इमान्दारीपूर्वक लागू गर्न/गराउन अपील गर्दछौं ।

अविभेदको सिद्धान्तको आधारमा राज्य र राजनीतिक दलको हरेक निकायमा आम आदिवासी महिला, लोपोन्मुख, अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका एवं एलबिटिक्यूआईए+ लगायतका आदिवासी महिलाहरूलाई समेत जातीय जनसंख्याको आधारमा समानुपातिक प्रतिनिधित्व एवं न्यूनतम एक जाति, एक प्रतिनिधित्वको लागि पुनः आन्दोलन गर्नु पर्ने स्थिति सिर्जना नहोस्, भन्ने हाम्रो आग्रह छ ।

अन्त्यमा, यो महिला महासंघलाई स्थापना कालदेखि आजसम्म यो अवस्थामा ल्याउन जुटनु र खटनु हुने संस्थापकज्यूहरू, कार्यसमितिका सम्पूर्ण पदाधिकारीज्यूहरू, सदस्य-संस्थाहरू, प्रदेश समन्वय परिषद्, जिल्ला समन्वय परिषद्, नगर समन्वय परिषद् र सम्पूर्ण कर्मचारी लगायत राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय साभेदार संस्थाहरूलाई सबै संघर्षशील आदरणीय व्यक्तित्वहरू प्रति सम्मान जाहेर गर्दै आज प्रकाशित लेख/रचनाले भावी पिँढीलाई विशेष ज्ञान प्राप्त हुनेछ र आदिवासी महिलाहरूको संघर्षको यथार्थ जानकारी हुने अपेक्षा गरेकोछु। स्मारिका प्रकाशनमा साथ/सहयोग गर्नुहुने नीफको विज्ञ डा.कृष्ण भट्टचनलाई विशेष धन्यवाद छ । साथै प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नु भएका सबैलाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

डिमी शेर्पा

अध्यक्ष

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ

खण्ड-२
शुभकामना सन्देश

प्रधानमन्त्री

काठमाडौं, नेपाल

शुभकामना

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाती महिला महासंघले आफ्नो स्थापनाको रजत जयन्तीको अवसरमा स्मारिका प्रकाशन गर्न लागेको जानकारी पाउँदा खुशी लागेको छ । यस अवसरमा महासंघका सम्पूर्ण पदाधिकारी सदस्यहरू, आदिवासी जनजाती महिलाका संस्थाहरू तथा शुभचिन्तकहरूलाई शुभकामना व्यक्त गर्दै उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दछु ।

महासंघले लोपोन्मुख, अति सीमान्तकृत, सीमान्तकृत, सुविधाबाट वञ्चित तथा उत्थानशील आदिवासी जनजाति महिला तथा किशोरी, अपाङ्गता भएका महिलाको अधिकार, सशक्तिकरण र सामाजिक न्यायको क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ । विविधता र समावेशिताको आधारमा समतामूलक समाज निर्माण गर्ने महासंघको प्रयास सराहनीय छ ।

आदिवासी महिलाहरूको आत्मनिर्णय, स्वायत्तता, पारम्परिक स्वशासन पद्धति, भूमि, प्राकृतिक स्रोत तथा जैविक विविधतामा सामूहिक अधिकारको संरक्षण, सामुदायिक चेतना अभिवृद्धि तथा नेतृत्व विकासका लागि स्थानीयतहदेखि राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरसम्म आदिवासी महिला सवाल र पहिचानलाई प्रभावकारी रूपमा उजागर गर्ने महासंघको भूमिका उल्लेखनीय रहेको छ । सुशासन, न्याय र समानताको मार्गबाट देशको समग्र विकास कार्यमा महासंघको योगदान अमूल्य रहेको विश्वास लिएकी छु ।

अन्त्यमा, रजत जयन्तीले राष्ट्रिय आदिवासी जनजाती महिला महासंघलाई अझ एकजुट, सशक्त, प्रगतिशील र सामूहिक रूपमा अघि बढ्न प्रेरणादिने अपेक्षा राखेकी छु ।

पौष, २०८२

नेपाल संवत् ११४६

सुशीला कार्की
सुशीला कार्की

इन्दिरा राना
उपसभामुख

संघीय संसद्
प्रतिनिधि सभा

फोन : ०१-४२००२२७
सिंहदरवार, काठमाडौं, नेपाल

शुभकामना

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघको रजत जयन्तीको गौरवपूर्ण अवसरमा संस्थाका सम्पूर्ण सदस्य, अभियानकर्मी, सहयोगी, शुभचिन्तकहरूलाई हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु।

विगत दुई दशकभन्दा बढी समयदेखि लैङ्गिक, जातीय, सांस्कृतिक र सामाजिक विभेदको अन्त्यका लागि अग्रसर रहँदै आएको यस महासंघले नेपालको समावेशी लोकतन्त्र र मानव अधिकारको प्रवर्द्धनमा ऐतिहासिक योगदान दिएको छ। विशेषतः आदिवासी महिला तथा किशोरी, अपांगता भएका आदिवासी महिला तथा किशोरी, सिमान्तकृत, अति सिमान्तकृत, लोपोन्मुख तथा सुविधावाट वञ्चित समुदायका आवाजलाई नीति निर्माण तहसम्म पुऱ्याउने महत्वपूर्ण काममा संस्थाको भूमिका सरहानीय छ। यीनै विषय समेटेर स्मारिका प्रकाशन गर्न लागेको खबरले हर्षित भएको छु। यो स्मारिकाले संविधानले प्रत्याभूत गरेका हक-अधिकारलाई व्यवहारमा लागु गराउन गरिएका प्रयासहरू, विभिन्न तहका सरकारहरूसँगको संवाद, अनुसन्धान, सचेतना अभियान, स्थानीय र राष्ट्रिय संरचनामा आदिवासी महिलाको सहभागिता वृद्धि गर्न गरिएका कार्यहरूलाई समेट्न सफल हुने विधास पनि व्यक्त गर्न चाहन्छु।

आदिवासी महिला तथा किशोरीहरू विभिन्न तहमा बहिष्करण, विभेद, हिंसा, गरिबी, अशिक्षा र अवसरको अभावसँग जुधिरहेका, अपांगता भएका महिलाहरूको अवस्था अझ जटिल रहेको सन्दर्भमा महासंघले अझै सशक्त, संगठित र नीतिनिर्माणमा प्रभावशाली रूपमा भूमिका निर्वाह गर्न जरुरी छ। सरकार, संघसंस्था, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम र समग्र समुदायसँग सहकार्य गर्दै अघि बढेमा मात्र आदिवासी जनजाति महिला तथा किशोरीको समावेशी अधिकार सुनिश्चित हुनसक्छ।

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघको योगदानको उच्च मूल्याङ्कन गर्दै संस्थाको उज्ज्वल भविष्यको कामनासहित आगामी दिनमा अझ सशक्त, समान र समावेशी समाज निर्माणतर्फ योगदान पुऱ्याउने प्रेरणा मिलोस् भन्ने शुभेच्छा व्यक्त गर्दछु।

साउन २०८२

२१५५१५

इन्दिरा राना
उपसभामुख

माननीय अध्यक्ष

आदिवासी जनजाति आयोग Indigenous Nationalities Commission

पुन्वोक, ललितपुर, नेपाल, फोन: (+९७७)-१-५५२४७८८, ५५२४४२४
Email: inc.gov.np@gmail.com
Website: www.inc.gov.np

Hon. Chairperson

शुभकामना

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ नेपालका समस्त आदिवासी जनजाति महिलाहरूको नेतृत्वदायी छाता सङ्गठन हो । यो सङ्गठनले विगत दुई दशकभन्दा बढी समयदेखि आदिवासी जनजाति महिलालाई आदिवासी जनजातिको जातीय, भाषिक, सांस्कृतिक तथा साङ्गठनिक हकअधिकारको बारेमा प्रशिक्षित र सङ्गठित गर्दै आएको छ । यो महासङ्घले आफ्नो स्थापनाको रजत जयन्ती मनाउने अवसरमा महासङ्घको आवश्यकता, औचित्यता, दृष्टिकोण, लक्ष्य र उद्देश्यलगायतका विविध सामग्रीहरूलाई संगालेर **रजत जयन्ती स्मारिका** प्रकाशन गर्न लम्बोकोमा म हर्षित भएको छु । यो अवसरमा राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासङ्घलाई आदिवासी जनजाति आयोगको तर्फबाट प्रकाशनको शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासङ्घ एक गैरसरकारी तथा गैरनाफामूलक संस्था हो । यसको मुख्य उद्देश्य आदिवासी जनजाति महिलाहरूलाई सङ्गठित गर्दै उनीहरूको हकअधिकारको बारेमा सचेतना फैल्याउने र शैक्षिक, धार्मिक, सांस्कृतिक र साङ्गठनिक रूपमा सशक्तिकरण गर्नु मुख्य काम हो । आदिवासी जनजाति महिलाहरू ज्ञान र सीपका खानी हुन् । उनीहरूसँग परम्परागत ज्ञान र सीपको भण्डार हुन्छ । ती ज्ञान सीपलाई संरक्षण, सम्बर्द्धन, प्रबर्द्धन, उत्पादन र बजारीकरणको साथै व्यापारीकरण गर्न सके आदिवासी जनजाति महिलाको सामाजिक तथा आर्थिक स्तर उन्नत बनाउन सकिन्छ । महासङ्घले यो विषयमा गम्भीर कदमहरू चाल्न आवश्यक छ ।

आदिवासी जनजाति समाज मातृप्रधान समाज हो । प्रायः आदिवासी जनजाति समाजलाई महिलाहरूले नै नेतृत्व गरेको हुन्छ । यसर्थ, आदिवासी जनजाति महिलाको सङ्गठन राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासङ्घ महत्वपूर्ण सङ्गठन हो । यसलाई नेतृत्व गर्ने व्यक्तिहरूले पनि आदिवासी जनजाति समुदायमा विद्यमान मातृसत्तात्मक परिवार तथा समाज र महिला ज्ञान र सीपलाई संरक्षण गर्ने र महिलाहरूलाई हरेक ज्ञान र सीपमा दक्ष बनाउँदै सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक र आर्थिक क्षेत्रमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्षम बनाउन आवश्यक छ । एउटा परिवारमा बाबु शिक्षित भयो भने व्यक्ति शिक्षित हुन्छ तर आमा शिक्षित भयो भने परिवार नै शिक्षित हुन्छ भन्ने भनाई त्यसै स्थापित भएको होइन । यसर्थ, यिनै उक्ति र जुक्तिलाई लिएर महिला महासङ्घ निरन्तर अगाडि हिँडिरहनका लागि म आग्रह गर्दछु ।

अन्तमा कुनै पनि प्रकाशन तथा सम्पादन आफैमा ठूलो र महत्वपूर्ण काम हो । स्मारिका प्रकाशनका लागि सम्पादनको दक्ष सीप प्रकाशनको लागि गुणात्मक स्रोत र साधनको आवश्यकता पर्दछ । प्रकाशनले पाठकलाई आनन्दित सुसुचित मात्रै गर्दैन, नयाँ प्रतिभाहरूलाई रचनात्मक हुन पनि सिकाउँछ । यसर्थ स्मारिक प्रकाशन जस्तो रचनात्मक कामका लागि महिला महासङ्घलाई धन्यवाद दिँदै प्रकाशन सफलताको शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

धन्यवाद ।

११ साउन २०८२
ललितपुर, नेपाल

(रामबहादुर थापामगर)

२.४ आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानको शुभकामना

आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान

सानेपा, ललितपुर

प.सं. ०८२/८३

च.नं. १२

शुभकामना

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाती महिला महासंघ (निफ) ले आफ्नो स्थापनाको रजत जयन्ती भव्य रूपमा मनाउन गइरहेको सन्दर्भमा स्मारिका प्रकाशन गर्न लागेको खबर पाउदा मलाई एकदमै खुसी लागेको छ । यस अबसरमा नेपाल सरकार आदिवासी जनजाती उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानको तर्फबाट हार्दिक बधाई सहित शुभकामना व्यक्त गर्न गर्दछु ।

आदिवासी जनजाती महिला, अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा किशोरी, एलजिबिटिक्युआइप्लस, लोपोन्मुख, अति सिमान्तकृत, सिमान्तकृत, सुबिधाबाट बञ्चित र उन्नत आदिवासी समुदायको हक, हित र अधिकार स्थापित गर्नका लागि भएका आन्दोलनमा निफले गरेका उल्लेखनीय योगदानको म मुक्त कण्ठले प्रशंसा गर्न चाहन्छु। साथै भविष्यमा पनि निरन्तरताको कामना गर्दछु ।

आगामी दिनहरूमा आदिवासी जनजाती महिलाहरूको आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक, शैक्षिक आदि क्षेत्रमा श्रीबृद्धी र उन्नतिका लागि विशेष भूमिका खेल्न निफ सफल रहोस भन्ने शुभेच्छा समेत व्यक्त गर्दछु ।

मिति; २०८२/०४/०७

रेशम गुरुङ

उपाध्यक्ष

याङ्किला शेर्पा
प्रदेश सभा सदस्य
बागमती प्रदेश, नेपाल

Yankila Sherpa
Member of Provincial Assembly
Bagmati Province, Nepal

शुभकामना

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघको रजत जयन्तीको अवसरमा स्मारिका प्रकाशन गर्न लागेको जानकारी पाउँदा खुसी लागेको छ। यस अवसरमा महासंघमा आवद्ध सम्पूर्ण पदाधिकारी सदस्यहरू, आदिवासी जनजाति महिला समुदाय तथा समर्थकहरूलाई हार्दिक बधाई तथा शुभकामना न्यक्त गर्दछु ।

यस महासंघले महिलाको हक, अधिकार, सशक्तीकरण र सामाजिक न्यायको क्षेत्रमा आवाज उठाउँदै सद्भावनायुक्त कार्य गर्दै आएको र भविष्यमा पनि समतामूलक समाज निर्माण गर्ने आफ्नो लक्ष्यलाई निरन्तरता दिन सफल रहने छ भन्नेमा म आस्थावादी छु ।

आदिवासी महिलाहरू माथि आईपरेको मुद्दा, समस्या समाधान गर्नुको साथै महिलाहरूको चेतना बढाउने र नेतृत्व विकासमा स्थानीयदेखि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरसम्म यस महासंघले प्रभावकारी भूमिका खेलिरहेको र भविष्यमा अझ सशक्त भूमिका खेल्ने छ भन्नेमा विश्वस्त छु ।

अन्तमा, रजत जयन्तीले यस महासंघलाई आदिवासी महिलाहरूको हक, अधिकार र पहिचानको लागि अझ सशक्त आवाज उठाउन सक्षम हुने आशाका साथ पूर्ण सफलताको कामना गर्दछु ।

याङ्किला शेर्पा
पूर्व पर्यटन राज्यमन्त्री
हाल, बागमती प्रदेश सभा सदस्य

मिति: २०८२।०५।१८ गते

२.६ सीड समिति सदस्यको शुभकामना

Best Wishes from Bandana Rana
Member, CEDAW Committee

It is with deep respect and heartfelt congratulations that I join the NIWF in celebrating its Silver Jubilee. Over the past twenty-five years, NIWF has been at the forefront of amplifying the voices and advancing the rights of Indigenous women and girls in Nepal — a mission I have been privileged to share and support through our collaborative advocacy.

Our journey together has been one of solidarity, persistence, and impact. We have worked hand-in-hand to ensure that the rights of Indigenous women and girls — including those with disabilities, and those who identify as Indigenous LBTIQ+ — are recognized, protected, and strengthened in national laws, policies, and practices. From the grassroots to the global stage, NIWF's leadership has been instrumental in making visible the intersecting layers of discrimination and in demanding systemic change.

A significant milestone in this journey has been the adoption of CEDAW General Recommendation No. 39 on the rights of Indigenous women and girls. This global standard recognizes the distinct rights of Indigenous women and girls in areas such as culture, land, language, self-determination, education, and freedom from violence and discrimination. It provides a powerful framework for states, including Nepal, to address historical and structural injustices while advancing equality and inclusion.

As we celebrate this Silver Jubilee, I honor NIWF's unwavering commitment, courage, and vision. Our shared advocacy continues to be a testament to the transformative power of collective action — ensuring that every Indigenous woman and girl, in all her diversity, can live with dignity, equality, and justice.

I look forward to walking this path together in the years ahead, building on the achievements of the past and embracing the opportunities of the future.

With warm regards and solidarity,

Bandana Rana

Member, CEDAW Committee

Bandana Rana

Member (Former Vice Chair) - UN CEDAW Committee,

Co Chair - Working Group on Women Peace & Security

Co Chair - Working Group on GR 41 Gender Stereotypes

Member (Former Chair) - Working Group of Inquiries

Chair - Global Network of Women Peacebuilders (GNWP)

Co Founder & Strategic Advisor - Saathi, Nepal

Lalitpur, Nepal

Telephone + 977 9851024130

Facebook - Bandanaa Rana

X @bandanarana2014

ASIA INDIGENOUS PEOPLES PACT FOUNDATION

112 Moo 1, Tambon Sanpranate, Amphur Sansai, Chiang Mai 50210, Thailand

Tel. No.: +66(0)53 343539; Fax no.: +66(0)53 343540

Email: aippmail@aippnet.org Website: www.aippnet.org

On the Occasion of the Silver Jubilee of the Nepal Indigenous Women Federation (NIWF) and the International Day of the World's Indigenous Peoples 2025

Gam A. Shimray

Secretary General, Asia Indigenous Peoples Pact (AIPP)

Dear NIWF colleagues, distinguished colleagues, indigenous women and youth leaders, government representatives, advisors, and guests.

It is with deep respect that I offer my congratulations to the Nepal Indigenous Women Federation (NIWF) on the occasion of your Silver Jubilee and the 2025 International Day of the World's Indigenous Peoples. This year's theme, "*Indigenous Peoples' Right to Self-Determination: A Pathway for Food Security and Sovereignty*," could not be more timely or relevant.

Over the past 25 years, NIWF has grown from a modest initiative into a national federation representing 43 indigenous women's organisations across 61 districts and all seven provinces. Your journey has been shaped by a commitment to indigenous women's rights and leadership, forged in the challenging intersections of gender, identity, and state power.

NIWF's "triangular struggle", to assert indigenous women's place within the broader women's rights movement, within the Indigenous Peoples' movement, and in the eyes of the state, reflects a strategic clarity that continues to resonate across Asia. Through sustained engagement, from community organising to policy advocacy, from legal action to social mobilisation, you have placed indigenous women's issues squarely within Nepal's democratic discourse.

The breadth of your work, from language revitalisation and education to food systems, ecological justice, and sustainable livelihoods, shows that indigenous women are not simply seeking inclusion. You are advancing grounded alternatives rooted in ancestral knowledge, local governance, and equitable development. Initiatives like the Indigenous Girls Opportunity Fund reflect how empowerment is not a slogan but a structured, long-term investment in leadership and change.

Your ongoing dialogue on this year's IP Day theme is not a symbolic gathering, it is a continuation of the political work of redefining sovereignty in practical terms. By linking self-determination to food security, land rights, customary institutions, and women-led economies, you are reinforcing the foundational truth that dignity and development cannot be separated from indigenous governance.

This work strengthens our shared regional struggle. At AIPP, we have been proud to walk alongside NIWF since the early 2000s. Our collaboration with you, NEFIN, and other national partners in Nepal spans Nepal's constitutional transition, the federal restructuring process, naming of Provinces and ongoing policy engagement on issues of climate change, biodiversity, and cultural rights. Together, we have helped shape regional discourse and action, guided by the conviction that indigenous women's leadership is integral to both movement-building and democratic transformation.

NIWF has also played a key role in establishing the Network of Indigenous Women in Asia (NIWA), a space that has expanded the reach and depth of indigenous women's organising across borders. As a founding member, your strategic leadership has helped root NIWA in local realities while connecting it to regional and global forums.

In the current regional context, marked by increasing authoritarianism, ecological stress, and constraints on civic space, NIWF's consistent work at the grassroots, policy, and regional levels is an important reminder of how institutions are built. You have combined legitimacy earned through community engagement with effective advocacy and alliances, showing that even under pressure, it is possible to advance rights, nurture leadership, and hold space for inclusive governance.

As you mark this 25-year milestone, NIWF is not only commemorating history; it is actively shaping the path ahead. From pushing for the implementation of CEDAW and UNDRIP, to advancing climate-resilient livelihoods and intergenerational leadership, you continue to expand the political meaning of self-governance. Your work has helped ensure that indigenous women's voices are present not just in consultations, but in decision-making structures.

On behalf of AIPP, I extend our full solidarity and appreciation. NIWF's role in Nepal's indigenous and democratic transition is well recognised. Your contributions also remain central to our regional vision of self-determined development, gender justice, and indigenous-led solutions.

As we look forward, let us continue building on this legacy; not only protecting what has been achieved but deepening and expanding it. Let us reaffirm our collective commitment to reclaiming governance over our lands, lives, and futures. Let us ensure that indigenous women lead the way in creating just, inclusive, and resilient societies.

We honour your journey, and we commit to walking with you in the years to come.

Glory to our Ancestors! Glory to our Peoples! Glory to our Children!

२.८ एशिया ईण्डिजेनस पिपुल्स प्याक्टको कार्यकारी सदस्यको शुभकामना

– जगतबहादुर बराम, कार्यकारी सदस्य

Asia Indigenous Peoples Pact (AIPP), थाइल्याण्ड ।

नेपालका सम्पूर्ण आदिवासी महिलाहरूको एउटै मात्र साभा छाता संगठन “राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ” हो । आफ्नो स्थापनाकालदेखि नै आदिवासी महिला, किशोरी, अपाङ्गता भएका महिलाहरूको जनचेतना, सशक्तीकरण, क्षमता अभिवृद्धि, नेतृत्व विकास लगायतका क्षेत्रमा कार्य गर्दै आइरहेको छ । सीमान्तकृत समुदाय एवम् आदिवासी महिलाहरूको हक र अधिकार प्राप्तिको अभियान र आन्दोलनमा नेतृत्वदायी भूमिका खेल्दै आएको यस महासंघले आदिवासी महिलाहरूलाई स्थानीय स्तरदेखि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रसम्म पैरवी र वकालत गरिरहेको छ ।

एसियाका आदिवासीहरूको साभा संगठन Asia Indigenous Peoples Pact (AIPP) को सदस्यसमेत रहेको “राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ” नेपालको आदिवासी आन्दोलनमा सँधै अग्रणी मोर्चामा छ । राष्ट्रियस्तरमा देशभरि सञ्जाल भएको यस महासंघले राज्यको विभिन्न नीति निर्माणको सन्दर्भमा आदिवासी महिलाहरूको अधिकार स्थापित गराउने काममा सरकारसँग संवाद गरी उपलब्धि हासिल पनि गर्दै आइरहेको छ । सरकारका प्रधानमन्त्री, मन्त्री एवम् सांसदहरूसँग छलफल र अन्तरक्रिया गर्दै आदिवासी महिलाको अधिकारको बारेमा आफ्नो आवाज उठाउन अब्बल यस महासंघले विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संघसंगठन तथा कुटनीतिक नियोगसँग आफ्नो सम्बन्ध बिस्तार गर्दै आदिवासी महिलाको अधिकारको विषयमा सहकार्य गर्दै पनि आइरहेको छ ।

राष्ट्रियस्तरमा पनि आदिवासीका विभिन्न संघसंगठन एवम् अन्य सरोकारवाला संघसंस्थासँग सहकार्य गर्दै आदिवासी महिलाहरूको आवाज बुलन्द बनाउँदै आएको यस महासंघको स्थापनाको २५औँ वर्षगाँठ एवम् रजत जयन्तीको अवसरमा न्यायप्रेमी आदिवासी महिला दिदीबहिनीहरूलाई हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

धन्यवाद ।

२.९ नेटवर्क अफ इण्डिजेनस उमन अफ एशिया (निवा) को शुभकामना

It is heartening to know that the National Indigenous Women Federation (NIWF) is Celebrating its Silver Jubilee in the First week of August 2025. Attaining 25th years of its existence is a big Achievement. In the midst of so many Hurdles and Challenges, the NIWF has been able to walk through it, with Pride and Dignity. From the homes and the hearths comes the ingraining of culture and the social values, where women have played a vital and irreplaceable role. Our identity which is deeply rooted in our Cultural Ethos has been remarkably reflected by our Indigenous Women not only through the colourful splendour of our attires, lively dances and melodious songs, but more substantially through our hard labour and struggles, we have marched with the menfolk in our collective history as an Indigenous Peoples. On this Occasion the Network of Indigenous Women in Asia (NIWA) wish our Nepal Indigenous Women Federation all the very best in all your endeavours at all times to come.

In Solidarity.

Khesheli Chishi.

Chairperson NIWA.

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघले सन् २०२५ को अगष्ट महिनाको पहिलो हप्तामा रजत जयन्ती मनाउन लागेको थाहा पाउँदा हृदयस्पर्शी लाग्यो । २५ वर्ष अस्तित्वमा रहनु एउटा ठूलो उपलब्धि हो । कैयन बाधा र चुनौतिहरूबीच नीफले गर्व र सम्मानसहित पार गर्न समर्थ भएको छ । संस्कृति र सामाजिक मूल्यहरू, घर र चुलाचौकादेखि समाहित भएर आउँछ, जहाँ महिलाले महत्वपूर्ण र अपरिवर्तनीय भूमिका खेल्दै आएका छन् । हाम्रो पहिचान, जुन हाम्रो साँस्कृतिक लोकाचारमा गहिरो जरा गाडेको छ, ती हाम्रो आदिवासी महिलाले रङ्गीविरङ्गी वैभवशाली पोशाक, जीवन्त नाचहरू र सुमधुर गीतहरूको माध्यमबाट मात्र नभएर उल्लेखनीय रूपमा कडा परिश्रम र संघर्षबाट बढी उल्लेखनीय रूपमा प्रतिविम्बित गर्दै आएको छ । हाम्रो सामुहिक इतिहासमा हामी आदिवासीको हैसियतमा पुरुषहरूसँग हिँडेका छौं । यो अवसरमा एशियाका आदिवासी महिलाको सञ्जाल (निवा) तर्फबाट राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघलाई आउने हरेक समयहरूमा तपाईंहरूको सबै प्रयासहरूको पूर्ण सफलताको कामना छ ।

ऐकबद्धतासहित,
खेशली चिशी
अध्यक्ष, निवा

27 July 2025

Nimi Sherpa

Chairperson

National Indigenous Women's Federation

Kathmandu, Nepal

Dear Nimi and all our Friends at NIWF,

Many warm greetings from the Rights and Resources Initiative (RRI)!

It is our immense pleasure to greet you as you celebrate your Silver Jubilee! NIWF has been a critical force in promoting and defending the rights of Indigenous women and girls in Nepal. You have tirelessly worked to strengthen the ability of women and girls to be able to speak up for themselves and work with others in their communities so that they are able to fight for their rights as well as realize their dreams for better lives for themselves, their families, and communities. Through your work, you have enabled the Indigenous women throughout your country engage with the governments to push for public policies that are responsive to the needs and aspirations of women.

In addition to the very important work that NIWF has played in Nepal, you are also critically linked to other Indigenous and women's organizations at the international level, where you effectively engage global platforms that shape the local landscape in Nepal. By doing so, you are able to project to the world the situation of women and girls in Nepal and share the lessons that you have gained from all that you do. At the same time, you are able to learn from other Indigenous and women's organizations from other countries. This international solidarity on shared issues is also a very important reason why you all have been very effective both in Nepal and at the international level.

To our dear friends and colleagues in NIWF, we at RRI congratulate you for all your victories over the past 25 years. We know that your challenges going forward are huge and at times may seem insurmountable. But you have persisted and your commitment to pushing for a better world for Indigenous women has been unshakeable. We are honored to be one of your partners in your struggles, and we consider it our privilege to be able to support the very important work that you do!

Yours sincerely,

Rose Nierras

Director for Asia

नीफको रजत जयन्ती मनाउँदै

आरआरआईको लैङ्गिक न्याय कार्यक्रमको तर्फबाट हामी राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) ले आदिवासी महिला तथा किशोरीको सामुहिक अधिकारको जनवकालतको यात्रामा यसले २५ वर्ष पार गरेको अवसरमा हार्दिक बधाई दिन चाहन्छौं । नीफको सहनशील कार्यले नेपाली आदिवासी महिलाले विशिष्ट आदिवासी पहिचानहरू, संस्कृतिहरू, भाषाहरू र परम्परागत ज्ञान संरक्षण गर्न दृश्य र महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने योगदान गरेको छ । अझ महत्वपूर्ण रूपमा नीफले नीतिनिर्माणको स्थानहरूमा आदिवासी महिलाको अधिकारको आवाज बुलन्द बनाउन, प्रतिनिधित्व र अर्थपूर्ण सहभागिताको लागि जनवकालत गर्दै राष्ट्रिय नीतिगत बहसमा महिलाको स्वामित्व अधिकारमा आधारित भएर उभिएको छ । नीफले लोपोन्मुख र कमजोर आदिवासीमा पर्ने महिलालाई पहिचान र संरक्षण गर्ने उद्देश्यको प्राप्तिलाई उल्लेखनीय प्राथमिकता दिन्छ । नीफको कार्य राष्ट्रिय मात्र नभएर सीमापार गर्दछ र जहाँकहाँको अन्य आदिवासी महिलाको संस्थाहरूको लागि मोडल र प्रेरणादायी बनेको छ ।

पेरूमा भएको हाम्रो द्विपक्षीय आदान-प्रदान कार्यक्रममा सन्दर्भगत चुनौतिहरूलाई राम्रोसंगउजागर गर्ने, उनीहरूको कार्यसूचीको अडानको रणनीति, आदिवासी महिलाको आवाज र दृष्टिकोणहरूलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तहहरूमा प्रतिनिधिको रूपमा वर्तमान भूमिका नेपालको राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला (संस्था) को तर्फबाट संस्थागत प्रक्रियाको प्रतिनिधित्व गर्ने नेतृत्वदायी आवाज थियो ।

RRI गठबन्धनको सदस्यको रूपमा र उमन ईन ग्लोबल साउथ एलाएन्स, डब्लुआईजिएसए, नीफले आफ्नो जनवकालतको रणनीति मात्र समृद्ध गर्ने नभएर RRI र WiGSA को दूरदृष्टि र सामुहिक कार्यलाई पनि समृद्ध बनाइरहेको छ । तपाईंको यात्रामा हामी पनि साथ रहन पाएकोमा हामी गौरवान्वित छौं ।

Celebrating NIWF Silver Anniversary

On Behalf of the RRI's Gender Justice program, we want to congratulate the National Indigenous Women's Federation (NIWF) for its 25-year journey advocating for Indigenous women's and girls' collective and individual rights. NIWF's enduring work has contributed to making visible the crucial roles that Nepalese indigenous women play in preserving the distinct indigenous identities, cultures, languages, and traditional knowledge. More importantly, NIWF has positioned the women's tenure rights-based agenda in national policy debates, advocating for indigenous women's rights to voice, representation, and meaningful participation in decision-making spaces. Notably, NIWF gives priority to efforts aimed at recognizing and protecting women belonging to endangered and vulnerable Indigenous Peoples. NIWF's work is not only national, but its work transcends boundaries and constitutes a model and inspiration to other Indigenous women's organizations elsewhere.

At our bilateral exchange in Peru, NIWF was the leading voice in representing the organizational process of a national Indigenous women's organization from Nepal, well-articulating the contextual challenges, strategies for positioning their agendas, and current roles at national/international levels as representatives of Indigenous women's voices and perspectives.

As a member of the RRI coalition and the Women in the Global South Alliance, WiGSA, NIWF is enhancing not only its advocacy strategy but also enriching the vision and collective action of RRI and WiGSA. We are proud and honored to have been part of your journey!

Omaira Bolaños and Lorene Moran-Valenzuela

28th July, 2025

Congratulations on Your Silver Jubilee

On behalf of the National Indigenous Women Forum, I extend my warmest congratulations to the National Indigenous Women Federation on the momentous occasion of your Silver Jubilee.

Celebrating 25 years of unwavering commitment to the rights, dignity, and leadership of Indigenous Women is a powerful testament to your strength, resilience, and collective vision. NIWFed has been a cornerstone in shaping the Indigenous women's movement in Nepal, and your journey continues to inspire organizations like ours and generations to come. NIWFederations's pioneering work especially being the first to initiate the CEDAW Shadow Report from an Indigenous Women's perspective set a groundbreaking precedent, not just for Nepal, but for Indigenous Women's movements globally.

Personally, this milestone holds deep meaning for me. I had the honor of serving as the General Secretary of NIWFederation from 2010 to 2013, a time that remains an incredible and transformative chapter of my life. Being part of the Federation's journey during those years allowed me to witness firsthand the solidarity, determination, and leadership that define NIWFederation's legacy.

As we mark this important achievement, we celebrate your tireless efforts in amplifying Indigenous women's voices and shaping more inclusive and just societies. We look forward to continuing our shared struggle for rights, justice, and equality.

Wishing you continued success, strength, and solidarity in the years ahead.

With respect and heartfelt congratulations,

Suni Lama
Chairperson
National Indigenous Women Forum (NIWF)

"Nothing About Us Without Us: Leaving No One Behind"

National Indigenous Disabled Women Association (NIDWAN)

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति अपाङ्ग महिला संघ नेपाल (निडवान)

1st Aug 2025

"Collective Campaign for Collective Rights"

We proudly extend our warmest wishes and blessings from our ancestors and Mother Earth to the **National Indigenous Women Federation (NIWF)** on the momentous occasion of completing 25 remarkable years of empowering Indigenous Women in Nepal. This milestone is not merely a celebration of time but a testament to your relentless advocacy, unwavering commitment, and grassroots leadership in ensuring the rights of Indigenous Women and Girls.

For over two and a half decades, NIWF has been a beacon of hope with connecting voices from remote villages to the global stage and advancing the rights of Indigenous Women. Guided by the collective way of life, the struggles we share, and the wisdom of our elders, mothers, and sisters, this journey has been remarkable in asserting our distinct identity, culture, and right to self-determination. NIWF's work symbolizes the power of local-to-global advocacy, contributing to significant milestones such as advancing the implementation of the **Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)**, the **Beijing Platform for Action (BPfA+30)**, and shaping **CEDAW General Recommendation 39 (GR 39)**, a historic achievement for all Indigenous Peoples, Women, Women with Disabilities, Youth, and Girls. From advocacy to aspiration, NIWF has embraced coalition-building, intergenerational leadership, and the spirit of solidarity that binds us together. It has been an extraordinary collective journey for the **National Indigenous Disabled Women Association Nepal (NIDWAN)** to integrate disability inclusion and contribute to the broader Indigenous Women's Movement, including CEDAW reporting and GR 39 development, while working across different mandates.

We strongly encourage NIWF to continue championing diverse and intersectional identity groups, particularly those most marginalized **Indigenous Women and Girls with Disabilities and LGBTQIA+ communities** for the effective implementation of CEDAW GR 39. We reaffirm our solidarity and commitment to this shared vision. We deeply honor your legacy of action, learning, and leadership for dignity, justice, equality, and the rich diversity of Indigenous Women. NIDWAN looks forward to continued collective campaigning, strengthened collaboration, and transformational change. **May your foundation continue to grow stronger, your voices resonate louder, and your leadership inspire generations to co.me**

With Respect & Solidarity

Pratima Gurung,

Founding President and Advisor, National Indigenous Disabled Women Association Nepal

Advisor, National Indigenous Women Federation (NIWF)

📍 Kusunti-13, Lalitpur Metropolitan City, Lalitpur, Nepal, Post Box No: 21535 📞 +977 1 5424054, 9851345804

✉️ nidwan2015@gmail.com, info@nidwan.org.np

📘 @nidwan.nepal

✂️ @NidwanNepal

🌐 www.nidwan.org.np

रजत जयन्तीको शुभ-अवसरमा शुभकामना

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघले आफ्नो रजत जयन्ती मनाउन लागेको अवसरमा शब्दबाटै भएपनि मनभरिको शुभकामना व्यक्त गर्दछु । महासंघआफ्नो स्थापनाको समयमा आफ्नै समुदायबाट भएको आलोचना र बाहिरी अनेकौं आक्रमण, विभेद, आरोप, व्यवधान र असहयोगको बावजूदआफ्नो निरन्तर यात्रा र संघर्षबाट आज यो ठाउँमा आइपुगेको छ । आफ्नो उपस्थिति र नेतृत्व महिला आन्दोलन, आदिवासी महिला आन्दोलन, न्याय र सम्मानको लागि हुने हरेक आन्दोलन र लडाईंमा स्थापित गरेको छ । हिजो अस्ति जस्तो लाग्छ, राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघका संस्थापकाज्यूहरू कानूनी सल्लाहको लागि लाहुरिपमा आउनु भएको र विभिन्न विषयमा सल्लाह सुझाव आदान-प्रदान भएको, तर अहिले २५ वर्ष भएछ । यो अवसरमा आगामी यात्रा र कार्य तथा उद्देश्यसमेतको लागि सफलताको शुभकामना दिन चाहन्छु ।

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघले आफ्नो स्थापना कालदेखि नै आदिवासी महिला र यसभित्रको विविधता मात्र होइन, समग्र महिलाको मुद्दा र सवालहरूलाई विशेष रूपमा उजागर गर्दै समाधानको बाटोमा निरन्तर लम्किरहेको छ । महिला महासंघको आन्दोलनको सहयोगमा महिलाहरूले कानूनी र व्यावहारिक रूपमा अनगिन्ती सफलता हासिल गर्न सफल भएको छ । अंश, वंश र प्रतिनिधित्वको सवालमा महत्वपूर्ण कानूनी र व्यावहारिक सफलता हासिल गरेकोछ । त्यस्तै देशको सर्वोच्च पद र सम्मानको अवसर पाउन पनि सफल भएको छ ।¹

समग्र महिलाको दृष्टिकोणबाट निकै सफल रहेतापनि आदिवासी महिलाको सवालमा अझै ठूलो संगठित र प्रभावकारी आन्दोलन र रणनीति आवश्यक रहेको तथ्य हामीसामु रहेको अध्ययनले देखाउँछ । नेपाल कानूनले अझैसम्म आदिवासी महिलालाई चिन्न सकेको छैन ।² अर्थात् कानूनी अस्तित्व प्राप्त गरिसकेको छैन । तसर्थ हरेक कानून, नीति, नियम र कार्यक्रमहरूमा आदिवासी महिला भनी सम्बोधन हुन छुटेको छ, पहिचानविहीन हुन बाध्य भएको छ र आदिवासी महिलाको समग्र विकासमा कानूनी तगारो लागेको छ । महिला आन्दोलनबाट प्राप्त सफलता र प्रतिफलमा आदिवासी जनजाति महिला फड्के किनाराका साक्षी मात्र बन्न कर लागेको छ । आदिवासी महिलामाथि विभेद भएको छ ।

अतः आदिवासी जनजाति महिलाको आन्दोलन आफ्नै लागि चाहिं निकै मेलो बाँकी रहेको छ । कानूनी पहिचान स्थापित गर्नका लागि नयाँ रणनीति निर्माण गरी दीर्घकालीन सौचबाट अगाडि बढ्न जरुरी रहेको छ । कानूनी पहिचानको छुट्टै अस्तित्व स्थापना नगरेसम्म अर्थात् महिलाभित्र आदिवासी महिलाको अस्तित्व स्थापित नगरेसम्म आदिवासी जनजाति महिलाले समानता, स्वतन्त्रता र सामाजिक न्यायको अनुभूति गर्न र अन्तर्राष्ट्रिय कानून तथा सिफारिशहरूमा भएको मानव अधिकारको विषयवस्तु व्यवहारमा उपभोग गर्न नपाउने भएको हुँदा आदिवासी महिलाको आन्दोलनलाई सोहीतर्फ अर्जापन र सोझाउन आवश्यक रहेको छ भन्ने, ठानेकोछु ।

अधिवक्ता भिम राई

सचिव, लाहुरिप

1 Constitution of Nepal 2015 Article : 38, 42,84,86,91, 222,252 etc.

2 Ibid article 38,84, 222 etc.

नेपाल आदिवासी जनजाति महिला महासंघ अमेरिका
FEDERATION OF INDEGENOUS WOMEN OF NEPAL IN AMERICA
(FIWNA)

EIN 453955533

42-15, 76th Street, Elmhurst NY 11373 Tel. (646) 730-6173
Email: fiwna123@gmail.com | www.fiwna.org

Advisor

Sangini Rana Magar

President

Indira Chongbang

Vice-President

Maina Bajracharya Sen

General Secretary

Indu Lamichhane

Secretary

Neema Gole Tamang

Treasurer

Barmaya Pun Magar

Joint-Treasurer

Dr. Subhatra Limbu

Member

Bandana Rai

Aabha Shrestha

Pushpalata Subba

Bimala Pomo

Kumari Subba

Nima Sherpa

Nima Lama

Indira Gharti

Saraswati Tamang

Chandrakala Shrestha

Bimala Lama

Shanti Jirel

Atikala Lama

शुभकामना सन्देश

नेपाल राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (NIWF) को गौरवमय २५ औं रजत जयन्तीको ऐतिहासिक अवसरमा, नेपाल आदिवासी जनजाति महिला महासंघ अमेरिका (FIWNA) परिवारको तर्फबाट हार्दिक बधाई, सम्मान र शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छौं।

लैङ्गिक समानता, सामाजिक न्याय र समावेशी समाज निर्माणको दिशामा NIWF ले पछिल्ला २५ वर्षमा गरेको संघर्ष, नेतृत्व र सशक्त आवाज सौँच्चिकै प्रेरणादायी छ। विशेषगरी, आदिवासी महिला तथा किशोरीहरू, अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा किशोरीहरू, साथै आदिवासी LBTIQ+ समुदायको अधिकार र पहिचानका लागि संस्थाले उठाएको आवाज, सिर्जना गरेका अवसरहरू र सुनिश्चित गराएका अधिकारहरू प्रशंसनीय छन्।

यस ऐतिहासिक अवसरमा, FIWNA, NIWF सँग भविष्यमा अझ गहिरो, समन्वित र उद्देश्यपूर्ण सहकार्य गर्दै शिक्षा, नीति निर्माणमा पहुँच, नेतृत्व विकास, लैङ्गिक समानता, सांस्कृतिक संरक्षण तथा प्रवर्द्धनमा संयुक्त पहल गर्न इच्छुक र प्रतिबद्ध छ।

हामी विश्वस्त छौं कि NIWF र FIWNA बीचको सहकार्यले राष्ट्रिय मात्र होइन, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा समेत आदिवासी जनजाति महिलाहरूको आवाजलाई अझ बुलन्द र प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत गर्न सक्नेछ।

यो रजत जयन्तीले NIWF को गौरवमय इतिहासप्रति सम्मान प्रकट गर्दै, आगामी दिनहरूमा संस्थालाई अझ दृढ, समावेशी र न्यायपूर्ण मार्गतर्फ अग्रसर गराओस् भन्ने हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौं।

तपाईंहरूलाई अझ प्रेरणा मिलोस्, ऊर्जा र उत्साह सँगै अगाडि बढ्ने आत्मबल मिलोस् भन्ने कामनासहित-

जय आदिवासी जनजाति महिला!

Indira Chongbang

President

नेपाल आदिवासी जनजाति महिला महासंघ अमेरिका (FIWNA)

It is with deep respect and heartfelt congratulations that we extend our warm wishes to the National Indigenous Women Federation (NIWF) on the occasion of the Silver Jubilee.

Over the past 25 years, NIWF has stood as a powerful voice for Indigenous Women and Girls in Nepal and the Himalayan region—amplifying their rights, honoring their knowledge systems, and challenging deeply rooted structural inequalities. It has been our privilege to walk alongside NIWF in this journey of transformation.

We recognize that this journey has not been without challenges. Yet, NIWF's unwavering commitment to dismantling barriers and building solidarity across communities continues to inspire us. As you celebrate this remarkable milestone, we reaffirm our commitment to standing beside NIWF in the years ahead advocating for a just, inclusive, and sustainable future for all Indigenous peoples.

Congratulations on 25 years of transformative work. May this Silver Jubilee celebration be a moment of reflection, pride, and renewed purpose!

Sunita Chaudhary
Biodiversity Lead, ICIMOD

नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ
संघीय परिषद् सचिवालय
Nepal Federation of Indigenous Nationalities (NEFIN)
Secretariat of Federal Council

Regd. No. 769/052/53
S.W.C. Regd. No. 13679

P.O.Box No. 8975, EPC: 1851
Bhimsengola,
Kathmandu -9, Nepal
Phone/Fax: +977-01-5915375
E-mail: nepal.nefin@gmail.com
info@nefin.org.np
Website: www.nefin.org.np

मिति: २०८२ भाद्र २० गते

शुभकामना

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (निफ) ले कानूनी स्थापनाको रजत जयन्तीको यस ऐतिहासिक अवसरमा स्मारिका प्रकाशन गर्न गईरहेको थाहा पाउँदा अत्यन्तै खुशी लागेको छ । नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघको अधिकार मुखी आन्दोलनमा राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (निफ) को महत्वपूर्ण भूमिका तथा सहयोगलाई नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ सधैं धरि गर्दछ । आदिवासी जनजाति महिलाहरूको कला, संस्कृतिलाई मात्र नभएर सिङ्गो आदिवासी जनजातिहरूको महिपचान, भाषा, धर्म, एवम् प्रतिनिधित्व, पहुँच र प्रतिष्ठा उच्च राख्न अभि बढी यो स्मारिकाले मद्दत पुग्ने छ भन्ने आशा लिएका छौं । साथै यस कार्यको लागि राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (निफ) लाई हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

विशेषतः आदिवासी महिला तथा किशोरी, अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा किशोरी, एलिजियटिक्वुआईप्लस समुदायका सदस्य, साथै लोपोन्मुख, अति-सिमान्तकृत, सिमान्तकृत र सुविधा वञ्चित आदिवासी महिलारूको अधिकारका पक्षमा निफले विगतका वर्षहरूदेखि नै सशक्त रूपमा आवाज उठाउँदै आएको छ । यस यात्रामा निफले सामाजिक चेतना अभिवृद्धि, अधिकारका सवाललाई राष्ट्रिय एजेन्डामा ल्याउने, अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा प्रतिनिधित्व गर्ने र स्थानीय तहमा आदिवासी महिला नेतृत्वलाई सशक्त बनाउने जस्ता उल्लेखनीय उपलब्धि हासिल गरेको छ । आगामी दिनहरूमा पनि निफले आफ्नो संघर्षलाई अझै संस्थागत र सबल बनाउँदै, अन्तरपिँढी नेतृत्व निर्माणमा जोड दिँदै, अधिकार र समानताको पक्षमा नीति निर्माणमा प्रभावकारी योगदान पुऱ्याओस् भन्ने विश्वासका साथ राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (निफ) को रजत जयन्ती समारोह सफल होस् र निफको यात्रा अझै गौरवमय तथा प्रभावकारी बनोस् भन्ने हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

गेल्ले लामा शेर्पा
अध्यक्ष

२.१८ राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) को पूर्व-महासचिवको शुभकामना

बहुजाति, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसाँस्कृतिक रूपमा परिचित देश नेपाल हो । हिमाल, पहाड, भित्रीमधेश, तराईमा फैलिएर बसेका साठीवटा जातिआदिवासी जनजातिहरूमा आफ्नै पृथक पहिचान रहेको छ । लैङ्गिक समानता रहेको भएपनि राज्यको नीति नियमले पुरुष प्रधान व्यवहारले आदिवासी जनजाति महिलाहरू पनि अनेक अवसरबाट बञ्चित रहेका छन् । हिन्दूधर्मको प्रभावले छाउपडी प्रथा जस्ता अमानवीय व्यवहार महिलाहरूले भोग्ने गरेका अनौठो चलन देख्दा अन्य मानिसहरूलाई आश्चर्य लाग्नु स्वभाविक हो । नेपालका आदिवासी जनजातिहरू शासनको अग्र बागडोरमा नरहे पनि आफ्नो परिवार र समुदायमा समानता र सद्भावपूर्ण व्यवहार चलाउने गरेको पाइन्छ । परम्परादेखि मान्यतामा रहेको महान विशेषतालाई व्यवहारमा उतार्न महिला महासंघ नामक संस्था गठन गरी देशभरि सञ्जाल तयार गरी एक उदाहरणीय काम गर्दै आएको इतिहास पच्चीसौं वर्षमा पाइला टेकेको रजत जयन्ती मनाउन स्मारिका प्रकाशन गर्न लागेकोमा हार्दिक बधाई छ । महिला महासंघको उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

बम कुमारी बुढामगर

पूर्व-महासचिव

On this special occasion of NIWF's 25th Silver Jubilee, I extend my heartfelt congratulations and best wishes. Over the years, NIWF has shown true courage and commitment by standing strong for Indigenous women and Peoples. Unlike many organizations influenced by politics, NIWF has never allowed division. Instead, it has united Indigenous women from across the country, raising their voices for justice, equality, and representation.

I sincerely congratulate the leader, board members, and staff of NIWF for their hard work, dedication, and transparency. Your independence and honesty make this journey unique and historic, ensuring that Indigenous women's voices are heard with dignity and strength.

NIWF has also greatly contributed to social justice, women's rights, and the peaceful movement of the Inter-Generational Feminist Forum (IGFF). Your independent, inclusive, and community-driven approach has made NIWF a trusted space where Indigenous women can lead without fear of political influence. I am proud of your coordination and strong fight for cultural rights, dignity, and human rights justice.

May NIWF continue promoting and inspiring generations, uphold justice, and remain a shining example of unity, resilience, respectful environment and participation. Thank you for the opportunities to express.

Chhing Lamu Sherpa

Advisor,

खण्ड-३
संस्मरणात्मक लेख रचना

३.१ आदिवासी नारीवादको महायात्रा: राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघको गाथा

शोभा सुनुवार
महासचिव

२०५५ सालको बैशाख महिना, त्यो समयमा जब आदिवासी महिलाहरूको आवाजलाई अँध्यारो कोठामा लुकाइएको थियो, आदिवासी महिलाहरूको अस्तित्वलाई समग्र महिलाहरूले नस्वीकार्ने तथा आदिवासी जनजाति आन्दोलनले पनि आदिवासी महिलाहरूलाई बहिष्करणमा पारिएको कारणले अधिकारका बगैचामा उनीहरूको हिस्सा काटिएको थियो र पहिचानको सूर्यलाई बादलले ढाकेको थियो, तब केही साहसी अग्रज दिदी (यशोकान्ती भट्टचन, स्टेला तामाङ, डा. चुन्दा बज्राचार्य, मिरा घले र हेमा पुन) हरूले एउटा सपना बुने। नेपालको आदिवासी जनजाति महिलाको मानवअधिकार संरक्षणको लागि एउटा यस्तो बीउ रोपे कि जसले आज एउटा विशाल र फलदायी वृक्षको रूप धारण गरेको छ। त्यसै बीउको नाम हो—राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (NIWF)। यो कुनै साधारण संगठनको स्थापना थिएन, यो त एउटा मौन क्रान्तिको शंखघोष थियो, एउटा दबेको आवाजको गर्जन थियो।

महासंघको वीजांकुरण कुनै क्षणिक उत्तेजना र आवेश थिएन, यो त एउटा गहन विचार र विमर्शको फलस्वरूप भएको थियो। आदिवासी महिलाहरूले महिला आन्दोलनभित्र आफ्नो विशिष्ट पहिचान र आदिवासी जनजाति आन्दोलनभित्र आफ्नो स्वाभिमान स्थापित गर्न एउटा स्वतन्त्र मञ्च खोजिरहेका थिए। शुरुमा आदिवासी महिला विभाग खोल्ने मनसायले पाँचजनाबाट बीजारोपित सपनाको यात्रा ७ ओटा जातीयसंस्थाहरूबाट सुरु भएर आज ५० ओटा जातीय संस्थाहरू मिलेर एउटै मालामा आदिवासी जनजाति महिला संस्थाहरूलाई आफ्नो छत्रछायाँमा समेट्दै नीफ एक बलियो किल्ला बनेको छ। यो किल्लाले आदिवासी महिलाहरूको अधिकार, सम्मान र पहिचानका लागि सडकदेखि सदनसम्म निरन्तर लडाईँ गरिरहेको छ र यो दीर्घकालसम्म जारीरहिरहने छ।

महासंघको आत्मा : दूरदृष्टि, लक्ष्य र रणनीति

महासंघको दूरदृष्टि, मिशन र लक्ष्यले आफ्नो गहिरो दर्शनलाई प्रतिबिम्बित गर्छ। सामुहिक अधिकार, समता, समानता र आदिवासीहरूको विशिष्ट पहिचान सुनिश्चित भएको एक समतामूलक समाजको स्थापना गर्नु महासंघको आफ्नो दूरदृष्टि हो। अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनहरू, जस्तै— UNDRIP र ILO महासन्धि नं १६९ अनुसार आदिवासी महिलाहरूको सामुहिक अधिकार र लैङ्गिक समानता सुनिश्चित गर्ने आफ्नो लक्ष्य हो।

विविधताले भरिपूर्ण आदिवासी महिलाहरूलाई अदृश्यबाट दृश्यमान बनाउने लक्ष्यसहित महासंघको रणनीति भने बहुमुखी

छ, जसले आदिवासी महिलालाई केन्द्रमा राखेर काम गर्छ। 'पछाडि फर्केर हेर्दै अगाडि बढ्ने' अद्वितीय रणनीतिले विगतका अनुभवबाट सिक्दै भविष्यको मार्गचित्र बनाउँदछ।

वर्तमानको प्रतिबिम्ब: २५ वर्षको यात्रा

हामीले राज्यसंग हार खाने कुनै कल्पना गरेको छैनौं। विगतदेखि अहिलेसम्म नेपालको समग्र आदिवासी महिलाहरूको हक हितको लागि सडकदेखि सदनसम्म हामी लडिरहेका छौं। हाम्रो मुद्दाहरूलाई राष्ट्रिय मात्र नभएर अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा सुनाउन सकिरहेका छौं र अभै पनि प्रयासरत छौं। अहिले युवापुस्ताहरूलाई प्रतिनिधित्व र हस्तान्तरण/पुस्तान्तरणको लागि केही नयाँ आयामहरूको लागि आदिवासी विज्ञहरूसंग जोडिएका छौं। भोलिको दिनहरूमा समावेशिता र समानताको अधिकार प्राप्तिको लागि हाम्रो पहिचानको लडाईँमा सबैलाई एक ठाउँमा राखेर एकजुट भएर सामुहिक रूपमा लाग्नको लागि पहल गर्ने महिला महासंघ आफैँमा विभिन्न आदिवासी महिलाहरूको अभिभावक हो। २५ वर्षको लामो यात्रापछि महासंघ अहिले देशको सीमा नाघेर अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा पनि आदिवासी महिलाहरूको मुद्दा उठाउने एक प्रभावशाली शक्ति बनेको छ। महासंघले आदिवासी महिलाहरूको अधिकार, पहिचान, समानता र न्यायको पक्षमा सडकदेखि सदनसम्म आवाज बुलन्द गर्दै आएको छ। महासंघले विभिन्न संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरूसंग समन्वय गरी नीति निर्माणमा आफ्नो उपस्थिति जनाएको छ। साथै गाउँ-गाउँमा सचेतनाको दियो बाली क्षमता अभिवृद्धिका तालीम दिएर र नयाँ नेतृत्व विकास गरेर यसले ठूलो परिवर्तन ल्याएको छ। तर पनि यो यात्रामा काँडाको बाटो अभै सकिएको छैन। पूर्ण अधिकारको गन्तव्य अभै टाढा छ। चुनौतिपूर्ण छ।

समस्याहरूको भुमरी: आदिवासी महिलाका वर्तमान पीडाहरू

आदिवासी महिलाहरूलाई स्व-पहिचानसहितको अधिकार सुनिश्चित गरिनु पर्छ, भन्ने हामी सबैको सामुहिक आवाज हो। आदिवासी महिलाहरूको अधिकारलाई ३३% महिलाहरूको अधिकारभित्र गोलमोलमा एउटै टोकरीमा राखी दिएर महिला अधिकार दिएको छ, भन्नु नै आदिवासी महिलाहरूको विविधतालाई स्वीकार नगर्नु हो, यो विभेदीकरण हो। आदिवासी महिलाहरूको आत्मनिर्णयको अधिकारसहित बाँच्न पाउने बाध्यकारी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरू UNDRIP, 2007 र ILO नं. १६९ अनुसार सबै आदिवासीहरूले आफ्नो स्व-पहिचानसहित बाँच्नु पाउनुपर्छ। यसैगरी आदिवासी किशोरी र महिलाको

सबै खाले विभेद् उन्मूलन गर्ने महासन्धि (CEDAW) र सन् २०१८ मा बुझाएको छायाँ प्रतिवेदनको सामान्य सिफारिस नं (GR) ३९, २०२२ अनुसार बाध्यकारी कानून र धाराहरू लिखित रूपमा भए तापनि कार्यान्वयन भएको महशूससम्म पनि गर्न सकिएको छैन। आशाभन्दा निराशाका बादलहरू भन-भन बढी मडारिएको भल्को आइरहेको छ। आज पनि आदिवासी महिलाहरू यस किसिमका समस्याहरूको गहिरो भुमरीमा फँसेका छन्।

सामाजिक र साँस्कृतिक समस्या: आदिवासी महिलाहरूको मौलिक संस्कृति, भाषा र परम्परालाई राज्यले बेवास्ता गरेको छ। पश्चिमी संस्कृतिको आँधीबेहरीले उनीहरूको पुरानो ज्ञान र शीपलाई उडाएर लैजाँदैछ, जसले गर्दा उनीहरूको साँस्कृतिक धरोहर हराउँदै गइरहेको छ।

राजनीतिक समस्या: संविधानले महिलालाई ३३% अधिकारको मीठो सपना देखाए पनि, आदिवासी महिलाहरूको विशिष्टता र विविधतालाई बेवास्ता गरिएको छ। राज्यका कानून, नीति र योजनाहरूमा उनीहरूको मुद्दा समावेश नहुँदा उनीहरू समान अवसरको दौडमा पछाडि परिरहेका छन्। साथसाथै आदिवासी जनजाति महिलाको पहिचानमा दोहोरो मापदण्ड बनाएर आफू अनुकूल व्याख्या गर्ने गरिएको छ। खासमा आदिवासी महिलाको थर फेरिदैन।

शैक्षिक तथा आर्थिक समस्या: परम्परागत शिक्षालाई मान्यता नदिनु र आधुनिक शिक्षामा पहुँच नपुगनुले रोजगारीमा असमानता हुँदा धेरै आदिवासी महिलाहरू आर्थिकरूपमा गरिबीको अँध्यारो खाडलमा रुमल्लिएका छन्।

दोहोरो विभेद् र हिंसाको समस्या: घरदेखि समाजसम्म र राजनीतिदेखि कामकाजको क्षेत्रसम्म उनीहरूले दोहोरो विभेद्को सामना गर्नुपरेको छ। राज्य महिला नेतृत्वलाई सहजै स्वीकार नगर्ने पुरानो सौँच अझै बलियो रूपमा उभिएर बसेको छ।

प्रक्रियागत बहिष्करणका समस्या: आदिवासी जनजाति महिलाको स्पष्ट पहिचान नभएको हुँदा आदिवासी जनजाति महिला प्रक्रियागत बहिष्करणमा पर्नु ठूलो समस्या भएको छ।

आदिवासी महिलाले सामना गरिरहेका चुनौतिहरू: सरकारले भन बढी आक्रमक र अतिक्रमित रूपमा पश्चिमी संस्कृतिलाई बढवा दिइरहेको छ। यसकारण आदिवासी महिलाहरूको संस्कृति, संस्कार, परम्परागत शीप, ज्ञान, रैथाने अभ्यास, रीतिरिवाज, भाषाहरू लोप हुँदै छन्। नेपाल सरकारले विभिन्न महासन्धिहरूमा गरेको हस्ताक्षर र अनुमोदन गरे अनुसार कार्यान्वयन नभएको र २०७२ को संविधानमा आदिवासीहरूको अधिकार स्पष्टरूपमा नलेखिएको र पुनःलेखन र संशोधनको लागि अन्तर्राष्ट्रिय कानून अनुरूप पटक-पटक सुभाव दिए पनि कानमा तेल हालेर बसेको छ। यो विभेदीकरण अहिले भन चरमरूपमा बढिरहेको छ।

पछिल्लो समय आदिवासी महिलाहरूलाई पहिचान भन्ने शब्द नै पेचिलो बनिरहेको छ। २५ वर्षको यात्राहरूमा आदिवासी महिलाहरूको केही-केही मुद्दाहरूको सुनुवाई भएको जस्तो देखिने, तर सामुहिक रूपमा कुरा गर्दा कहीं, कतै कुनै अधिकारहरू पाएको महशूस छैन। आदिवासी महिलाहरूलाई राज्यले कुनै पनि नीति निर्माण, ऐन र राष्ट्रिय योजनाहरूमा सूचनाको हकमा

पहुँच नभएको, अर्थपूर्ण सहभागिता नगराइनु नै विभेद् हो। महिला महासंघले आदिवासी महिलाहरूको मौलिक हक/अधिकारको लागि २५ वर्षसम्म लगातार बहश पैरवी, विभिन्न आन्दोलन गरिरहौं पनि अझै हाप्रो मुद्दा जुँकायुँ रहनु दुःखद् पक्ष हो। यी समस्याहरूले आदिवासी महिलाहरूको जीवनमा अनेकौं चुनौतिहरू खडा गरेका छन्। पहिचानको संकट, संस्कृति र भाषा लोप हुने खतरा, राज्यको बेवास्ता र न्यायमा पहुँचको अभाव, अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूमा हस्ताक्षर भए पनि ती केवल कागजका पानामा सीमित छन्, जसले उनीहरूको पीडालाई भन्नु गहिरो बनाएको छ। समस्याहरूको चपेटामा परेका आदिवासी महिलाहरू अहिले अनेकौं चुनौतिहरूको सामना गर्दैछन्।

पहिचानको संकट: स्व-पहिचानको अधिकार अझै सुनिश्चित छैन।

संस्कृति र भाषाको लोप: परम्परा, संस्कृति र मौलिक शीप संरक्षणमा असफलता।

राज्यको बेवास्ता: सरकारी योजना, ऐन र नीतिमा समावेश नभएको पीडा।

न्यायमा पहुँच: विभेद् र हिंसाका मुद्दामा पीडित महिलाहरू अझै न्यायबाट टाढा।

अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता कार्यान्वयनमा कमजोरी: UNDRIP, 2007, ILO C.No. 169, CEDAW, GR 39 जस्ता बाध्यकारी सन्धिहरूमा हस्ताक्षर भए पनि कार्यान्वयन नभएको।

महासंघको विजय यात्रा : उपलब्धिहरूको सुगन्ध

यति धेरै चुनौतिका बावजूद, महासंघले २५ वर्षमा ठूला-ठूला पहाडहरू पार गरेको छ। यसले ५० भन्दा बढी संस्थाहरूलाई एक धागोमा उनेर एउटा साभामञ्च बनाएको छ। गाउँ-गाउँमा सचेतनाका गीत गाएको छ, नेतृत्वका फूलहरू फूलाएको छ। सडकमा नारा लगाएर र सदनमा बहश गरेर यसले आदिवासी महिलाहरूको आवाजलाई सशक्त बनाएको छ। साथै अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा उनीहरूको पीडा र मागलाई पुऱ्याएर यसले विश्वको ध्यान आकर्षित गरेको छ। महासंघको २५ वर्षको अवधिमा प्रष्ट देखिने उपलब्धिहरू निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ—

साभामञ्चको निर्माण: ५० भन्दा बढी आदिवासी महिला संस्थाहरूसँग समन्वय गर्दै साभामञ्च निर्माण भएको छ।

सशक्तीकरण: समुदायस्तरमा सचेतना कार्यक्रम र क्षमता अभिवृद्धि अभियान सञ्चालन गरिरहेको छ।

संगठन सुदृढीकरण: लोपोन्मुख, अतिसीमान्तकृत, सीमान्तकृत, सुविधावञ्चित आदिवासी महिलाहरूलाई पहिचान गरी महासंघमा जोड्ने कार्य गरेको छ।

आन्दोलन: सडकदेखि सदनसम्म निरन्तर आन्दोलन, बहश पैरवीर खबरदारी गरिरहेको छ।

अन्तर्राष्ट्रियकरण: अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन, मञ्च र सन्धिहरूमा आदिवासी महिलाहरूको आवाज पुऱ्याउन योगदान गरेको छ।

अबको मार्गचित्र : भविष्यको उज्यालो

महिला महासंघले धेरै काम गरेको बखान, फेहरिस्त पेश गर्दै

गर्दा महासंघले गर्न नसकेका धेरै कामकुराहरू पनि छँदैछन् । आगामी दिनमा महासंघले अभ्र प्रभावकारी बन्नका लागि केही महत्वपूर्ण काम कुराहरूमा निश्चय नै ध्यान दिनुपर्दछ ।

नीतिगत लडाईः संविधान र कानूनमा परम्परागत शिक्षा, परम्परागत संस्था, व्यवसाय, स्व-विकासको अभ्यासलाई मान्यता दिदै आदिवासी महिलाको विशेष अधिकार सुनिश्चित गर्न र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूको पूर्ण कार्यान्वयनका लागि नथाकी र हतोत्साही नभई निरन्तर दीर्घकालीन संघर्ष गर्नुपर्छ ।

नेतृत्वको विकास: युवा आदिवासी महिलाहरूलाई नेतृत्वको बागडोर सम्हाल्नका लागि विशेष प्रशिक्षण दिनुपर्छ र अवसरहरूको खोजी गर्दै पुस्तान्तरणकोलागि भविष्य सुनिश्चितताको प्रत्याभूति गरी दिनुपर्दछ ।

शैक्षिक तथा आर्थिक सशक्तीकरण: शिक्षा, रोजगारी र उद्यमशीलतामा पहुँच बढाउने कार्यक्रमहरूसञ्चालन गर्नुपर्छ, जसको लागि मातृभाषा तथा परम्परागत शिक्षालाई समय अनुकूल अद्यावधिक गर्न महासंघले प्राविधिक तथा परामर्शदाताको भूमिका निर्वाह गरी दिनुपर्दछ ।

साँस्कृतिक संरक्षण: लोप हुँदै गएका भाषा, संस्कृति र ज्ञानलाई डिजिटल रूपमा दस्तावेजीकरण गरी जीवन्त राख्नुपर्छ । यसको लागि भाषा, संस्कृति र ज्ञानलाई आय आर्जनसंग जोड्न प्रोत्साहित गर्नुपर्छ ।

विविधतामा एकताको सूत्र: स्व-पहिचानसहितको सदस्य-संस्थाहरूबीचको सहकार्यलाई अभ्र मजबूत इन्द्रेणीमय गाँठो विविधतामा एकताको सूत्र बनाउनुपर्छ र अन्य संघसंस्थाहरूसंग राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय नेटवर्कसंग अर्थपूर्ण साभेदारी विस्तार गर्नुपर्छ ।

अन्तमा: २५ वर्षको यो लामो यात्रा कुनै साधारण यात्रा थिएन, यो त एउटा महायात्रा थियो, जसले धेरै आँधि र तुफानहरूलाई सामना गरेको छ । महासंघले आफूलाई एक बलियो आवाजको रूपमा स्थापित गरेको छ । तर आदिवासी महिलाहरूको पूर्ण अधिकार, पहिचान र समानताको लागि लडाईँ अभ्र जारी छ । अबको आवश्यकता विविधतामा एकताको दियो बाल्नु, दृढताको पाइला चाल्नु र रणनीतिक सौँचका साथ अगाडि बढ्नु हो । विगतका उपलब्धिहरूलाई प्रेरणाको स्रोत मानेर महासंघले भविष्यमा अभ्र समानुपातिक र समावेशी पहिचानको आन्दोलनलाई सशक्तरूपमा अधि बढाउनुपर्छ । यो यात्रा केवल महासंघको मात्र होइन, यो त समग्र आदिवासी महिला समुदायको गौरव र गरिमाको गाथा हो । अब आवश्यक छ—एकता, दृढता र रणनीतिक दृष्टिकोण ।

महिला महासंघको पहुँच र कार्यक्षेत्र

महिला महासंघ, परिषद्, सदस्य-संस्था (प्रतिनिधिमूलक संस्था): नेवार, मगर, सुनुवार, राई, थारु, तामाङ, थकाली, माभी, कुमाल, वालुङ, तमु (गुरुङ), दनुवार, शेर्पा, पहरी, मेचे, राजवंशी, याक्थुङ (लिम्बु), ल्होमी, डोल्पो, मुगाल, शौका (व्याँसी), छन्त्याल, बाङ्गागाउँले, ताजपुरीया, भुजेल, जिरेल, गनगाई, धानुक, दुरा, चेपाङ, धिमाल, याक्खा, बराम, थामी,

योल्मो/ह्योल्मो, सुरेल, उरावँ (भाँगड), भोटे, दराई, कुसुण्डा, वनकरीया, तोक्पेगोला, बोटे, राजी, किसान, राउटे, तीनगाउँले, थकाली, सन्थाल, हायु, लार्के र लेप्चा ।

प्रदेश समन्वय परिषद्: प्रदेश नं. १, मधेश प्रदेश, बागमती प्रदेश, गण्डकी प्रदेश, लुम्बिनी प्रदेश, कर्णाली प्रदेश, सुदूरपश्चिम प्रदेश ।

जिल्ला समन्वय परिषद्: इलाम, उदयपुर, सिन्धुली, ओखलढुङ्गा, चितवन, तनहुँ, म्याग्दी, काठमाडौँ, नुवाकोट, दोलखा, धनकुटा, मोरङ, रसुवा, रामेछाप, नवलपुर, रूपन्देही, पाल्पा, भोजपुर, डोल्पा, कास्की, बाँके, बर्दिया, भ्रपा, बाग्लुङ, कैलाली, रोल्पा, गुल्मी, पर्सा, सुनसरी, धादिङ, सोलुखुम्बु, सिन्धुपाल्चोक, काभ्रेपलाञ्चोक, खोटाङ, दाङ, धनुषा, मकवानपुर, मुगु, ललितपुर, महोत्तरी, सप्तरी, सिराहा, रौतहट, बारा, सर्लाही, अर्घाखाँची, ताप्लेजुङ, पाँचथर, संखुवासभा, तेह्रथुम, मुस्ताङ, सुर्खेत, कञ्चनपुर, स्याङ्जा, डोटी, लमजुङ, प्युठान, डडेल्धुरा, गोर्खा, कपिलवस्तु, जाजरकोट, सल्यान, दैलेख, रुकुम पश्चिम, बैतडी ।

आदिवासी संस्थाहरूसंग सहकार्य

नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ, राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला मञ्च, आदिवासी महिला कानूनी सचेतना समूह, राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति अपाङ्ग महिला संघ नेपाल, संकल्प, टेवा, नेपाल आदिवासी जनजाति अपाङ्ग संघ, ईण्डिजिनेस टेलिभिजन, आदिवासी जनजाति युवा महासंघ नेपाल, NGO FONIN ।

अन्तर्राष्ट्रिय सहकार्य

- International Indigenous Women's Forum (FIMI/IIWF),
- WOMANKIND,
- Asia Indigenous Peoples Pact (AIPP),
- Rights and Resources Initiative (RRI),
- PAWANKA FUND,
- International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA),
- Network for Indigenous Women in Asia (NIWA),
- National Organization of Andean and Amazon Indigenous Women of Peru (ONAMIAP), WiGSA.
- AWIN

महासंघको उद्देश्यहरू

- १) देशमा विद्यमान सम्पूर्ण आदिवासी जनजाति महिलाहरूको बीचमा पारस्परिक एकता, सद्भावना एवं मातृत्व भावना अभिवृद्धि गरी देशको विकास एवं राष्ट्रियताको शुद्धीकरणमा ठोस तथा सक्रिय सहयोग उपलब्ध गर्ने/गराउने ।
- २) विभिन्न आदिवासी जनजाति महिला संगठनहरूलाई समन्वय गरी साभ्वा सवालमा नीति निर्देशन दिने र नेतृत्व प्रदान गर्ने,
- ३) देशका विभिन्न आदिवासी जनजाति महिलाहरूको भाषा,

- साहित्य, लिपि, धर्म, संस्कृति, शिक्षा आदि क्षेत्रमा समान विकास गर्ने एवं आदिवासी जनजाति महिलाहरूको हक हित सम्बर्द्धन गर्ने/गराउने,
- ४) राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक एवं कानूनी रूपले पीछडिएका तथा अस्तित्व नै लोप हुन लागेका आदिवासी जनजाति महिलाहरूको लागि राज्यबाट विशेष संरक्षण, विकास र आर्थिक उत्थानको निम्ति कार्य गर्न लगाउन सहयोग पुऱ्याउन,
 - ५) सरकारी वा गैरसरकारी क्षेत्रबाट साम्प्रदायिक भावना फैलिने किसिमबाट गरिने क्रियाकलापहरूको विरोध गर्दै देशमा राष्ट्रिय एकता तथा जातीय सद्भावनाको विकास गर्ने,
 - ६) विश्वको जुनसुकै भागमा जाति, भाषा, धर्म, लिङ्ग, वर्ण आदिको आधारमा हुने भेदभाव र शोषणको विरोध गर्दै समानता, स्वतन्त्रता र मातृत्व पक्षमा जनभावना सिर्जना गर्ने,
 - ७) मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिपत्रहरूका राज्यपक्षहरूमा सबै पुरुष र महिलालाई सबै आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, नागरिक एवं राजनैतिक अधिकारहरू समान रूपले उपभोग गर्न पाउने अधिकार उपलब्ध गराउने दायित्व छ, भन्ने कुरा आदिवासी तथा जनजाति महिलाहरूमासचेतना जागृत गर्ने/गराउने,
 - ८) महिलाउपर हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि, १८७९ को उद्देश्य अनुरूप मानव अधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणाले भेदभावको अमान्यताको सिद्धान्तलाई पुष्टि गरेको तथा सबै मानवप्राणी स्वतन्त्र रूपमा एवं समान हक उपभोग गर्न जन्मेका हुन्छन् तथा त्यसमा प्रत्येकलाई उल्लिखित हक तथा स्वतन्त्रताहरू लिङ्गको आधारमा हुने भेदभावलगायत कुनै पनि प्रकारको भेदभावरहित उपभोग गर्न पाउँछन् भन्ने, घोषणापत्रमा उल्लिखित सिद्धान्तहरूको कार्यान्वयन गर्न तथा त्यस प्रयोजनकालागि सबै प्रकारको भेदभावलाई निर्मूल गर्न आवश्यक पर्ने उपायहरू अपनाउने। आदिवासी जनजाति महिलाहरूलाई जागरण गर्ने/गराउने,
 - ९) पुरुषसह समान आधारमा महिलाको अधिकारहरूको कानूनी संरक्षणको व्यवस्था गर्ने तथा महिलाउपर कुनै पनि भेदभावपूर्ण काम हुन नदिन सक्षम सार्वजनिक निकायहरूद्वारा प्रभावकारी संरक्षण सुनिश्चित गर्ने/गराउने।
 - १०) जनजाति/आदिवासी महिलाहरूप्रतिको अन्याय, शोषण, दमन रोक्ने।
 - ११) समान उद्देश्य, धारणा र विश्वासलाई प्रतिनिधित्व गर्ने विदेशी तथा स्वदेशी संघसंस्थाहरूसंग सम्बन्ध कायम गर्ने/गराउने यस संगठनको उद्देश्य रहेको छ।

महासंघको उद्देश्यलाई संशोधन प्रस्ताव

- (१) आदिवासी महिलाको सम्पूर्ण सामुहिक र आत्मनिर्णयको अधिकार (यूएनट्रीप र सीड) अनुसार संविधान, ऐन, कानून,

- नीति, नियम, योजना तथा कार्यक्रमहरूमा सुनिश्चित गर्ने,
- (२) राज्यको हरेक तह र तप्कामा आदिवासी महिलाको पहिचानसहित प्रथाजनित स्व-शासित संस्था वा प्रतिनिधिमूलक संस्थाको प्रथाजनित प्रक्रियाबाट प्रत्यक्ष प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने,
- (३) आदिवासी महिलाको आधारभूत स्वतन्त्रता सुनिश्चित गर्नका लागि लैङ्गिक सम्वेदनशीलतासहित आदिवासी महिलाको आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, राजनीतिक, कानूनी र मनोवैज्ञानिक सशक्तीकरण अभिवृद्धि गर्ने,
- (४) भूमि, भू-भाग तथा स्रोतमा हुँदै आएको अतिक्रमणलाई रोक्दै भूमि, भू-भाग तथा स्रोतमाथिको स्वामित्व, नियन्त्रण, पहुँच, उपभोग तथा व्यवस्थापनको लागि काम गर्ने,
- (५) आदिवासीको प्रथाजनित स्व-शासन पद्धतिलाई पुनःस्थापित र/वा सशक्त रूपमा क्रियाशील बनाउने तथा अन्य प्रतिनिधिमूलक आदिवासी महिलाको संस्थागत विकास र क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
- (६) आदिवासी महिलाको सामुहिक अधिकार तथा आदिवासी नारीवादलाई पुनःस्थापित गर्नको लागि जनवकालत कार्य सघन बनाउने।
- (७) प्रथाजनित ज्ञान, शीप, प्रविधि तथा व्यवहारका आधारमा आदिवासी महिलाको आर्थिक सशक्तीकरण गर्ने।
- (८) आदिवासी महिला तथा आदिवासी महिलाको मानव अधिकारको सम्बन्धमा अध्ययन, अनुसन्धान तथा प्रकाशन गर्ने
- (९) १८ प्रतिशत आदिवासी महिलाहरूको निर्वाचन प्रणालीमा कोटा सुनिश्चित हुनु पर्ने।
- (१०) अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा महिला महासंघको मुद्दा र आवाजहरूलाई उठान गरी सहकार्य र सञ्जाल बढाउने।

वर्तमानमा समितिले सञ्चालन गरेको कार्यक्रमहरू :

१. संगठन सुदृढीकरण: आदिवासी महिलाको संस्था संगठित गरिएको : नाम
२. असहमति: आदिवासी जनजातिको ढाडमा टेकेर रजाइ गर्ने केन्द्रीकृत सौचलाई बढावा दिँदै प्रक्रियागत बहिष्करण र दमन हुनुभन्दा छुट्टिएर संघर्ष गर्ने निष्कर्षसहित डिजीएम (DGM) बाट राजीनामा दिएको।
३. आदिवासी महिलामा हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि अनुसार महिला महासंघले २०२४ मा वैकल्पिक छायाँ प्रतिवेदन महिला महासंघको संयोजकत्वमा कन्सोर्टिएमसंस्थाहरूसंग सामुहिक रूपमा सीड कमीटीलाई जेनेभामा पेश गरिएको थियो। २०२५ मा निष्कर्ष छायाँ प्रतिवेदन सीड कमीटीमा पेश गरिएको र महिला महासंघको तर्फबाट अध्यक्ष श्री डिमी शेर्पा र कार्यकारी निर्देशक इन्दु थारूको सहभागिता थियो। नेपालको तर्फबाट कन्सोर्टिएम संस्था नीडवानको अध्यक्ष श्री प्रतिमा गुरुडले आदिवासी महिला, किशोरी र

अपाङ्गता भएका महिलाहरूको प्रतिनिधित्व गरीबोलु भएको थियो । महिला महासंघको तर्फबाट स्टेटमेन्ट प्रस्तुत गरिएको थियो ।

४. नेपाल र पेरुस्थित सिकाई आदान-प्रदान भ्रमण मिति २०८२, जेठ १३ देखि १६ गतेसम्म लिमा, पेरुमासम्पन्न गरिएको थियो । नेपाल र पेरुबीच आदिवासी महिलाहरूको सफलता, चुनौति र सिकाई वारे केन्द्रित रहीभूमि अधिकार र परम्परागत ज्ञान तथा संरक्षण वारेमा आफ्ना अनुभवहरू साझा (Share) गर्ने अवसर प्राप्त भएको हुँदा नेपालमा आदिवासी महिलाहरूको हक/अधिकार सुनिश्चितताको बहस, पैरवी र वकालतको लागिथप टेवा पुगेको छ ।
५. मुक्कुम्लुङ बचाऊ, नो कोशी, नो केबलकार र प्राकृतिक स्रोत साधनमाथिको अधिकारको सुनिश्चितताको लागि नेपाल सरकारलाई चेतावनीका निमित्त शान्तिपूर्ण आन्दोलनहरू गरिरहेको छ ।
६. जलवायुपरिवर्तन नीतिसम्बन्धी स्थानीय सरकारसंग संवाद, जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी तालीम सम्पन्न गरि नुका साथैचितवनका चेपाङ समुदायको प्राकृतिक स्रोत साधनमाथिको आदिवासी महिलाहरूको अधिकाको निमित्त स्थानीय तह र प्रादेशिक तहमा ज्ञापनपत्र बुझाउनुका साथै सामाजिक सञ्जालमार्फत प्रेस विज्ञप्ति जारी गरिएको छ ।
७. विश्व सामाजिक मञ्चले आयोजना गरी सीडजी.आर.३९ र भूमि अधिकारसम्बन्धी प्यानल छलफल कार्यक्रम आयोजना गरिएको छ ।
८. २०८० को भूकम्पबाट प्रभावित जाजरकोट र पूर्वी रुकुममा राहत वितरण गरिएको छ ।
९. सदस्य-संस्थाहरू, प्रदेशसमन्वय परिषद् र जिल्ला समन्वय परिषद्, नगर समन्वय परिषद्, संगठन विस्तार र पुनर्गठन गरिएको छ ।
१०. अपाङ्गता भएका १३ वर्षीया बालिकामाथि भएको बलात्कारको न्यायको लागि सर्वोच्च अदालतमा लाहुरिप र निडवानसँगको समन्वयमा महिला महासंघद्वारा मुद्दा दायर गरिएको छ ।
११. **मौलिक अधिकार सुनिश्चित गरिएको:** चितवन चेपाङ ।
१२. **ध्यानाकर्षण बुझाएको:** महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय, आदिवासी आयोग, महिला आयोग, राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति उत्थान प्रतिष्ठान, भाषा आयोग, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, मुख्यमन्त्री-बागमती प्रदेश, माडी नगरपालिका-चितवन ।
१३. **सहकार्य र आयोजना:** विश्व सामाजिक मञ्चमा २०२४ मा सहकार्य गरि ओरेक, बीबीसी र नेफिनमा आदिवासी महिला तथा आदिवासीको मौलिक अधिकार र पहिचानको विषयमा महिला महासंघले भूमिअधिकार सम्बन्धी र CEDAW GR-39 सम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिनिधिहरूको उपस्थितिमा भव्य कार्यक्रम गरेको थियो ।

१४. IWGIA संस्थाको सहकार्य फिनल्याण्ड सरकारको सहयोगमा लैगिक हिंसा सम्बन्धी दनुवार समुदायमा अनुसन्धान गरिएको र २५ जातीय संस्थालाई अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धी तालिम दिइएको तथा राष्ट्रियस्तरको सम्वाद गरिएको ।

१५. उपलब्धि

- (क) नेपालका मानव अधिकारको स्थित बारे राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (NIWF Federation), राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला मञ्च (NIWF Forum), आदिवासी महिला कानुनी सचेतना समुह (INWOLAG), राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति अपाङ्ग महिला संघ नेपाल (NIDWAN) ४ ओटा कन्सोर्टियस संस्थाहरू र नेपालका आदिवासी जनजातिहरूको मानव अधिकार सम्बन्धी वकील समूह (LAHURNIP) लगाएत अन्य सरोकारवालाहरू संगको संयोजनमा १७ जुलाई २०२५ मा संयुक्त राष्ट्र संघ मानव अधिकार परिषदमा विश्वव्यापी आवधिक प्रतिवेदन संयुक्त रुपमा पेश गरिएको थियो ।
- (ख) महिला महासंघको मधेश प्रदेश, कर्णाली प्रदेश, लुम्बिनी प्रदेश, सुदूरपश्चिम प्रदेश समन्वय परिषदहरू पुनर्गठन गरिएको छ ।
- (ग) RRI अन्तर्गत ल्याटिन अमेरिकामा रहेका Women in IGobal South allViance (WiGSA) सँग सदस्य संस्थाको रुपमा रहेको छ ।
- (घ) RRI बाट नोभेम्बर २०२५ मा परियोजना समाप्त भएको र सन २०२६ देखि साभेदार संस्थाको रुपमा परियोजना संचालनको लागि महिला महासंघलाई निरन्तरता दिने भएको छ । साथै साभेदार संस्था मात्र नभएर सदस्य संस्थाको रुपमा समावेश गरिने भएको छ ।
- (ङ) चितवन माडी परवी खोलामा रहेको चेपाङ बस्तीमा महिला महासंघको पहलमा बागमती प्रदेश सरकार योजनामा ५६ घरधुरी चेपाङ बस्तीका लागि स्थलगत नापी भइसकेको छ ।
- (च) लेप्चा, तीन गाउँले थकाली, लार्के समुदाय सदस्यमा आवद्धता गरिएको ।
- (छ) सातै प्रदेशमा प्रदेश समन्वय परिषद्को महाधिवेशन सम्पन्न साथै सबै जिल्लाहरूमा GR 39 तालिम कार्यक्रम सम्पन्न ।
- (ज) **प्रकाशन भएका पुस्तक:** CEDAW Policy Brief, जलवायु परिवर्तन तालिम म्यानुअल, निफ डायरी, लैगिक हिंसा तथ्य प्रतिवेदन, लैगिक हिंसा सम्बन्धी अनुसन्धान र २५औँ रजत जयन्ती स्मारिक, सिड छायाँ प्रतिवेदन २०२४/२५

३.२ सीड छायाँ प्रतिवेदनको यात्रा

यशो कान्ति भट्टचन

विषय प्रवेश

राष्ट्रिय आदिवासीजनजाति महिला महासंघको स्थापना गर्न पर्ने आवश्यकता बोध भएर हामी पाँच जनाले १५ अप्रिल १९९८ मा पहिलो बैठकबाट शुरु गरेदेखिको केही सत्य तथ्यहरू नीफको यात्रा (२०१६-२०२०) मा समेटिएको छ । महासंघ दर्ता गर्नुअघि र दर्तापछि नीफको कार्यालय, कोष र अन्य राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग संस्थाको आर्थिक सहयोगको अभाव थियो । शुरुमा नेपाल जनजाति महासंघको पुरानो बसपार्कस्थित कार्यालयमा र कहिले पद्मकन्या क्याम्पसको हरियो चौरमा मिटिङ बस्थ्यौं । आफूले खाने चिया र खाजाको पैसा हामी सहभागीहरूले उठाएर तिर्दथ्यौं । त्यसबेलादेखि आजसम्म नीफले धेरै परियोजना तथा कार्यक्रम सञ्चालन गरिसकेको छ । तलबी कर्मचारीहरू, समुदायदेखि, स्थानीय निकाय, प्रदेश र संघीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तहमा सक्रिय उपस्थिति छ । सूचीकृत ५९ मध्ये ५० आदिवासीको सदस्य-संस्थाहरू, ७ प्रान्त समन्वय परिषद् र ६६ जिल्ला समन्वय परिषद्का साथै कैयन आदिवासी महिला नेतृत्वको विकास भएको देख्न र आन्दोलनको यात्रा संगै गर्न पाउँदा धेरै खुशी लाग्दछ ।

नीफले नीफको संघर्ष, उपलब्धि, चुनौति तथा अबको बाटो सम्बन्धमा लेख लेख अनुरोध गर्नु भयो । नीफको शुरुदेखि आजसम्म नीफको दुःख र सुखमा निरन्तर संगै भएकोले सम्भन पर्ने, बिर्सन पर्ने कुराहरू धेरै छन् । तीमध्ये मलाई सबैभन्दा महत्वपूर्ण सीडको छायाँ प्रतिवेदन माध्यम हाम्रो संघर्ष, उपलब्धि, चुनौति र अबको बाटो सबैभन्दा बढी महत्वपूर्ण लाग्दछ । किनभने सीड मूलतः लैङ्गिक अधिकार सम्बन्धमा हो, तापनि यसले अन्तरछेदन (ईण्टरशेक्षनालिटी) समेट्छ । यस सम्बन्धमा सीड महासन्धि आफैँमा यस्तो प्रष्टता नभएकोले बर्चस्वशाली महिला तथा उनीहरूको आन्दोलनले अन्तरछेदनलाई विभाजनकारी, अनावश्यक, अनुपयुक्त, साम्प्रदायिक आदि पूर्वाग्रह राखेर अस्वीकार गर्दथे, र गर्दछ । अर्कोतिर आदिवासीको अधिकार सम्बन्धमा आईएलओ महासन्धि नं १६९ र यूएनडीप छ । यी दुवैमा आदिवासी महिला, पुरुष, बालबालिका, युवा, पाका, आपंगता भएका व्यक्ति, एलजिजिटिआईक्यूए+ लगायत सबै थरिका आदिवासीको समान अधिकार छ । आदिवासी आन्दोलनलाई दृष्टिगत गर्दा यी सबैआदिवासी पुरुषकेन्द्रित व्याख्या र अभ्यास छ । सीडको निष्कर्ष अवलोकन र सिफारिश तथा सन् २०२२ मा आएको आदिवासी महिला तथा किशोरीहरूको अधिकारसम्बन्धी सीडको आधारभूत सिफारिश संख्या ३९ (सीडजीआर नं ३९) ले सीड र यूएनडीप दुवैलाई एक ठाउँमा राखेर लैङ्गिकको आदिवासी व्याख्या र आदिवासीको लैङ्गिक व्याख्या गरेको छ । नेपालमा सीडको यो यात्रामा नेपालका हामी आदिवासी महिलाहरू पनि संगै रहँदै आएका छौं । संघर्ष, दुःखमा पनि नीफलगायत हामी आदिवासी महिला तथा संस्थाहरू सबैको योगदान छ । सुख अर्थात् उपलब्धिमा पनि हामी सबैको योगदान छ । सीडजीआर नं ३९ अर्थात्सीड र यूएनडीप तथा आईएलओ महासन्धि नं १६९ को अर्थपूर्ण रूपमा कार्यान्वयन गर्न/गराउन चुनौति पनि हामी सबैको हो । अब हिँड्ने संघर्षको बाटो पनि हामी सबैको हो । त्यसैले मेरो यो संस्मरणात्मक लेख आदिवासी महिला महासंघसँग सीडछायाँ प्रतिवेदनको माध्यम आदिवासी महिला अधिकारको संघर्षको यात्रामा केन्द्रित छ ।

पहिलो- महिला आन्दोलनको सञ्जालले बुझाएको छायाँ प्रतिवेदनमा हामी आदिवासी महिला

नेपालले सीडको पहिलो आवधिक प्रतिवेदन २३ नोभेम्बर, १९९८ मा बुझाएको थियो ।^१ त्यसबेला हामीलाई छायाँ प्रतिवेदन पठाउँने, भन्ने जानकारी थिएन ।

मैले पद्मकन्या क्याम्पसबाट होम ईकोनिमिक्समा एम.ए. र पछि पोष्ट ग्राज्युएट डिप्लोमा इन उमन्स स्टडिजको अध्ययन सकेपछि राष्ट्रिय आदिवासीजनजाति महिला महासंघ (नीफ) तथा राष्ट्रिय आदिवासीजनजाति महिला मञ्चसंग आबद्ध भएर आदिवासी महिला अधिकार आन्दोलनमा सक्रिय रहँदै आएँ । सन् २००३ मा राज्यपक्ष नेपालले सीडको दोस्रो र तेस्रो आवधिक प्रतिवेदन बुझाएको थियो । महिला, कानून र विकास मञ्च (एफडब्लुएलडी) को संयोजकत्वमा सीड मोनीटरिङ कमीटी, नेपालले तात्कालीन सरोकारवालाका प्रतिनिधि संस्था, अधिकारकर्मी, अध्ययतासमेतको ११ मे, २००३ मा भेला थियो । उक्त भेलाले मलगायतको २२ सदस्य भएको लेखन समिति सदस्यहरू चयन गरेको थियो । आदिवासी महिलाको विषयमा लेख्ने जिम्मा मेरो थियो । २४ र २५ सेप्टेम्बर, २००३ मा सबैले तयार गरेको मस्यौदा प्रतिवेदनमा व्यापक छलफल गरी के राख्ने, के नराख्ने भन्ने वारे अन्तिम रूप दियो । एफडब्लुएलडीको संयोजकत्वमा १७ वटा संस्थाले सहकार्य गरी सीडलाई छायाँ प्रतिवेदन सन् २००३ मा बुझाएको थियो ।^२ त्यसमा 'आदिवासी जनजाति महिला' शीर्षकमा समस्याको व्यापकता र सरोकारको क्रीटीकल एरियाज तथा ६ बुँदेसिफारिश राखेको थियो ।

1 <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=ROrc8Lsa2mFB22nCx264yIUTVOKfM5q%2FbIgfhhPD%2F-PudOHZzB6alKTjzkvLjEHpCFd7qEfoxP%2BnTXWXR2qKnXQ%3D%3D>

2 FWLD 2003. Shadow Report on the Second and Third Periodic Report of Government of Nepal on CEDAW Convention. CEDAW Monitoring Committee, Nepal coordinated by Forum for Women, Law and Development (FWLD). November 2003.

- पहिलो-सिफारिशआदिवासी महिलाविरुद्ध हुने नशलीय, भाषिक, धार्मिक र साँस्कृतिक भेदभावहरू अन्त्य गर्ने' भन्ने थियो ।
- दोस्रो-आदिवासी महिलाहरूको भूमि तथा प्राकृतिक स्रोतसंग परापूर्व कालदेखि स्परिच्युअल (अध्यात्मिक), विशेष, अन्तर सम्बन्धित तथा अन्तरनिर्भर सम्बन्ध रहीआएकोले तात्कालीन श्री ५ को सरकारले राज्यको भूमि, वन, पानीलगायतको नीतिबाट उत्पीडित र विस्थापित आदिवासी महिलालाई पुनर्स्थापना गर्ने सिफारिश थियो । साथैआदिवासीको प्रथाजनित भूमि र प्राकृतिक स्रोतमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने सिफारिश गरेका थियौं ।
- तेस्रो- स्थानीयदेखि राष्ट्रिय तहसम्मका सकारात्मक विभेद् (आरक्षण)को नीतिमा आदिवासी महिलाको लागि समानुपातिक प्रतिनिधित्व सुनिश्चितता गर्ने' भन्ने थियो ।
- चौथो-आदिवासी बालिकाको लागि आधारभूत र प्राथमिक शिक्षा मातृभाषामा दिने र आदिवासी महिलालाई त्रै-भाषिक नीति सिफारिश गरेका थियौं । मातृभाषा, नेपालको एउटा अर्को भाषा र एउटा अन्तर्राष्ट्रिय भाषा ।
- पाँचौ- 'सुक्खा क्षेत्र' भनेर मदिरा निषेध आन्दोलन गरेको थियो । आदिवासीलाई जन्मदेखि पितृपरान्त अत्यावश्यक जाँड, रक्सी लुट्ने, खाल्डामा फ्याँके गर्दथ्यो । अहिले पनि त्यस्तै गर्दछ । यस्तो आदिवासी संस्कृति, प्रथा, परम्परा, अध्यात्मिकता विरोधी 'सुक्खा क्षेत्र' आन्दोलन तथा प्रहरी कारबाहीले आदिवासी महिलाको प्रथाजनित जीविकोपार्जनमा समस्या आएका थियो, र छ । त्यसैले सरकारले आदिवासी महिलाको लागि उत्पादन, वितरण र उपभोगको अधिकार दिने, भन्ने सिफारिश थियो ।
- अन्तिममा- धेरै आदिवासीहरू ग्रामीण क्षेत्रमा बसोवास गर्ने तर आधारभूत सेवा र सुविधाबाट बञ्चित भएकाले ग्रामीण विकास कार्यक्रमहरूमा आदिवासी महिलालाई विशेष ध्यान दिने, भन्ने सिफारिश थियो ।

त्यसबेला मस्यौदामा परेको, तर छायाँ प्रतिवेदनमा नपरेको सवालहरूनिम्नप्रकार थिए-

- आत्मनिर्णयको अधिकार परेन ।
- स्वायत्तता र प्रथाजनित स्व-शासनको अधिकार परेन ।
- भूमि, भू-सीमाना तथा स्रोतमा आदिवासीको सामुहिक स्वामित्व तथा नियन्त्रणको अधिकार परेन ।
- मञ्जुरीको अधिकार परेन ।

सीड समितिले नेपालको सीडको दोस्रो तथा तेस्रो आवधिक प्रतिवेदनमाथि १२-३० जनवरी, २००४ मा भएको सीडको १३औं सत्रमा छलफल गरेको थियो । उक्त सत्रमा हामी आदिवासी महिला भौतिक रूपमा उपस्थित हुन नसके पनि सवाल र मुद्दाले उपस्थिति जनायो । नहुनु भन्दा त्यो पनि काफी छ । सन् २००४ को सीडको निष्कर्ष टिप्पणीमा आदिवासी शब्द पाँचवटा मात्र परेको थियो, सिफारिश त निम्न दुईवटा मात्र^३ परेको थियो ।

- एउटा- महिलाको लागि व्यवस्था भएको ३३ प्रतिशत प्रतिनिधित्वमा आदिवासी महिलाको र
- अर्को- शिक्षामा आदिवासीलाई पनि ध्यान दिन सिफारिश गरेको थियो ।

यस बेलाको पाठसिकाई यस्तो रह्यो-

- महिला आन्दोलनको सञ्जालमा बसेर छायाँ प्रतिवेदन बनाउँदा केही सवाल, मुद्दा पार्न सकिने, तर आत्मनिर्णय जस्तो महत्वपूर्ण सवाल पार्न नसकिने प्रष्ट भयो ।
- अर्को पाठ सिकाई महिला आन्दोलनको छायाँ प्रतिवेदनमा ६,६०० शब्द सीमाभित्र लैङ्गिक मूल मुद्दाको साथ, विभिन्न अन्तरछेदित (इण्टरसेक्सनालिटी) को सवाल, मुद्दा राख्न पर्ने संरचनात्मक बाध्यता थियो, र छ । त्यसैले त्यस्तो संयुक्त प्रतिवेदनमा आदिवासी महिलाको सम्बन्धमा तीन/ चार सय शब्दभन्दा बढी राख्न सक्ने अवस्था थिएन, र छैन ।
- यसरी नाम मात्रको सवाल उठाउँदा सीड समितिको ध्यान आकर्षण गर्न नसकिने प्रष्ट देखियो ।
- मलाई यो अनुभवले हामी आदिवासी महिला आफैँले नीफको माध्यम सीडको छायाँ प्रतिवेदन बुझाउन पर्छ, भन्ने यथार्थलाई आत्मसात् गरेकी थिएँ र यस्तो कार्य आदिवासी महिलाको छाता संस्था नीफबाटै हुनु पर्छ, भन्नेमा दृढ थिएँ ।
जे भए पनि सकारात्मक हिसाबले सौँच्चाबिरालोले मुख धोएको जस्तो तीन/चार सय शब्दमा सीमित भए पनि जे, जति आदिवासीको सवाल परे र सीडले नाम मात्रको भए पनि आदिवासी तथा आदिवासी महिलाको नाममा नाम मात्रको सिफारिश गरे, ती पनि महत्वपूर्ण नै थिए । कम्तीमा जग त बस्यो । घर बनाउने, तल्ला थप्ने काम त हाप्ने थियो, र छ ।

दोस्रो- नीफ, लाहुर्निप र फरेष्ट पिपुल्स प्रोग्रामले बुझाएको आदिवासी महिलाको अवस्थामुबन्धीछायाँ प्रतिवेदन

नेपालले सीडको चौथो र पाँचौं आवधिक प्रतिवेदन सन् ९ नोभेम्बर, २०१०^४ मा बुझाएपछि नीफको तर्फबाट छायाँ प्रतिवेदन बनाउने भन्नेमा सबै सहमत भयौं । तर यसअघि नाम मात्रको अनुभव भएको, तर खासै अनुभव नभएकोले आदिवासीको

3 Concluding comments of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women: Nepal Combined second and third periodic report https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw25years/content/english/CONCLUDING_COMMENTS/Nepal/Nepal-CO-2-3.pdf

4 यो प्रतिवेदन डाउन गर्न लिंक: <https://reliefweb.int/attachments/1564aaf9-4842-39f5-b0ef-dff67f22bac2/G1046611.pdf>

अधिकारसम्बन्धी वकिलहरूको समूह (लाहुर्निप) र फरेष्ट पिपुल्स प्रोग्रामको सहयोग लिएर तयार गर्ने भयौं । फरेष्ट पिपुल्सले छायाँ प्रतिवेदनको लेखन कार्यमा सघाउन भ्यालेरियाजीलाई काठमाडौं पठाएको थियो । वहाँले नीफ र सम्बद्ध अन्यसंग दुई दिन विभिन्न जानकारी, तथ्य, तथ्यांक बटुलेर छायाँ प्रतिवेदनको मस्यौदा तयार पार्नु भयो । नीफले लाहुर्निप र फरेष्ट पिपुल्स प्रोग्रामसँग प्राविधिक सहयोग लिएर सन् २०११ मा आदिवासी महिलाको स्थितिबारे छुट्टै संयुक्त छायाँ प्रतिवेदन बुझाएको थियो ।⁵ उक्त छायाँ प्रतिवेदन १३ वटा विषयमा केन्द्रित थियो । बहुपक्षीय विभेद-अन्तर्गत लैङ्गिक, जातीय वा अन्य बनावटबीचको सम्बन्ध । समग्र मार्ग-अन्तर्गत महिला तथा आदिवासी जनजातिहरूको अधिकार । जातीय र लैङ्गिकविभेदको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि । खण्डीकृत तथ्यांकको अभाव । सीडमा आदिवासी महिलाहरूको अधिकार । भूमि तथा स्रोतहरूमाथिको स्वामित्व तथा पहुँच गुमाउनु (धारा १-५, १४) । सार्वजनिक तथा राजनीतिक जीवनमा सहभागिताको अधिकारबाट इन्कारी (धारा ७ र ८) । परम्परागत भाषा प्रयोगको अधिकार, साँस्कृतिक परम्पराको अभ्यासको अधिकारको इन्कारीबाट सिर्जित विभेद (धारा २ र १०) । रोजगारीमा विभेद (धारा ११) । महिला विरुद्धको हिंसा: आदिवासी महिलाहरूको बेचबिखन र यौनशोषण (धारा ६ र आधारभूत सिफारिश नं. XLX) । अन्तमा १७ वटा सुझाव दिएका थियौं । तीमध्ये मुख्य सम्भावित आदिवासी आयोगको स्थापना गरी आद्योपान्त राष्ट्रिय कानूनहरूको पुनरावलोकन गर्नुपर्ने र पुनरावलोकनको माध्यमद्वारा निश्चित समूहद्वारा महिलाहरू उपर जातीय आधारमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष भेदभाव गर्न दिने कानूनहरूलाई पहिचान तथा सुधार गर्ने, भन्ने थियो । त्यस्तै न्यूनतम रूपमा आदिवासी जनजातिहरूको भूमि, प्रशासन, कानूनलाई मान्यता नदिने तथा परम्परागत जीविकोपार्जनलाई बञ्चित गर्ने कानूनलाई त्यसप्रकारको कानूनी सुधार गरी सच्याउन पर्ने, भन्ने थियो । आदिवासी जनजाति महिलालाई कानून सुधार प्रक्रियामा सहभागी गरी भूमि, प्राकृतिक स्रोतको पहुँच र व्यवस्थापनको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्नको लागि सावधानीपूर्वक बनाइएको योजनाद्वारा भूमि प्रशासन र पहुँचको अधिकारलाई सुधार गर्ने तथा संस्कृतिसंग गाँसिएको भूमि र स्रोतको स्वामित्व र व्यवस्थापनको अधिकारलाई कायम राख्न आवश्यकिय ठाउँहरूमा आदिवासी जनजातिहरूको सामुहिक अधिकारलाई मान्यतासमेत दिन पर्दछ, भन्ने पनि थियो । साथै भूमिको दर्तापूर्जा प्रदान नगरिएको नेपालका क्षेत्रहरूमा भूमि सीमाङ्कन, रेखाङ्कन र भूमि दर्तापूर्जा प्रक्रियासंगै भूमि अधिकारलाई मान्यता दिने निश्चित व्यवस्थापकीय उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने वा आदिवासी जनजातिहरूको सामुहिक अधिकारलाई विचार नगरी महिला, पुरुष तथा आदिवासी जनजाति समूहको सहमति नलिई समाप्त गरिएको भएमा संयन्त्र स्थापना गरी गुमेको भूमिमा अधिकार दिनु पर्दछ, भन्ने थियो । स्वतन्त्र अग्रिम, सुसूचित सहमति लिएपछि मात्र कुनै पनि ठूला परियोजनालाई अनुमति दिने कार्य सुनिश्चित गर्नु पर्नेलगायतको सुझाव थियो ।

त्यसबेला सीडले नेपालको आवधिक प्रतिवेदनमा छलफल गर्ने सत्रमा भाग लिन र लबी गर्न म र तात्कालीन नीफको कार्यक्रम संयोजक संगीता लामाजी न्यूयोर्कमा संगै गएका थियौं । महिला आन्दोलनबाट लगभग ७० जना सहभागी थिए, भने हामी दुई जना मात्र आदिवासी महिलाको संस्थाबाट, तर महिला आन्दोलनबाट आएको टोलीमा एकजना पनि आदिवासी महिला किन परेन ? भन्ने प्रश्न हामी दुवैको मनमा उठिरह्यो । सीड समितिले नेपालको आवधिक प्रतिवेदन वारे विचार गर्दाको सत्रमा छायाँ प्रतिवेदन बुझाएका नागरिक समाजको प्रतिनिधिहरूलाई १५ मिनेट समय बोल्न दिने भएकोमा शुरुमा आदिवासी महिलालाई समय दिनै नमानेको, बोल्ने अडान लिएर दवाब दिँदा ३ मिनेटको समयमा आदिवासी, दलित, मधेशी, मुस्लिम, अपाङ्गता भएको महिला र यौनिक अल्पसंख्यक महिलाको समेतको कुराहरू संयुक्त रूपमा राख्नभन्दा नेपालमा आदिवासी महिलाको कूल जनसंख्यामध्ये ३८ प्रतिशत भएकोले हामीलाई समानुपातिक समय चाहिन्छ, भन्दा पनि मानेको थिएन । पछि यूएन भोलन्टरी फण्डको तात्कालीन अध्यक्ष अधिवक्ता शंकर लिम्बू, फरेष्ट पिपुल्स प्रोग्रामको हेलेन टुगालात? लगायतको सक्रियता, सहयोग र दवाबबाट नेपालको आदिवासी महिलाको लागि छुट्टै ३ मिनेटको समय दिन बाध्य भएको थियो । ३ मिनेटको स्टेटमेन्ट मैले पढेको थिएँ । सीड समितिले ११ अगष्ट, २०११ मा गरेको निष्कर्ष अवलोकनमा आदिवासी शब्द ५ पटक आउँछ र आदिवासी महिलाको वारेमा निम्न यस्तो सिफारिश गरेको थियो^६—

- २३औँ बुँदामा संविधानसभामा ३३ प्रतिशत महिला प्रतिनिधित्वको स्वागत गर्दै उच्च तहको नीति निर्णय गर्ने पद, सार्वजनिक सेवा, न्यायपालिका र कूटनीतिक सेवा, मानव अधिकार आयोग र स्थानीय तहमा आदिवासी महिलाको अत्यन्त न्यून प्रतिनिधित्व रहेकोमा सरोकार व्यक्त गर्दै २४औँ बुँदामा गाउँपालिकादेखि राष्ट्रिय तहसम्मका निर्वाचित निकायहरूसबैमा र कूटनीतिक सेवालगायतका सार्वजनिक जीवनमा आदिवासी महिलाको प्रतिनिधित्वको गति बढाउन सिफारिश गरेको थियो ।
- २८औँ बुँदामा सर्वसुलभ गुणात्मक शिक्षामा आदिवासी किशोरीको लागि ठोस लक्ष्य र समय शारिणी स्थापना गर्न सिफारिश गरेको थियो ।
- २९ औँ बुँदामा रोजगारीको सम्बन्धमा आदिवासी थारूमा कथित बँधुवा मजदूर अभै विद्यमान रहेकोमा सरोकार व्यक्त गरेको थियो ।

दुःखको कुरा यति थोरै र सामान्य सिफारिश पनि राज्यपक्ष नेपालले आजसम्म अर्थपूर्णरूपमा कार्यान्वयन गरेको छैन ।

5 यो प्रतिवेदन डाउन गर्न लिंक: <https://www.lahurnip.org/uploads/project/file/7.-shadow-report-for-the-combined-4th-and-5th-cedaw--the-rights-of-ips-women,-2011.pdf>

6 यो प्रतिवेदन डाउन गर्न लिंक: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2FCO%2FN-PL%2FCO%2F4-5&Lang=en

तेस्रो- नीफ, नीफ, नीडवान, ईनोल्यागको कन्सोर्टियमले बुझाएको छायाँ प्रतिवेदन

सन् २०१८ मा नीफ मञ्चको संयोजकत्वमा, नीफ महासंघ, नीडवान र ईनोल्यागको आदिवासी महिलाको कन्सोर्टियमले छायाँ प्रतिवेदन तयार गर्दा 'मूल प्रवाह'को महिला आन्दोलनको कन्सोर्टियमले हामी महिला सबैले एउटै प्रतिवेदन बुझाउने, भनेर हामीलाई ई-मेल पठायो। साथै महिलाभित्र विविधताले महिला आन्दोलन विभाजित हुन्छ, भन्यौं। छुट्टा-छुट्टै प्रतिवेदन बुझाउँदा विश्व मञ्चमा राम्रो सन्देश जाँदैन, भने। पत्रको जवाफमा आदिवासी महिलाको कन्सोर्टियमले नेपालको 'महिला आन्दोलन'ले उठाउने सवाल, मुद्दा, अधिकारका कुरा लैङ्गिकतामा मात्र केन्द्रित रहेको र आदिवासीको आत्मनिर्णयदेखि भूमि, भू-सीमाना र स्रोतमा सामुहिक स्वामित्व र अधिकार, स्वायत्तता, एफपीक, लगायतका आदिवासी महिला तथा अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाका सवाल, मुद्दामा वहाँहरूको समर्थनभन्दा पनि विरोध रहेको प्रष्टै देखिन्छ। त्यसैले हामी अहिलेलाई मात्र नभएर भविष्यमा पनि संगै जान नसक्ने भएकोले हामी आफ्नै बाटो आफैँ हिँड्न चाहन्छौं, भन्ने उत्तर पठाएका थियौं।

हाम्रो छायाँ प्रतिवेदन तयार गर्न मात्र, एआईपिपि, ईबीया, फिमी आदिले आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग गरेका थिए। नीफले आयोजना गरेको एउटा परामर्श कार्यक्रममा प्रमुख अतिथिको रूपमा सीड समितिको सदस्य बन्दना राणाजीलाई निम्त्याइए। सीडको छायाँ प्रतिवेदन र लबी गर्दा केमा ध्यान दिनु पर्छ? तपाईंको अनुभव र सल्लाह हामीलाई बाँड्नुहोस्, भनी अनुरोध गरेका थियौं। बन्दनाजीले आफ्नो मन्तव्यमा सीड समितिलाई सहयोग गर्न प्रश्नहरू र सुझावहरू दिँदा बेश हुने बताउनु भयो। त्यसै अनुसार-छायाँ प्रतिवेदनमा उठाइएको हरेक सवालमा प्रश्नहरू राखिएको थियो। सीड समितिमा लेख्न कार्य विभाजन हुने भएकोले आदिवासी महिलाको वारेमा लेख्ने जिम्मा एकजना आदिवासी सदस्य हुनुहुन्छ, वहाँसंग सम्पर्क गर्नुहोस्, भन्नु भयो। छायाँ प्रतिवेदन लेखनको जिम्मा मेरो संयोजकत्वमा प्रतिमा गुरुड बहिनीलाई पनि सदस्य राखेकोमा छायाँ प्रतिवेदनको मस्यौदा लेखनमा डा. कृष्ण भट्टचनजीले विशेष सहयोग गर्नु भएको थियो। अधिवक्ता शंकर लिम्बूजीले आवश्यक सहयोग र अमूल्य सुझाव दिनु भएको थियो। मस्यौदा प्रतिवेदन तयार भएपछि मात्रैलाई सम्पादन गर्न पठाएका थियौं।

बन्दनाजीको सुझावलाई ध्यानमा राखेर मैले गुगल गरेर सीड कमिटीको सदस्यको नामहरू हेरेकोमा पेरूको ग्लाडियस अकोष्टाको नाम देखे र वहाँ पक्कै पनि आदिवासी हुनुहुन्छ, भन्ने लाग्यो। मात्रैमा नतालिया करुसोलगायतसंग यस सम्बन्धमा तत्कालै कुरा गर्दा सीड समितिको सदस्य ग्लाडियस अकोष्टा पेरूको आदिवासी भएको र मात्रैले वहाँसंग सहकार्य गरी आएको र वहाँ त्यसबेला न्युयोर्कमै भएकोले लञ्चसहित त्यसको भोलिपल्टनै नेपालबाट हामीले तयार गरेको छायाँ प्रतिवेदन वारे र लबी वारे वहाँहरूको कुराकानी भयो। मात्रैले छायाँ प्रतिवेदन सम्पादन गरी सहयोग गरेको थियो। ग्लाडियसले जेनेभामा हामीसंग भेट्छु भन्नु भए अनुसार भेट भयो। जेनेभामा कन्सोर्टियमबाट हामी १७ जनाको डेलिगेटसको सहभागिता थियो, ग्लाडियससंग भेट भयो। सीड समितिसंग अनौपचारिक लञ्च कार्यक्रममा छिडछिप्पा ल्होमीजीले ३ मिनेटको प्रस्तुति दिनु भयो। वहाँहरूले प्रश्न सोध्नु भयो, हामीले उत्तर दियौं। सीडको नागरिक समाजसंगको कार्यक्रममा ३ मिनेटको स्टेटमेन्ट मैले पढेको थिएँ र नेपालका हामी आदिवासी महिला दिदी बहिनीहरू सबै मसंगै उभिएर ऐक्यबद्धता जनाउनु भएको थियो। कन्सोर्टियमको एउटा कार्यक्रममा यस्तो ऐक्यबद्धताको प्रशंसा सीडको सदस्य बन्दना राणाजीले गर्नु भएको थियो। सीड समितिले हामीलाई संक्रमणकालीन न्याय, विशेष गरेर बेपत्ता पारिएका र संक्रमणकालीन न्यायको सम्बन्धमा आदिवासी सम्बन्धित तथ्यांक तत्काल उपलब्ध गर्न, भन्नु भयो। त्यो हामीसंग थिएन। नीफको कार्यकारी निर्देशक कमला थापा बहिनीले नेपालमा सहयोगको लागि स्ट्याण्डबाई रहनु भएको डा. कृष्ण भट्टचनलाई सम्पर्क गरेर सीडले मागेको तथ्यांक उपलब्ध गर्न सहयोग माग्नु भयो। त्यसबेला नेपालमा बेलुकीको ८ बजिसकेको भए पनि वहाँले तत्कालै दुवै आयोगका पदाधिकारीहरूसंग कुराकानी गरी आयोगले जातजातिको आधारमा तथ्यांक विश्लेषण गर्ने नगरेको, तर अत्यधिक थारु, मगरलगायतका आदिवासी रहेको जानकारी दिए अनुसार तत्काल सीड समितिलाई उपलब्ध जानकारी दिइएको थियो।

नेपालमा आदिवासी महिलाको अधिकारको अवस्थाका सम्बन्धमा महिला विरुद्ध हुने भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी समितिलाई नेपालको छैठौँ आवधिक प्रतिवेदनका लागि बुझाएको छायाँ प्रतिवेदनमा भएका महत्वपूर्ण बुँदाहरूनिम्न प्रकार थिए-

- बुँदा "२ मा हामी आदिवासी महिलाहरू हामीहरूको नश्ल/जात/जाति, लैङ्गिक पहिचान र अपाङ्गताको आधारमा बहुल भेदभावबाट पीडित छौं। राज्यले प्रदान गर्ने सामाजिक सेवाहरूबाट हामी असमान अनुपातमा बहिष्करणमा पारिएका छौं। यसको परिणाम स्वरूप आदिवासी महिलाहरूले बहुल क्षेत्रमा आफ्नो मुद्दाहरू आन्दोलनमार्फत उठाएका छौं: (क) आदिवासी आन्दोलनको भागको रूपमा आदिवासी महिलाहरू बाहुनवाद, उपनिवेशवाद, साम्राज्यवाद, पूँजीवाद र सामन्तवादको विरुद्ध संघर्षरत छन् र आत्मनिर्णय, भूमि, भू-भागमा स्वामित्व र नियन्त्रण, स्रोतमा पहुँच, प्रथाजन्य कानून र संस्थाहरू, सामुहिक अधिकार, साँस्कृतिक र विशिष्ट पहिचानको अधिकार र स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारीसहितको मञ्जुरी (एफपीक) का लागि पनि संघर्षरत छौं; (ख) त्यसैगरी आदिवासी आन्दोलनभित्र आदिवासी महिलाहरू आदिवासी महिला र पुरुष तथा आदिवासी बालिका र बालकबीचको लैङ्गिक समता र समानताको लागि र (ग) महिला आन्दोलनभित्र लैङ्गिक समता, सामुहिक अधिकारको प्रवर्द्धनका साथै लैङ्गिक भेदभाव अन्त्य गर्न र विशिष्ट साँस्कृतिक, भाषिक र धार्मिक पहिचानसहित महिलाभित्रको विविधताको पहिचानको लागि संघर्षरत छौं। आदिवासी महिला र 'मूल प्रवाह' का महिलाबीच आधारभूत फरक यसप्रकार छन्: (क) 'मूल प्रवाह' का महिलालाई संविधान, ऐन, कानून र नीतिहरूमा कानूनी व्यक्तिको रूपमा पहिचान गरेको छ; यसको ठीक विपरीत आदिवासी महिलालाई पहिचान गरेको छैन, (ख) आदिवासी महिलाहरू संविधान, ऐन, कानून, योजना, नीति र

कार्यक्रमहरूमा अदृश्य छन् । ऐतिहासिक अन्याय र संरचनागत हिंसाका शिकार छन् । यसको ठीक विपरीत, 'मूलप्रवाह' का महिलाहरू, जो शासक हिन्दू जातमा र प्रभुत्वशाली समूहमा पर्दछन्, दृश्य छन्; (ग) हामी आदिवासी महिलाहरू तीन प्रकारका भेदभावबाट पीडित छौं (अ) आत्मनिर्णयको निषेधले गर्दा राज्यविहीन र औपनिवेशीकरण, (आ) भूमि, भू-भाग र स्रोतहरूबाट विमुख, (इ) राज्य-नेतृत्वमा एकीकरण गर्ने प्रक्रियाको कारण पहिचान गुम्नु; (ई) आदिवासी महिला पितृसत्ताबाट दुई भिन्न तरिकाले पीडित छन्: (क) धेरै आदिवासीहरू जो राज्य-नेतृत्वमा भएको हिन्दूकरण र संस्कृतीकरणको प्रभावमा परेका छन्, उनीहरूले पितृसत्ताको प्रयोग गर्ने र महिला र किशोरी विरुद्ध भेदभाव गर्दछन् र हिन्दू पितृसत्ताको विचारधारामा आधारित राज्यले आदिवासी महिलालगायत सबै महिलालाई दोस्रो दर्जाको नागरिकको रूपमा व्यवहार गर्दछ ।"

राज्यपक्षलाई प्रश्नहरू:

- बुँदा १५ मा "नेपालको संविधान, कानूनहरू, नीतिहरू, योजनाहरू, कार्यक्रमहरू र बजेटमा आदिवासी महिलाको कानूनी हैसियत के हो ?"
- बुँदा १६ मा "जातीय भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी समितिले दिएको अग्रिम चेतावनीहरू र सर्वोच्च अदालतले दिएको निर्देशनात्मक आदेश र परमादेशको कार्यान्वयनको अवस्था के कस्तो छ ?"
- बुँदा १७ मा "आदिवासी महिला र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरू विरुद्ध हुने बहुल भेदभावहरू उन्मूलन गर्नका लागि के उपायहरू लिइएको छ ?"
- बुँदा २६ मा "किन संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय निकायका सबै निर्वाचित तहहरूमा आदिवासी महिलाको अर्थपूर्ण सहभागिता (आदिवासी महिलाले प्रथाजन्य संस्थाबाट स्वतन्त्र रूपमा छनौट गरेको) र मनोनयन गर्ने अधिकार छैन ?"
- बुँदा २७ मा "निर्वाचन प्रणालीमा सकारात्मक कार्यमा खसआर्यलाई किन समावेश गरेको ?"
- बुँदा ३५ मा "आदिवासी महिलाको प्रथाजन्य संस्थाको कानूनी हैसियत अहिले के छ?"
- बुँदा ३६ मा "राष्ट्रिय महिला आयोग, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र अन्य संवैधानिक निकायहरूमा आदिवासी महिलाको प्रतिनिधित्व र हामीहरूको सवालहरूको हैसियत र संयन्त्र के छ?"
- बुँदा ३७ मा "नेपाल सरकारले आदिवासी महिला र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाको जनसंख्या र हामीहरूको आवश्यकताको अनुपातमा कति बजेट र उपायहरू अनुग्रहण गरेको छ?"
- बुँदा ४४ मा "विद्यमान कोटा पद्धतिमा कूल जनसंख्याको १८ प्रतिशत ओगट्ने आदिवासी महिलाको समान र समानुपातिक प्रतिनिधित्व सरकारले कसरी सुनिश्चित गर्दछ?"
- बुँदा ५१ मा "आदिवासीहरूका पहिरन, खाना, पेयपदार्थ, भाषा, प्रथाजन्य कानून र संस्थाका सम्बन्धमा भएका पूर्वाग्रही आक्षेप, बोध र दुरुपयोगलाई रोक्न सरकारले के उपायहरू गरेको छ ?"
- बुँदा ५२ मा "आदिवासीहरूको पहिरन, खाना, पेयपदार्थ, जडिबुटी, गीत र नाचको सामुहिक स्वामित्वको (पेटेण्ट) अधिकार सुनिश्चित गर्न सरकारले के उपाय गरेको छ?"
- बुँदा ५३ मा "आदिवासी महिला र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला विरुद्ध हुने हिंसाका सम्बन्धमा विद्यमान तथ्यांक र जानकारी के छ ?"
- बुँदा ५४ मा "के सरकारसंग जातजाति, अपाङ्गता र लैङ्गिक आधारमा हुने महिला विरुद्ध हुने हिंसाका पीडितहरूको खण्डीकृत तथ्यांक राख्ने पद्धति छ ?"
- बुँदा ६१ मा "आदिवासी महिलाको आफ्नै संस्थाहरू र समुदायहरूबाट छनौट गरिएका प्रतिनिधिहरूको सम्बन्धमा के कस्तो संयन्त्र र तथ्यांक छ ?"
- बुँदा ६८ मा "सरकार को शिक्षा नीति र अभ्यासले शिक्षाको माध्यम, आदिवासी संस्कृतिप्रति सम्वेदनशील पाठ्यक्रम र शिक्षा, मातृभाषामा शिक्षाका लागि बजेट विनियोजनलगायतको संरचनागत बाधाहरूलाई सम्बोधन गर्दछ ?"
- बुँदा ७४ मा "सरकारले प्रथाजन्य आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई, जस्तै- साँस्कृतिक मदिराजन्य पेयपदार्थहरूको उत्पादन, वितरण र बिक्री, जस्तै- नेवारको ऐला र थौं, गाई मार्ने कार्यलाई किन अपराधीकरण गरिरहेको छ ?"
- बुँदा ७५ मा "किन मेडेप र मेड्पाले आदिवासी महिलाको प्रथाजन्य ज्ञान र शीपहरूमा आधारित आर्थिक सशक्तीकरणलाई बेवास्ता गरेका छन् ?"
- बुँदा ७६ मा "प्राकृतिक स्रोतहरूमा आदिवासी महिलाको स्वामित्व र नियन्त्रणको हैसियत कस्तो छ ?"
- बुँदा ७७ मा "संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरूले आदिवासी महिलाको भूमि, भू-भाग र स्रोतहरूमाथिको अधिकार लाई विद्यमान र/वा बन्दै गरेको कानूनहरूमा आईएलओ महासन्धि नं. १६९ र यूएनड्रीप अनुसार सुनिश्चित कसरी गर्दछ ?"
- बुँदा ८६ मा "सडक बिस्तार परियोजना कार्यान्वयन गर्दा आदिवासी नेवारसंग एफपीक किन नलिएको ?"
- बुँदा ८७ मा "आदिवासी नेवार जेष्ठ नागरिक, बालबालिकार महिलाको मानव अधिकारको घोर उल्लंघन र सामुहिक अधिकारलाई सम्बोधन गर्न के उपायहरू अपनाइएको छ ?"

१४ नोभेम्बर, २०१८ को सीडको निष्कर्ष अवलोकनमा परेको सबैभन्दा महत्वपूर्ण तथा अन्य महत्वको सिफारिशहरूनिम्न प्रकार थिए^७-

- दफा ४० (क) मा “संविधानमा आदिवासी महिलाको अधिकारको पहिचानमा कमी र आदिवासीको आत्मनिर्णयको अधिकारको पहिचानको आधारभूत कमी” भनेर टिपोट गर्दै दफा ४१ (क) मा “आदिवासीको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघको घोषणापत्र अनुरूप आदिवासी महिलाको अधिकार, विशेषगरी उनीहरूको आत्मनिर्णयको अधिकार स्पष्ट रूपमा पहिचान गर्न संविधान संशोधन गर्ने” सिफारिश गरेको थियो ।

यो नीफको नेतृत्वमा आदिवासी महिला आन्दोलनको मात्र नभएर विश्वकै आदिवासी आन्दोलन, आदिवासी महिलाको आन्दोलनमा अत्यन्त महत्वपूर्ण उपलब्धि हो । माओवादी जनविद्रोहबाट सुनिश्चित नभएको आत्मनिर्णयको अधिकार शान्तिपूर्ण तवरबाट प्राप्त भएको छ । तर बिडम्बना यसको कार्यान्वयन भने आजसम्म हुन सकेको छैन । जे होस्, पछि सन् २०२२ मा ग्लाडियस अकोष्टा सीडको अध्यक्ष हुनु भएपछि सीडजीआर नं ३९ मा नेपाललगायत विश्वका सबै आदिवासी महिलाको आत्मनिर्णयको अधिकार प्रत्याभूत भयो ।

अन्य सिफारिशहरूनिम्न प्रकार थिए:

- दफा २१ (क) मा “आदिवासी समुदाय र अस्थायी आश्रयमा बसेका समुदायहरू लगायतकालाई, विशेष गरी महिला विरुद्ध लैङ्गिक आधारमा हुने हिंसाबाट असर परेका समुदायलाई लैङ्गिक आधारमा हुने हिंसा अन्त्य गर्न कोष (फण्ड) मा उनीहरूलाई पहुँच दिन र प्रहरी सेवामा आदिवासी महिलाको सहभागिता प्रवर्द्धन गर्न लक्षित सचेतना जागरण विकास गर्ने” सिफारिश गरेको थियो ।
- दफा २१ (क) मा “महिला कामदारलाई वैदेशिक रोजगारी खोज्न लागेको प्रतिबन्ध हटाउने र ... आदिवासी ... महिला तथा किशो रीहरूलाई बेचबिखनको खतरा वारे र अपराधिक प्रकृतिको वारेमा सचेतना जगाउने” सिफारिश गरेको थियो ।
- दफा २९ (घ) मा “... आदिवासी महिलालगायत समाजका सबै समूहका महिलाहरूको निर्णय-प्रक्रियामा पूर्ण र समान सहभागिताको महत्व वारे सार्वजनिक पदाधिकारीहरू र समग्र समाजको चेतना जागरण गर्ने” सिफारिश गरेको थियो ।
- दफा ३९ (घ) मा “यी समूहका महिलाका अधिकार र उजुरी गर्न प्रोत्साहन गर्ने सम्बन्धमा महिला सामुदायिक स्वास्थ्य स्वयंसेवकहरूको सहयोगमा सेवा प्रदायकहरूको चेतना जागरण गरी ... आदिवासी महिला ... विरुद्ध स्वास्थ्य-सेवा प्रदायकहरूले गर्ने भेदभावको अन्त्य गर्ने” सिफारिश गरेको थियो ।

- दफा ४१ (ग) मा “स्वास्थ्य सेवाहरू, शिक्षा, स्वच्छ पिउने पानी र सरसफाई सेवाहरू, खाद्यान्न, खेतीयोग्य जमीन, प्राकृतिक स्रोतहरू, आवास, ऋण र आय-आर्जनका अवसरहरू, महिला उत्थानका लागि राष्ट्रपति कार्यक्रममा आदिवासी, ... महिलालगायत प्रतिच्छेदित र बहुल स्वरूपका भेदभाव भोगिरहेका महिलाको पहुँच अभिवृद्धि गर्न अस्थायी विशेष उपायहरूलाई ‘विशेष अवसर हरू’ सम्बन्धी संवैधानिक प्रावधान अनुसार स्पष्ट समयसीमासहित अनुग्रहण गर्ने” सिफारिश गरेको थियो ।

नेपालले आदिवासी महिलाको मानव अधिकार सम्बन्धमासीड समितिले गरेका यी ऐतिहासिक महत्वका सिफारिशहरूलाई अर्थपूर्णरूपमा कार्यान्वयन गर्न कुनै चासो राखेन । साथै हामी आदिवासी महिलाको आन्दोलनले पनि राज्यपक्षलाई आवश्यक दबाव दिन सकेनौं । फलतः अधिकार कागजमा पायौं, तर समुदायको लागि “बेल पाक्यो कागलाई हर्ष न बिस्मात्” भनेभैं भयो ।

चौथो-नीफ, नीफ, नीडवान, ईनोल्यागको कन्सोर्टियमले बुझाएको वैकल्पिक तथा छायाँ प्रतिवेदन

नेपालको सातौं आवधिक प्रतिवेदनको सम्बन्धमा नीफ नेतृत्वको नीफ (मञ्च), नीडवान र ईनोल्याग सम्मिलित कन्सोर्टियमले सीड समितिलाई १ जनवरी, २०२४ मा सीडको पूर्वसत्रको लागि वैकल्पिक (छायाँ) प्रतिवेदन^८ बुझाएको थियो । उक्त वैकल्पिक छायाँ प्रतिवेदनको नेपाली (खस) भाषाको अनुवाद यसै रजत जयन्ती स्मारिकामा परेकोले त्यसको सारांश र महत्वपूर्ण बुँदा यहाँ उल्लेख गर्न परेन । सीडले २६ फेब्रुअरी, २०२४ मा नेपालको सातौं आवधिक प्रतिवेदनको सम्बन्धमा सवाल र प्रश्नहरूको सूची^९ सार्वजनिक गरेको थियो । उक्त सूचीको दफा २१ मा नेपालको पहिलेको निष्कर्ष अवलोकनहरूमा जाहेर गरेको सरोकारलाई दृष्टिगत गर्दै दफा २१ (क) मा समितिको आधारभूत सिफारिश संख्या ३९ (सीडजीआर नं ३९) (२०२२) बमोजिम “संविधानमा आदिवासी महिलाको अधिकारलाई मान्यता दिन र आदिवासीको आत्मनिर्णयको अधिकार सुनिश्चित गर्न लिएका उपायहरू उल्लेख गर्नु होस्” भनी राज्यपक्ष नेपाललाई सोधेको थियो ।

नीफ नेतृत्वको कन्सोर्टियमले सीड समितिलाई ३१ डिसेम्बर, २०२४ मा यस सम्बन्धमा छायाँ प्रतिवेदनबुझाएको थियो ।^{१०} उक्त छायाँ प्रतिवेदनको नेपाली (खस) भाषाको अनुवाद यसै रजत जयन्ती स्मारिकामा परेकोले त्यसको पनि सारांश र महत्वपूर्ण बुँदा यहाँ उल्लेख गर्न परेन ।

7 <https://www.undocs.org/en/CEDAW/C/NPL/CO/6>

8 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/DownloadDraft.aspx?key=zGdaAuAW4zSIVv6x0HeRdzJ6z1wtOVVC1kDhb-8KtvnjWZZ9IVSbeytW3qZMnS98u

9 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/DownloadDraft.aspx?key=0VZIDbHFLjHUU4JLPtsg7/0zaF8kMAnzkNUeN-8QGd8lSavK8ywhmoQpDIVJTBUtB

10 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/DownloadDraft.aspx?key=xAC0KPKhf/rHZDDd+/mZe1C/5ez+67SKrYg+d-PHMM6VcluhBicjXxnhEzFoHNjHw

सीडले १६ फागुन, २०८१ मा नेपालको सातौँ आवधिक प्रतिवेदनमा निष्कर्ष अवलोकन सार्वजनिक गरेको थियो ।¹¹ उक्त निष्कर्ष अवलोकनको नेपाली (खस)भाषाको अनुवाद यसै रजत जयन्ती स्मारिकामा परेकोले त्यसको सारांश र महत्वपूर्ण बुँदा यहाँ उल्लेख गर्न परेन । तापनि यस्मा परेका टिपोट र सिफारिशमध्ये निम्न उल्लेखनीय छन्-

- बुँदा ४६(क) मा "संविधानमा आदिवासी महिलाको अधिकारहरू, उनीहरूको सामुहिक आत्मनिर्णय समेतको मान्यताको अभाव" उल्लेख गर्दै बुँदा ४७(क) मा "आदिवासी महिलाको अधिकार, उनीहरूको आत्मनिर्णयको अधिकारलगायत, आदिवासीको अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघको घोषणापत्रबमोजिम प्रष्ट मान्यता दिन संविधान संशोधन गर्ने" सिफारिश गरेको छ । यो सन् २०१८ मा गरेका सिफारिश राज्यपक्ष नेपालले बेवास्ता गरेर कार्यान्वयन नगरेको हुँदा फेरि दोहोर्‍याएको हो । अब पनि राज्यपक्ष नेपालले संविधान संशोधन गरेर यो सिफारिश कार्यान्वयन नगरे विश्व समुदायमा राज्यपक्ष नेपालको उपहास हुने पक्का छ ।
- बुँदा ४७(ग) मा "वन कटान, पर्यटन र खानीसमेतका आर्थिक गतिविधि साथै उनीहरूको स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारीसहितको मञ्जुरी र समान लाभ बाँडफाँडलाई पूर्ण सम्मानलगायत आदिवासी महिलाको प्रभावकारी सहभागिता भएको खण्डमा मात्र जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलन कार्यक्रम तथा संरक्षण परियोजना आदिवासीको भू-सीमानाभिन्न र संरक्षित क्षेत्रमा कार्यान्वयन गर्न सकिने सुनिश्चित गर्ने"सिफारिश गरेको थियो ।
- बुँदा १३(ख)मा ... महिला, विशेष गरेर आदिवासी महिला र अपाङ्गता भएका महिलालाई न्यायमा पहुँच पाउन निषेध गर्न वा सीमित गर्ने बाधा अवरोधलाई सम्बोधन गर्न आदिवासी भाषामा अनुवाद सेवाका साथै व्यावहारिक आवास, प्रक्रियागत समायोजन (एडजस्टमेन्ट) र निर्णयगर्नमा समर्थन गर्न सहजीकरण गर्ने" सिफारिश गरेको थियो ।
- बुँदा ५०मा "आदिवासी महिला, जलवायुपरिवर्तन, पहिरो, बाढी र जैविक विविधताको नोक्सानीले असमानुपातिक प्रभाव परेको, किनकी उनीहरू अक्सर यस्तो हुने क्षेत्रमा बस्ने तथा उनीहरूको जलवायु लचिलोपन बढाउन सामना गर्ने संयन्त्रको अभाव टिपोट" गरेको थियो ।
- बुँदा ९. (क) मा "महासन्धि अन्तर्गत उनीहरूको आफ्नो अधिकारका सम्बन्ध र यी अधिकारहरू उल्लंघनको दावी गर्न उनीहरूलाई उपलब्ध कानूनी उपचारका सम्बन्धमा आदिवासी महिलाको सचेतना बढाउने तथा महासन्धि, इच्छाधीन आलेख र समितिको आधारभूत सिफारिशका सम्बन्धमा जानकारी सबै ढाँचामा सबै महिलालाई उपलब्ध सुनिश्चित गर्ने"सिफारिश गरेको थियो ।
- बुँदा ४२ (घ) मा "विशेष गरी युवा महिला, आदिवासी महिला, अपाङ्गता भएका महिला, यौनकर्मी महिला र लेज्बियन, उभयलिङ्गी, ट्रान्सजेण्डर र अन्तरलिंगी महिलालगायतको विरुद्ध हुने भेदभाव, दुर्व्यवहार, दुरुपयोग र प्रसूतीजन्य हिंसाको रिपोर्ट" टिपोट गरेको थियो ।

अबको बाटो

- सीड समितिले सन् २००४ देखि आजसम्म राज्यपक्ष नेपालको आवधिक प्रतिवेदनमाथि छलफल गरी दिएका सिफारिशहरू तथा सीडजीआर नं ३९ का सिफारिशहरू राज्यपक्ष नेपालले के कति र के कसरी कार्यान्वयन गर्‍यो गरेन ?त्यसको मूल्यांकन कन्सोर्टियमले जारी गर्ने श्वेतपत्र सार्वजनिक गर्ने ।
- सीड समितिले सन् २००४ देखि आजसम्म दिएका सिफारिशहरूतथा सीडजीआर नं ३९ का सिफारिशहरू अर्थपूर्णरूपमा कार्यान्वयन गर्न-गराउन कन्सोर्टियमले १० वर्षको रणनीतिक योजना बनाएर कार्यान्वयन गर्ने ।
- सीड समितिले सन् २००४ देखि आजसम्म राज्यपक्ष नेपालको आवधिक प्रतिवेदनमाथि छलफल गरी दिएका सिफारिशहरू तथा सीडजीआर नं ३९ का सिफारिशहरू राज्यपक्ष नेपालले के कति र के कसरी कार्यान्वयनका सम्बन्धमा नियमित अनुगमन गर्न स्थानीय, प्रदेश र संघमा कन्सोर्टियम तथा आबद्ध संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने/गराउने ।
- कन्सोर्टियम तथा आदिवासी महिलाका सबै संघसंस्थाहरूले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कर्तव्यबाहक, सरोकारवाला तथा अधिकारवालाबीच नियमित संवाद गर्ने/गराउने ।
- सीडजीआर नं ३९, यूएलडीप र आईएलओ महासन्धि नं. १६९ लाई एक साथ राज्य, व्यापार (द्यगकष्लभकक), अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थालगायतसंग सघन संवाद, दबाब तथा जनवकालत र संघर्षको लागि कानूनी आधारको रूपमा अधिकतम उपयोग गर्ने/गराउने ।
- सीडजीआर नं ३९, यूएनडीप र आईएलओ महासन्धि नं. १६९ ले प्रत्याभूत गरेको आदिवासी, आदिवासी महिला, अपाङ्गता भएका आदिवासी तथा आदिवासी एलजिबिटआईएलएस सबैलाई समुदायगत तहमा सचेतना जागरण गर्न अन्तरक्रिया, कार्यशाला, संवाद, प्रशिक्षण तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने गराउने ।

००

11 <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=j93AH%2BtGQhUU3mzyPwxUvcrc1bQ8JXXzSbVJOPcbi6M9cpy0hrGIX-ZSWJq3mC58Ia48fcP%2FYztgkEAbUg%2Bp0w%3D%3D>

3.3 राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघमा मेरो सिकाई

देवमती छन्त्याल
कोषाध्यक्ष

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघको वारेमा थाहै नभएको चाहिँ होइन। म सानै उमेरदेखि हाप्रो संस्था नेपाल छन्त्याल संघमा सह-कोषाध्यक्ष पदमा थिएँ र त्यही भएर पनि संस्थाबाट विभिन्न आदिवासी जनजातिको तालीममा सहभागी भएको थिएँ। समग्र महिलाहरूको अधिकारको वारेमा थाहा थियो। तर आदिवासी महिलाहरूको अधिकारको वारेमा मूलमर्म थाहा नभएर पनि केही कुराहरू जानकारी थियो।

छन्त्याल महिला संघमा कार्यसमितिमा रहँदै गर्दा एउटा सुनौलो अवसर मैले पाएँ। छन्त्याल महिला संघको प्रतिनिधित्व गरेर महिला महासंघ कार्यसमितिमा रहेर कोषाध्यक्ष पदमा आउने मौका पाएँ। लगभग ३ वर्षको पेरिफेरिमा रहेर मैले महिला महासंघमा काम गरिरहँदा आदिवासी महिलाहरूको हक/अधिकार मुद्दाको विषयमा बुझ्ने र सिक्ने अवसर पाएँ।

राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्रहरू ILO 169, GR 39, UNDRIP बारे राम्रोसँग जान्न पाएँ। साथै जलवायु परिवर्तन, भूमि अधिकार, भूमिमाथिको सामुहिक अधिकार, महिला हिंसा, भाषा, संस्कृति र परम्परागत ज्ञान वारे थाहा पाएँ।

महिला महासंघमा रहँदा मेरो अनुभव र सिकाई अति महत्वपूर्ण रह्यो। यसै क्रममा ८ वटा जातीय संस्थाहरूको मातृभाषा सिक्नको लागि किताब वा पुस्तक लेख्ने भन्ने वारे तालीम राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघको कार्यालय बुद्धनगर-१०, काठमाडौँमा सञ्चालन भएको थियो। उक्त तालीममा सहभागी हुने मौका पाएको थिएँ र त्यस तालीममा सहभागी भई २ हप्ता मातृभाषा किताब लेख्नसिक्न पाएकी थिएँ। आफ्नो मातृभाषा के हो, महत्व र आवश्यक के छ, भन्ने कुरा पहिलादेखि ज्ञान र अनुभव चाहिँ नभएको होइन, म आफैँ पनि छन्त्याल भाषा वक्ता हुँ र त्यसो भएकोले मातृभाषाको किताब प्रकाशन गर्छु, भन्ने इच्छा नभएको पनि होइन। म कहाँ र कसरी लेख्छु भनेर सोचिरहेको बेला यसै समय महिला महासंघमा आबद्ध हुने मौका पाएँ र यसरी आफूले चाहेको र खोजेको कुरा यहाँ आएर पाउँदा “ढुंगा खोज्दा देवता मिल्यो” भनेजस्तै भएको थियो। यस तालीमले अभैँ भाषाप्रति उत्प्रेरित भएँ जुन दिन तालीममा सहभागी भएँ, त्यसै दिनदेखि मैले आफ्नो मातृभाषा किताब लेख्न शुरु गरेँ र लेखेर पनि सकें। अब छिट्टै प्रकाशन गर्ने योजनामा छु।

मानिसले आफ्नो विचार, भावनाहरू एक व्यक्तिबाट अर्को व्यक्तिसम्म साटासाट गर्ने माध्यम तथा संकेत नै भाषा हो। एक वा सोभन्दा बढी मानिसले बोल्दा तिनीहरूको मुखबाट बोल्ने कुरा वा स्वर तथा आवाजबाट बन्ने शब्द अर्को मान्छेले सजिलै बुझ्न सकिन्छ, भने त्यो नै भाषा हो।

संसारमा मान्छेले बोल्ने भाषाछ भनी गणना गरेर साध्य छैन। फरक-फरक देश तथा ठाउँमा फरक-फरक भाषा बोलेको पाइन्छ। नेपाल भौगोलिक हिसाबले सानो र साँघुरो देश भए तापनि यहाँ बसोवास गर्ने अनगिन्ती जातजातिहरूले बोल्ने भाषा अनगिन्ती छन्। १२५ भाषाहरूमध्ये १२३ भाषाहरू बोलिन्छन्।

यी विभिन्न भाषाहरूमध्ये पनि केही भाषा जीवितै छन्, भने केही भाषाहरू मरिसकेका छन्, त केही मृत्युको मुखमा पुगेका छन्। तापनि यी विभिन्न जातिहरूले आ-आफ्ना भाषा कुनै हालतमा गुमाउन तथा लोप हुन दिन चाहँदैनन्। हरेक जातिका लागि आ-आफ्नो भाषा नै सबै कुरा हो, भन्ने महत्व बुझेका छन्।

मातृ भाषा भन्नालेपरम्परादेखि रैथाने बासिन्दा, कुनै जाति विशेषले बोल्दै आएको भाषा बुझिन्छ तथा शिशुले आफ्ना आमाको काखमा सुतेर दूध चुस्ने दिनदेखि आफ्नो आमा-बाबाबाट सिक्दै र बोल्दै आएको भाषालाई नै मातृभाषा भनिन्छ। यो भाषा जन्मेदेखि नै बोलिन्छ र सो भाषा नै उनीहरूको पहिलो भाषा हो। मातृभाषा एक व्यक्तिबाट अर्को व्यक्तिमा रूपान्तरण हुन्छ। जस्तै- आमा, बाबाबाट आफ्ना सन्तानहरूमा रूपान्तरण हुन्छ। आमाबाबुले जे भाषा सिकाउँछन् र बोलाउँछन्, त्यो भाषा नै आफ्नो बालबच्चाको सिक्दछन् र बोल्दछन्।

जातीय पहिचानको मूल आधार भनेको नै मातृभाषा हो। तर नेपालको परिवेशमा तत्कालीन राज्यव्यवस्था तथा शासक जातिले विविधतालाई जहिले पनि थिचिराखे। पृथ्वीनारायण शाहले नेपाल एकीकरणसंगै “चार वर्ण छत्तीस जातको साभा फूलबारी” को संज्ञा दिए। साथै एकात्मक हिन्दूवादी राज्य सत्ताको जगलाई बलियो बनाए।

नेपालको पश्चिम भू-भाग धौलागिरी अंचल अन्तर्गत म्याग्दी र बागलुङ जिल्लाको विभिन्न ठाउँ तथा गाउँहरूमा परापूर्वकालदेखि बसोवास गर्दै आएको छन्त्याल जातिको आफ्नै छुट्टै मौलिक भाषा, संस्कार, भेषभूषा, रहनसहन, रीतिरिवाज, समाज छ र यो जाति विभिन्न आदिवासी जनजातिमध्ये एक जाति हो। छन्त्याल जातिको मूल थात्थलो म्याग्दी र बागलुङ जिल्लामा भए तापनि आज-भोलि बसाईसराई गरेर देशको विभिन्न ठाउँहरूमा बसोवास गर्दै आएका छन्। आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ बमोजिम५९ आदिवासी जनजातिमध्ये छन्त्याल पनि एक सीमान्तकृत जाति हो।

यो भाषिक रूपले पश्चिम क्षेत्रको धौलागिरी अंचल, म्याग्दी जिल्ला, साबिक कुइने मंगले गा.वि.स अन्तर्गत पर्ने

कुइने खानी, मंगले खानी, चौरखानी, घ्यसीखर्क, दुवाडी, खरीबोट, पाल्लेखर्क, साबिक मल्कावाड गा.वि.स. अन्तर्गत मल्कावाड खानी तथा मलम्पार खानी र साबिक पाखापानी गा.वि.स अन्तर्गत ठाडाखानी तल्लो गाउँमा बोले गरेको पाइन्छ, भने ठाडाखानी माथिल्लो गाउँमा अन्य छन्त्याल खामभाषा बोले गाउँहरूबाट विवाह भएर गएकाहरूले मात्रै बोले गरेको पाइन्छ । साथै बाग्लुङ जिल्लाको छन्त्याल गाउँ खुंखानी, नजाखानी, बीङ्गखानी, लामेलाखानी, काँडाखानी, लेकखानी, सिसाखानीमा छन्त्यालहरू बसोबास गरे तापनि भाषाको प्रयोग गरेको पाइदैन । यस बाहेक अन्य ठाउँहरूमा बसाईसराइतथा विवाह गरेर गएका छन्त्यालहरूले पनि हल्काफुल्का बोलेको पाइन्छ । जस्तै - गुर्जाखानी, अर्थुङ्गे, कास्की, रूपन्देही, दाङ र काठमाडौं साथै नेपालबाट बाहिर अन्य देशहरूमा कोही अध्ययनका लागि गएका, कोही रोजगारीका लागि गएर त्यतैको बासिन्दा भएर बसोवास गरेका छन्त्याल खामभाषा वक्ताहरूले पनि आफ्नो मातृभाषा बोले गरेको पाइन्छ । जस्तै- अमेरिका,

अष्ट्रेलिया, अष्ट्रीया, यूके आदि देशहरूमा छन्त्याल खामभाषा बोले वक्ताहरू रोजगार तथा अध्ययनको शिलशिलामा गएर त्यतै बसोवास गरेका छन् ।

छन्त्यालहरू देश तथा विदेशको विभिन्न भागहरूमा बसोवास गरे तापनि भाषा बोले वक्ताको संख्या भने नगन्य मात्रामा पाइन्छ । दुःखको कुरा भाषा बोले गाउँ-ठाउँबाट अन्य ठाउँहरूमा बसाईसराई गरेका नयाँ पुस्ताहरूले आफ्नो भाषाको प्रयोग कम मात्रामा गरेको पाइन्छ । आफ्ना भाषाको सट्टा अन्य भाषा बढी बोले गरेको पाइन्छ । जस्तै- बेनी, कास्की, रूपन्देही, काठमाडौं र दाङ, बढ्दो अन्यत्र बसाईसराई, तथा आफ्नो मातृभाषाको शिक्षा नहुनुको कारण आफ्नो मातृभाषाभन्दा अन्य भाषा बढी बोले गर्दछन् । त्यसैले छन्त्याल भाषा बोलेको संख्या दुःखदायी छ । अन्त्यमा महिला महासंघ र कार्यसमिति टीमलाई हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

‘भाषा बाँचे संस्कृति समुदाय बाँच्छ, समुदाय बाँचे संस्कृति बाँच्छ ।’

००

३.८ पुराना सम्झना

रामप्यारी सुनुवार
पूर्व-महासचिव

राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघको रजत जयन्ती मनाउने सन्दर्भ आफैँमा उपलब्धिमूलक क्षण हो । यस अवसरमा हामी सबैलाई हार्दिक बधाई तथा शुभकामना छ । यो अवसरलाई पर्वको रूपमा सम्भेर स्मारिका प्रकाशन गर्न लाग्नु भएको वर्तमान पदाधिकारीज्यूहरू तथा कर्मचारी सबैलाई बधाई छ, मुरी-मुरी शुभकामना छ ।

हिजो जस्तो लागे पनि समय धेरै घर्के छ । राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघले रजत जयन्ती मनाउने खबर सुनेर दङ्ग पर्दै अतीत सम्भन पुगें । आदिवासी जनजाति महिलाहरूको सामुहिक आवाज बोक्ने संगठनको आवश्यकता महशूस गरी वि.सं. २०५५ साल आषाढ ८ गते स्टेला तामाङज्यूको संयोजकत्वमा ९ सदस्यीय तदर्थ समिति गठन भई २०५६ साल श्रावण २८ गते महिला संगठनको प्रथम महाधिवेशन सम्पन्न भएको थियो । उक्त महाधिवेशनले ११ सदस्यीय कार्यसमिति चयन गर्नुको अतिरिक्त तत्कालीन महिला संगठनलाई महिला महासंघको रूपमा संस्थागत गर्ने प्रस्ताव पारित गरेको थियो । प्रथम महाधिवेशनको mandate कार्यान्वयन गर्नका लागि आवश्यकता भएबमोजिम विधानमा परिमार्जन गरी सातवटा आदिवासी जनजाति महिलाका जातीय संस्थाहरू— नेपाल भाषा मिसा खलः नेपाल मगर महिला संघ, सुनुवार महिला समाज, किरात (राई) महिला संघ, थारु महिला जागरण केन्द्र, थकाली महिला संघ, नेपाल तामाङ महिला घेदुङ सदस्य रहने गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँमा राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ दर्ता गर्न निवेदन पेश गरेपछि २०५७ साल जेठ २७ गते का.जि.प्र.का.द.नं.१६०/०५७।०५८ मा दर्ता प्रमाण-पत्र प्राप्त भएको थियो ।

साठीको दशकतिर आफूले जानेरभन्दा पनि समयले सुम्पिएको जिम्मेवारीलाई शिरोपर गरी तत्कालीन अवस्थामा राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघको (महिला महासंघ) महासचिव हुँदा अवसर र चुनौतिहरूको लर्को लागेको थियो । दुईवटा विषय मात्र यहाँ साझा (Share) गर्न चाहन्छु ।

पहिलो, देखिने गरी निश्चित ठाउँ/ठेगानासहितको महिला महासंघको कार्यालयको शुरुवात् गर्नु र दोस्रो, महिला महासंघमा आबद्ध हुन आदिवासी जनजाति महिलाहरूको संघसंस्थाहरूको संख्या बढाएर महिला महासंघको संस्थागत सांगठानिक विकास गरी महिला महासंघको उद्देश्यलाई संस्थागत गर्दै लैजाने ।

यी दुबै कार्यहरूलाई नतिजामा पुऱ्याउन आदिवासी जनजाति महिलाहरूमा सचेतना बढाउनुका साथै आफ्नो

आदिवासी जनजाति
महिलाहरूको सामुहिक आवाज
बोक्ने संगठनको आवश्यकता
महशूस गरी वि.सं. २०५५
साल आषाढ ८ गते स्टेला
तामाङज्यूको संयोजकत्वमा ९
सदस्यीय तदर्थ समिति गठन
भई २०५६ साल श्रावण २८
गते महिला संगठनको प्रथम
महाधिवेशन सम्पन्न
भएको थियो ।

समुदायमा महिलाहरूको संस्था गठन गरी महिला महासंघमा आबद्ध भई सदस्यता लिन अभिप्रेरित गर्नु थियो । राष्ट्रिय आदिवासीजनजाति महिला महासंघका संस्थापक सदस्यज्यूहरूको प्रेरणा र सल्लाह तथा तत्कालीन अध्यक्षज्यूलगायत सदस्यहरूको सहयोग-सहकार्यको परिणाम स्वरूप DANIDA HUGOU बाट महिला महासंघलाई उपलब्ध JEIP परियोजनाले सचेतना अभिवृद्धि तथा सांगठानिक विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुगेको थियो । यो अवसरमा DANIDA का डा.जीत गुरुङ सर र स्वयंसेवी ब्रिजेट लुडुकलाई पनि सम्भन चाहन्छु । वहाँहरूको सद्भाव, सहयोग र सहकार्यको लागि सधैं कृतज्ञ रहनेछु ।

अन्तमा, सम्पूर्ण आदिवासी जनजाति बजु, आमा, दिदी बहिनीहरूमा शुभकामना व्यक्त गर्दै सन्थाल गुरु रघुनाथ मुर्मका निम्न भनाई सम्भन चाहन्छु—

“तिम्रो लिपि छ, तिम्रो भाषा छ,
तिम्रो धर्म छ, तिम्री पनि छौ,
लिपि हरायो भने, भाषा हरायो भने,
धर्म हरायो भने, तिम्री पनि हराउनेछौ ।
धन्यवाद (चेरेदुम्) ।”

३.५ आदिवासीहरूको खाद्य सम्पदाको संरक्षण

आदिवासीहरूको खाद्य सम्पदाको संरक्षण

Food Heritage परियोजना राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ र प्रकृति जरा फाउन्डेशन (Natural Roots Foundation) द्वारा संयुक्त रूपमा सञ्चालन गरिएको परियोजना हो। यो परियोजना बृटीश काउन्सीलको सहयोगमा सञ्चालन गरिएको थियो। गण्डकी प्रदेशको यी जिल्लाहरूमा १. मुस्ताङ (कोवाङ, टुकुचे), २. लमजुङ (मार्च, घनपोखरा), ३. मनाङ (नार, वडारगाउँ), ४. गोरखा (लाप्राक, सिङ्ला), ५. कोबाङ गाउँ वडा नं २ र टुकुचे गाउँ वडा नं. १ मा राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ र प्रकृति जरासँगको समन्वयमा थकालीहरूको खानामा भिडियो बनाउने, जलवायु परिवर्तनले गर्दा मुस्ताङका थकालीहरूको खानामा के असर पारेको छ, भन्ने वारेमा म कल्पना भट्टचन, राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघको तर्फबाट प्रतिनिधित्व हुने मौका पाएकी थिएँ। त्यहाँ जाँदाको अनुभव भन्न चाहन्छु।

हिमालपारिको जिल्ला मुस्ताङ पुग्न मोटरबाटो हुनुभन्दा पहिला बेनीबाट हिंडेर दुई/तीन दिन लाग्थ्यो र पोखराबाट हिंडेर जाँदा पाँच/छ दिन लाग्थ्यो। अहिले काठमाडौँबाट रात्रीबस चढेर जाँदा बिहानै पुगिन्छ। कोवाङ, टुकुचे बाटोले गर्दा त्यहाँका स्याउखेती गर्नेलाई धेरै फाइदापुगेको छ। तर पर्यटन व्यवसाय (होटल) हरूको लागि पहिलाको जस्तो व्यापार छैन। धेरैजसो गाउँ बाटो एकातिर, गाउँ अर्कोतिर भएको हुँदा सुनसान नै छ। पहिला-पहिला ट्रेकिङ रुट हुँदा गाउँहरू चहलपहल थियो। धेरैजसो थकालीहरू कृषि नै गर्थे। तर अहिले बसाइँसराइले त्यहाँका थकालीहरूको घर रित्तै छ। जब बाटो बनाउने योजना आयो, त्यहीबेला माओवादीद्वन्द्व पनि चलिरहेको थियो। त्यस अवस्थामा पश्चिमाञ्चल रोल्पाका मगर समुदायका आदिवासीहरू माओवादी द्वन्द्वबाट बच्न र रोजगारीको लागि मुस्ताङ भित्रिने क्रम बढेको थियो। अहिले उनीहरू परिवारसमेत त्यहाँ मजदूरी गरी आफ्नो जीवनयापन गरिरहेका छन्। कति परिवार छन्, त्यसको तथ्यांक संकलन गर्नु पर्ने जरूरी देखिन्छ। पहिला-पहिला बाहिरी चाडपर्वहरू मनाउदैनथे। तर अहिले धेरै धर्महरू पनि भित्रिएका रहेछन्। जस्तै-उदाहरणको लागि पहिला तीज भन्ने चाड छ, भन्ने कुरा पनि थकाली महिलाहरूलाई थाहा थिएन। तर अहिले मुस्ताङका महिलाहरूले तीज मनाउने गरेको पाइयो। पहिला हामी सानो छँदा वनमा च्याउ, पैयूँ (चुल्ठे अमितो) टुसा, ढोकायो साग, लसुन साग सामुहिक रूपमा टिप्न जाने चलन थियो। तर अहिले टिपेर ल्याएको किन्नेचलन रहेछ। जस्तासुकै परिवर्तन आए पनि पानीघट्ट भन्ने चलाइराखेको अवस्था छ। आफ्नो पुर्ख्यौली थकाली खानाहरूको संरक्षणचाहिँ भइराखेको पाइयो। कुनै-कुनै खाना भन्ने लोप हुन लागेको पाइयो। उहिलेको पकाउने भाँडाहरू पनि त्यति प्रयोग नगर्ने, आधुनिक भाँडाकुँडा प्रयोगमा ल्याइएको पाइयो। सयौँ वर्ष चल्दै आएको अन्न पिस्ने घट्ट अझै सञ्चालन भइराखेकोले गर्दा आफ्नो पुर्ख्यौली खानाको स्वाद जस्ताको त्यस्तै कायम रहेको पाइयो। जलवायु

कल्पना भट्टचन

उपाध्यक्ष (हिमाल)

परिवर्तनले गर्दा धेरै पानी पर्न थाल्यो र पहिलाकोमाटोको छत भएका घर (मुन्डाघर) हरू बिस्तारै विस्थापितभई जस्तापाताको छानामा परिवर्तन गरिएको पाइयो। जलवायु परिवर्तनले गर्दा पहिलाको जस्तो स्याउ उत्पादनहुने, अनेक रोग लाग्ने र पहिलाको जस्तो स्याउमा मिठास पनि नभएको हुँदा कोवाङ गाउँमा धमाधम बूढो स्याउका बोटहरू उखेलेर दाते ओखर रोपेका छन्। यो एक जलवायु परिवर्तनले गर्दा कृषिमा अनुकूलन गरेको पाइयो। यो एक राम्रो पक्ष हो। मार्फा स्याउको राजधानी हो, भन्ने कोवाङ गाउँलाई ओखरको राजधानी बनाउन त्यहाँका थकाली कृषकहरूलागिपरेका छन्। जलवायु परिवर्तनको कारणले तापक्रम बढ्दै गएको हुँदातल्लो मुस्ताङबाट स्याउ खेती उपल्लो मुस्ताङतर्फ सर्दै गएको देखिन्छ। त्यहाँका रैथाने कलेसंग नै नाश भएकोले अहिले त्यस संगको बीउ नै छैन। मुस्ताङका थकालीहरूले सिजनमा साग सब्जीहरू सुकुटीबनाएर हिउँदमा खाने चलन अहिले पनि उस्तै रहेछ, जसले गर्दा हरदम तरकारीको अभाव हुँदैन, रहेछ। खाद्य सुरक्षा आफ्नै परम्परागत विधिले संरक्षण गर्दछ, जसले गर्दा त्यहाँका कृषकहरूमा अनिकालको सामना गर्नु परेको छैन। अहिले आएर नानाथरीको हार्डब्रीड बीउ बिजन भित्रिँदैछ। त्यसलाई तुरुन्तै त्यहाँका स्थानीय सरकारले रोक्ने र रैथाने बीउ बिजनलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ जस्तो देखिन्छ। नत्र भन्ने रैथाने बीउ बिजन हराउँदै जाने खतरा आउन सक्छ। हरेक गाउँमा आमासमूह हुनेहुँदा महिलाहरूको हक/अधिकारमा पहुँच भएको पाइयो। अर्को कुरा थकालीहरूको परम्परागत प्रथाजनित प्रशासन (क्वम्प) अझै पनि जीवितै छ। उनीहरूको आफ्नै नियम कानून हुन्छ। वन नियमावली पनि हुन्छ, जसले गर्दा मुस्ताङमा वन र वन्यजन्तुहरू जोगिन पुगेको छ। यसले गर्दा जैविक विविधता संरक्षण भइराखेको छ, साथै भैँभगडा सबै क्वम्प (१३मुखिया प्रणाली) ले मिलाउने हुँदा मुस्ताङको अदालतमा मुद्दा जाँदै जाँदैन, भन्ने पनि हुन्छ।

यस्तो राम्रो आदिवासीहरूको प्रथाजनित प्रणालीलाई नेपाल सरकारले (थकालीको क्वम्प) लाईमान्यता दिन जरूरी छ। थकाली समुदायमा महिलाहरू सक्रिय छन्, जसले गर्दा आफ्नो खानालाई व्यावसायिक हिसाबले संसारलाई चिनाउन सक्षम भएका छन्। तर पनि थकालीका कतिपय खानाका परिकारहरू लोप हुँदै गइरहेको छ। परियोजनाले ती लोप हुन लागिरहेको परिकारहरूको संरक्षण र प्रवर्द्धनमा ठोस योगदानका साथै दस्तावेजको रूपमा सहयोग पुग्ने कुरामा विश्वस्त छौँ। यस्तैगरी हरेक आदिवासीहरूको आफ्नो मौलिक खानाहरू छन्। खाना भन्ने बित्तिकै महिला जोडिएको हुन्छ। यसलाई बचाउन र प्रवर्द्धन गरी दस्तावेजीकरण गर्ने काम राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघले निरन्तर कदम चाल्नु पर्दछ।

००

३.६ आदिवासी किरात राई महिलाहरूको अधिकारमा मौलिक संस्कृतिको भूमिका

अधिवक्ता डा. शान्ति देवी राई

किरात राई समुदाय नेपालको आदिवासी जातिहरूमध्ये एक विशिष्ट जाति हुन्। किरात राई समुदायभित्र २६ भाषी उप-समुदायहरू छन्। किरात राईहरू मुन्दुम दर्शनद्वारा जीवन पद्धति सञ्चालन गर्दछन्। सुप्तुलुङ (मुन्दुमी तीनचुला) लाई पितृस्थल, पवित्रस्थल, ज्ञानस्थल, आध्यात्मिक शक्तिकेन्द्र र ब्रह्माण्डमा भएका भौतिक अभौतिक वस्तुहरूको प्रतीक मान्दछन् (राई, २०७९, पृ.१४९)। छुट्टै भाषा, संस्कार, परम्परा, रीतिरिवाज र साँस्कृतिक प्रणाली रहेको छ। किरात राई महिलाहरूले सामाजिक, साँस्कृतिक र पारिवारिक संरचनामा ऐतिहासिक र महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने गरेको कुरा व्यवहार तथा मिथकहरूले बताउने गरेको छ। यद्यपि अहिले महिलाहरूको भूमिका क्षेत्रहरू संकटमा छ, अनेकौं चुनौतिहरू छन्। राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार किरात राईहरूको कूल जनसंख्या ६ लाख २० हजार ०४ जना, यसमा किरात राई महिलाहरूको जनसंख्या ३ लाख २६ हजार ९७ जना रहेको थियो। राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ को जनगणनामा महिलाको संख्या ३३ देखि ३४ प्रतिशतको बीचमा हुनसक्ने अनुमान गरिएको छ।

मुन्दुम प्रणालीमा किरात राई महिलाहरू कृषिकार्य, कपडाबुन्ने, जडीबूटी बनाउने, परम्परागत उपचार, पानीकोमूल पहिल्याउने, खाद्य भण्डार, खाद्य व्यवस्था, सामाजिक, आर्थिक तथा गाँस, बास र कपासको कुरामा अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्दछन्। प्रथा, रीतिरिवाज, संस्कार, साँस्कृतिक समारोह, अनुष्ठान, पर्यावरणीय अध्ययनहरूमा अधिक सक्रिय देखिन्छन्। सामुहिक कल्याणकारी, परोपकारी मूल्य मान्यतामा विश्वास राख्दछन्। किरात राई समुदाय साँस्कृतिक, नैतिक, अनुशासित बन्ने कुरामा सचेत रहेका छन्। जन्मदेखि मृत्युसम्मका संस्कारहरूमा उनीहरूको प्रमुख भूमिका रहन्छ। भूमिसंरक्षण, वातावरण संरक्षण, प्राकृतिक स्रोतसाधनको संरक्षणमा उनीहरू विज्ञ थिए, भनिन्छ। किरात राई समुदायको संस्कृति हस्तान्तरणमा उनीहरूको प्रमुख भूमिका छ। यद्यपि महिलाहरूले गरेको योगदानको कदर अहिले एकादेशको कथाजस्तै बनिसकेको छ। राज्य व्यवस्थाको प्रभावको कारण महिलाका ती स्थानहरू गायब भएको बुझ्न सकिन्छ। किरातहरूले ३२ पुस्ता शासन गरेको, भन्ने लिखित इतिहास छ, तर प्रथम राजा यलम्बरको श्रीमतीको नाम कतैपनि उल्लेख गरेको पाइँदैन। ३२ पुस्ता शासन गरेका राजाहरूको रानीहरूको नाम कहीं कतै उल्लेख गरिएको पाइँदैन। यस सम्बन्धी कसैले चासोराखेको पनि देखिँदैन। यसैगरी मुन्दुम प्रणालीमा बाबुको नाम एकदम थोरै मात्र भेटिन्छ। यसले प्रमाणित गर्दछ कि पहिलाका महिलाहरू ज्ञानी, ध्यानी, शक्तिशाली र अधिकार सम्पन्न थिए। राजनैतिक विचारधाराले किरात राई महिलामा निहित शक्ति, ज्ञान, अधिकार तथा नेतृत्वलाई पुरुषमा स्थानान्तरण गरिएको लिखित इतिहासले देखाउँदछ।

यी कुराहरूमाथि चिन्तन मनन नगरी आधुनिकतालाई अंगाल्दा महिला आफैँले पनि आफ्नो मौलिक अधिकार गुमाएको देखिन्छ। आफूजस्तै महिलाहरूको अधिकार प्रतिबन्ध गराइएको अहिलेको परिवेशले देखाएको छ। विशेष गरेर पढेलेखेका शिक्षित किरात राई पुरुष तथा किरात राई महिलाहरूको नै मौलिक अधिकारको विनाशमा अप्रत्यक्ष रूपमा भूमिका रहेको भन्ने धारणा कतै-कतै उठ्ने गरेको छ। आफ्नो मौलिक संस्कृतिलाई अशिक्षित, रूढिवादी संस्कृतिको उपमा दिएर क्षणिक प्रतिष्ठाको लागि अन्य भाषा, धर्म, संस्कार, संस्कृतिलाई आत्मसात् गरेका छन्। यस्तो गतिविधिको कारण किरात राईहरूको मौलिक संस्कृतिमाथि प्रहार भएको छ। किरात राईहरूको सन्दर्भमा मौलिक संस्कार, संस्कृति हराएमा अधिकार विमुख हुनुहो, भन्ने बुझाउँदछ।

आदिवासी किरात राई महिला अधिकार र नेतृत्व

मुन्दुम मिथक अनुसार यो विश्वब्रह्माण्डको सृष्टिकर्ता दोलोकुम्मा महिला थिइन्^१। पृथ्वी र आकाशमा भएका सम्पूर्ण चीजबीजहरूको सृष्टिकर्ता महिला नै थिइन्, जसलाई नायिमा भन्ने गरिन्छ। अन्नपातको बीउ, खेतीपाती, अनुशासन, रीतिरिवाज, पारिवारिक सम्बन्ध, वातावरणसँगको मानव सम्बन्धको व्यवस्थापनकर्ता सुम्निमा थिइन्, भन्ने गरिन्छ। घरको कल्पनाकार वाइलिङमा, किरात मानव सभ्यतामा कपडा बुन्ने शीपको विकास गर्ने तयामा र खियामा थिए। केही शिकारीदेवताको प्रतीक र आकाशको प्रतीक पारुहाडबाहेक अरू सबै देवताहरू महिलाहरू नै रहेका छन्। किरात राई समाजमा यो समय वा महिलाको नेतृत्व राज्य व्यवस्थाको विकासभन्दा अगाडिसम्म थियो, भन्ने देखिन्छ। लिखित इतिहास कतिको सही। जस्तै- नायिमा सालपा, सुम्निमा पारुहाड, लेहेना पतेना। मृत छोरालाई आमा सुम्निमाले रिसीया गरेर जगाउने, दिदी तयामाले रिसीया (मन्त्र) गरेर बहिनी खियामालाई पुनर्जीवित गराउने कथाहरू अहिले पनि समुदायमा जगजाहेर नै छ। किरात राईहरूको पवित्रस्थल सुप्तुलुङ (तीनचुला) मा पुरुषको प्रतीक पापालुङ मानिन्छ भने महिलाको प्रतीक मामालुङ मान्ने गरिन्छ। यहाँ आमाको पनि आमाको पनि आमाको पनि आमा, आमाहरूलाई सम्मान गरिन्छ र उनीहरूबाट आशीर्वाद लिने गरिन्छ।

मुन्दुमी किरात राई महिलाहरूको मूल्य र मान्यता विशिष्ट स्थानमा रहेको पाइन्छ। तर यो कुरामा थोरै महिलाहरू मात्रै जानकार रहेका छन्। आधारहीन अधिकारको कुराहरूले केही शिक्षित महिलामात्रै लाभान्वित हुने पक्का छ। खोसिएको अधिकार फिर्ता पाउन

१ जय प्रसाद वान्तावा राई (नक्छो), वर्ष, ७९, भोजपुर टेम्केमैयुङ गा.पा.-२, खावा

किरात राई महिलाहरूले गरेको त्याग, तपस्या र योगदानको गहिरो अध्ययन गर्नु आवश्यक छ । औपचारिक शिक्षाले किरात राई महिलाहरूले गरेका नेतृत्वको वारेमा सम्बोधन गरिएको छैन । नेतृत्वदायी नामहरूले बोकेको ज्ञान, शिक्षा, इतिहासहरू सबै नासिदै गएको छ । वास्तविक ज्ञानहरू, रीतिथितिहरू पुस्तान्तरण गर्ने मानिसहरूको अभावको कारण महिलाहरूको नेतृत्वको इतिहास दिन-दिनै कथा, मिथकहरूबाट पनि हराउँदै गइरहेको छ । यस्ता इतिहासले खोला, पहाड, चट्टान, पशुपंक्षी, ओडार, पोखरी, छाँगा, डाँडा, जंगल, बीउ, वनस्पती अथवा भूमिसँगको सम्बन्धको वारेमा रहेको छ । साँस्कृतिक समारोहहरूमा केही महिला अधिकारका अवशेष रहेका छन् । यसबाट किरात महिलाहरूको अधिकार सँगसँगै समुदायको वास्तविक भूमिमा भएको अधिकार सुनिश्चित गर्न सहयोग गर्दछ । यो हाप्रो खोला हो, यो हाप्रो जंगल हो, अथवा क्षेत्र हो भन्ने सन्दर्भमा राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको सहयोग लिन सक्ने आधार बन्न सक्छ । संस्कृति भित्रको आध्यात्मिकताले आफ्नो स्थानलाई जीवित उपस्थितिको रूपमा वर्णन गर्दछ र संस्कृतिको जीवनले मातृभूमि अथवा जीवन र ब्रह्माण्डको सहकार्यको कुरा गर्दछ र ब्रह्माण्डले अन्तरिक्षको चित्रण गर्दछ (काजेटे, २०००, पृ. १८२) । किरात राई महिलाले अधिकार गुमाउनु भनेको किरात राई समुदायको भूमिअधिकार, जीवन र ब्रह्माण्डको ज्ञान, पुख्र्यौली विरासत गुमाउनु हो । कोल्हार्ट (२०१४, पृ. ८६) ले भने जस्तै विरासत गुमाउनु देश र जनता सबैको लागि खतरा हुन्छ । गुमेको विरासतको लागि समुदायको कुनै न कुनै पुस्ताले जगाउन चाहन्छ । राष्ट्र र राष्ट्रियताबीच सम्बन्ध सुमधूर हुन सक्दैन ।

विरासत गुम्दा भौतिक वस्तुमात्र गुम्ने होइन, साँस्कृतिक, बौद्धिक, आध्यात्मिक ज्ञानहरू पनि गुम्दछ । यसको प्रभावले प्राकृतिक स्रोतहरूको विनाश, प्रकृति असन्तुलन, जलवायु परिवर्तन, प्राकृतिक प्रकोपलाई बढवा दिन्छ, जसको कारण पृथ्वीको आयु छोटिएर जान्छ । यसले उनीहरूको बाँच्न पाउने अधिकार, खान पाउने अधिकार, लाउन पाउने अधिकार, स्वतन्त्रताको अधिकार, भूमिसम्बन्धीको अधिकारवा सबैखाले अधिकारको अन्त्य गरिदिन्छ ।

किरात राई महिलाहरूको अधिकारसंगै किरात समुदायको अधिकार लोपहुने कारणहरू

सम्बन्धित समुदायका केही जान्ने/बुझे व्यक्तिहरूबाट नै महिलाहरूले गर्दै आएको परम्परागत विश्वासलाई ढोंगीको संज्ञा दिएर हतोत्साहित बनाउने कार्य गरिएको थियो^२ । पहिला आध्यात्मिक शक्ति महिलाहरूमा थियो र सबैखाले अनुष्ठान उनीहरूले नै गर्दथे । तर त्यो शक्तिलाई बोक्सी ज्ञान भनेर परिभाषित गरियो^३ । समाजबाट उनीहरूलाई बहिष्कार गर्ने जस्ता कार्यहरू भए । महिलाले प्राप्त गरेको आध्यात्मिक ज्ञानलाई प्रयोग गर्न नदिने र प्राप्त ज्ञानलाई प्रयोग नगर्दा पितृदेउताहरू रिसाउने भएकोले कैक्यौं महिलाहरूले अकालमा ज्यान गुमाए । कोही शारीरिक अपाङ्ग भए, केहीले मानसिक सन्तुलन गुमाए^४ । ज्यान जोगाउन आध्यात्मिक ज्ञानको अभ्यास राति गर्दा गाउँलेहरू आएर "बोक्सी कसलाई खान आँटिस् ?" भनेर लान्छना लगाए, अभ्यास गरेको खण्डमा परिवारलाई नै गाउँ निकाला गर्ने चेतावनीसम्म दिने गरियो । महिलाहरूले गर्दै आएको आध्यात्मिक, सामाजिक, आर्थिक नेतृत्वलाई पुरुषहरूमा विभिन्न बहानाहरू बनाएर प्रतिस्थापन गरियो । अनुष्ठान कार्यहरूमा पुरुषले मात्रै गर्ने नियमहरू बनाइयो । महिलाहरूलाई पूर्ण रूपमा प्रतिबन्ध लगाउन खोजियो । महिलाहरू अनुष्ठान कार्यमा सहभागी हुन नपाउने, कन्याकेटीहरू महिनावारी हुनुपूर्व मात्र अनुष्ठानहरूमा सहभागी हुन पाउने, पूजाको प्रसादहरू विवाह अगाडि मात्रै महिलाहरूले खान मिल्ने, कति ठाउँमा रजस्वला भएपछि अनुष्ठान गरेको प्रसादहरू खान नहुने, भन्ने कथाहरू बनाइयो^५ । यो परम्परा, चलन, विश्वास अहिलेपनि विद्यमान नै छ । महिलाहरूले प्रयोग गर्दै आएको औषधि उपचार, फारफुक लादै, भन्ने भूटो प्रचार-प्रसार गरियो । यी कार्यहरू सबै जान्ने बुझे शिक्षित पुरुष र महिलाहरूबाट गराइयो । यसैले यो सबैले मान्न बाध्य बनाइयो । यसरी महिलाहरूमा भएको ज्ञानहरूलाई प्रतिबन्ध लगाउने काम भयो । महिलाहरूलाई कामधन्दा र घरमा मात्रै सीमित गरियो । अहिलेको अवस्थामा पनि यदि कोही कसैले आध्यात्मिक शक्ति प्राप्त गरे र अभ्यास गर्न वा फारफुक गर्ने कार्य गरे भने परिवारले उनलाई रोक लगाउने, श्रीमानले पिट्ने, हप्कीदप्की गरी उनलाई निरुत्साहित गर्ने कार्य गरिएको छ^६ । आध्यात्मिक तवरबाट अनुष्ठान स्थानमा पुरुषहरूले छल गर्ने, बाटो अल्मलाई दिने जस्ता कार्यपनि गर्दै आएका छन् । साकेला अनुष्ठान गर्न महिलालाई हतपत् स्वीकार गरिदैन^७ । तर साकेलाको उत्पत्तिकर्ता महिला नै हो, भन्न चाहिँ छोडिएको छैन । यस सम्बन्धमा केही शिक्षित महिलाहरू, महिला नेतृहरू, महिला अधिकारकर्मीहरूले पनि सहयोग गर्न आनाकानी गर्ने गरेका छन् । आदिवासी अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र, २००७ को धारा (३) र धारा (४) मा आत्मनिर्णयको अधिकारको उल्लेख गरिएको छ । उक्त अधिकारहरूबाट किरात राई महिलाहरू नितान्तै टाढा छन् । उनीहरूलाई कुनै जानकारी नदिई उनीहरूको कार्यस्थलमा गएर उनीहरूलाई निरुत्साही, अमानवीय कार्य पनि गरिएको देखिन्छ । स्वतन्त्र पूर्व सुसूचीत जानकारीसहितको मञ्जुरीको अधिकार किरात राई महिलाहरूको हनन् भएको छ । संयुक्त राष्ट्रसंघको आदिवासीहरूको अधिकारसम्बन्धी घोषणापत्रको धारा (२, ३, ४, ५, ६, ७(१)) ले व्यवस्था गरेजस्तो मौलिक उत्पत्ति वा पहिचानमा आधारित अधिकार, साँस्कृतिक अधिकार, आत्मनिर्णयको अधिकार, सहभागिताको अधिकार, राष्ट्रियताको अधिकार, मानसिक अखण्डता र

२ मनकुमारी चामलिङ राई (खातवा), वर्ष ७४, स्थान सुन्सरी जिल्ला तरहरा ।

३ रहरीमाया चामलिङ राई (मब, खातवा), वर्ष ७३, स्थान सुन्सरी जिल्ला तरहरा ।

४ चन्द्रकला थुलुङ राई (सेलेमी र कुबमी), वर्ष. ५२, स्थान सोलु ।

५ रेखा बुङक्षड राई (चावा माडमा), वर्ष २४, स्थान सिक्किम नामची ।

६ रेखा बुङक्षड राई (चावा माडमा), वर्ष २४, स्थान सिक्किम नामची ।

७ मनकुमारी चामलिङ राई (खातवा), वर्ष ७४, स्थान सुन्सरी जिल्ला तरहरा ।

सामाजिक सुरक्षाको अधिकार किरात राई महिलाहरूको हकमा व्यावहारिक रूपमा देखा नपरेको बुझिन्छ । किमरर (२०१३, पृ. २७) व्यक्त गर्दछन् “भूमि आमा प्रकृति हो र यो आधारभूत उपहार हो ।” यहाँबाट मानिसहरूले उपहार पाउँछन् र ती उपहार अरूलाई बाँडेर यसको महत्व अझ बढाउँछन् । तर भूमिलाई व्यक्तिगत सम्पत्तिमान्नेहरूले यसको महत्व बुझ्न सक्दैनन् । महिलाहरूले भूमिबाट प्राप्त गरेका, उत्पादन गरेका वस्तुहरूलाई अवमूल्यन गरियो । परम्परागत रूपमा किरात राई महिलाहरूले गरिरहेको भूमिको प्रयोग र स्रोत साधनहरूको जर्गेनालाई पनि आध्यात्मिक मान्यता दिएर पुरुष भूतप्रेत (मरेको मानिस राति कामगर्ने)ले काम गरेको खेतमा धेरै धान फल्छ र महिला भूतप्रेतले कामगरेको खेतमा धान कम फल्छ भनेर आध्यात्मिक रूपले पनि महिलाहरूलाई अधिकारविहीन बनाइयो । अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन महासन्धिको नं. १६९को धारा (१५,१६) ले गरेको प्राकृतिक स्रोतहरूको अधिकार, सुरक्षा गर्ने अधिकार किरात राई महिलाहरूसँग नरहेको अवस्था छ । वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ र आईयुसिएनले भनेजस्तो जैविक विविधताको संरक्षण नीतिको पालना गरिएको देखिदैन । यसबाट किरात राई महिलाहरू जोखिममा परेका छन् । महिलाहरूले उपभोग गर्दै आएको जंगलहरू सामुदायिक बनाइयो । किरात राई महिलाहरूले आफ्नो नेतृत्वमा किरात राई समाजलाई जसरी अगाडि बढाएका थिए, त्यो ढंगबाट पुरुष नेतृत्वहरू बढ्न नसकेकोले अनुष्ठानकार्यहरू केवल प्रतिष्ठाको लागि मात्रै भएको छ । यसले समाजमा असहिष्णुता ल्यायो, हुनेखानेले मात्रै अनुष्ठानहरू गर्ने, हुँदा खानेले गर्न नसके समूहको निर्माण भयो । सामुहिक हितको भन्दा व्यक्तिगत हितमा समाज डोरिन थाल्यो । यो मुन्दुम प्रणालीको बिल्कूल विपरीत हुन गयो । व्यक्तिगत हितका कारण भाषा, संस्कार, साँस्कृतिक विचारमा फरकपन आयो । यसमा सबैभन्दा बढी पिसिएको महिला तथा बालबालिकाहरू छन् । महिलाले बालबालिकाहरूलाई आफ्नो आस्था, संस्कृति, संस्कार र आध्यात्मिक ज्ञानको शिक्षा दिनसक्ने अवस्था छैन । किरात राईहरूको आस्थाको प्रतीक सुप्तुलुङ्ग स्थापना गर्ने अधिकार महिलाहरूमा छैन । किरात राई महिला तथा बालबालिकाहरू मानसिक आघातमा बाँचिरहेका छन् । पहिचानको संकटमा बाँचिरहेका छन् । किरात राईहरू विभिन्न भाषी भएको कारण एक भाषी राईको समारोहहरूमा अर्को भाषी राईहरूको बालबालिकाहरूले सहभागितामा असहज महशूस गरिरहेका छन् । छिमेकका त्यस्ता अनुष्ठान कार्यहरूमा जान नदिई बाबुआमाले घरमै राखेको घटनाहरू छन् ।

किरात राई महिला तथा बालबालिकाहरू आफ्नो मौलिक आस्था, विश्वास, साँस्कृतिक चेतना र शिक्षाबाट बञ्चित भएको कारण मुन्दुम प्रणालीको प्रयोगमा विचलन आएको छ । महिला तथा बालबालिकाहरूले अनावश्यक साँस्कृतिक विधिको बोझ, अत्यधिक जाँड रक्सीको प्रयोग, अतिवादको कारण धर्म परिवर्तनको बाटो अपनाउन बाध्य छन् । धामीहरूले ढोलद्वयाङ्गो फालेर अन्य धर्ममा जान चाहन्छन् । पूर्खाको विरासत सुप्तुलुङ्ग (तीनचुला) फालेर बस्न बाध्य छन् । बालबालिकाहरू समुदायभन्दा टाढा हुन चाहन्छन् । यसको एउटा उदाहरण- जेरुसा राई हो । उनी २०७९ असोज ६ गतेबाट हराइरहेकी छिन्, भन्ने विभिन्न सामाजिक संजालहरूमा बताइएको छ । उपचारको लागि सीड, आदिवासी महिला र किशोरीहरूको अधिकारका लागि आधारभूत सिफारिश नं.३९ (२०२२) को धारा (११) को भनाईलाई केन्द्रित गर्न जरुरी छ । आत्मनिर्णयको अधिकारको जानकारी नहुनुकै कारण आदिवासी महिलाहरूको अधिकार लोपहुने अवस्थामा छ ।

००

३.७ राष्ट्रिय आदिवासी महिला महासंघको २५ वर्ष: संघर्ष, उपलब्धि, समस्या तथा चुनौति र अबको बाटो

डा. कृष्ण भट्टचन

राष्ट्रिय आदिवासी महिला महासंघ (National Indigenous Women's Federation (NIWF) का पाँच जना संस्थापकहरूले जे सपना देखेर नीफको स्थापना गरे, ती सपनालाई पूर्णता दिनेतर्फ निरन्तर अघि बढ्न सफलता पाएको सबैआदिवासी महिला तथा किशोरी तथा अन्तरछेदित् समूहको लागि मात्र नभएर सबैआदिवासीको लागि गर्वको विषय हो। पक्कै पनि धेरै उपलब्धिको थुप्रै उचाइहरूमा पुग्नपर्ने हो, तर सीमित साधन स्रोत, प्रतिकूल राजनीतिक परिस्थिति, चेतना जागरणको अवस्था आदिले नीफको गति सीमित गरे तापनि निरन्तर सकारात्मक योगदानसहित अघि बढिरहने कार्य प्रशंसनीय छ।

मैले फूलब्राईट छात्रवृत्तिमा युनिभर्सिटी आफ क्यालिफोर्निया बर्कलेबाट समाजशास्त्र विषयमा विद्यावारिधिको उपाधि प्राप्त गरेर २१ अगष्ट, १९९३ मा नेपाल फर्केपछि आदिवासी आन्दोलनमा प्राज्ञिक तथा जनवकालत कार्यमा सघन रूपमा संलग्न भएँ। त्यसबेला जनजाति (आदिवासी शब्द कडा थियो) को परिभाषा र पहिचान तथा उत्थान समिति स्थापना गर्ने उद्देश्यले सरकारले प्रा. सन्तबहादुर गुरुङको संयोजकत्वमा गठित कार्यदलमा सदस्यभएर ६१ आदिवासीलाई सरकारले औपचारिक मान्यता दियो। यसअघि आदिवासीको अधिकारवादी आन्दोलनलाई साम्प्रदायिक, विखण्डनवादी, भुरे-टाकुरे, राजतन्त्र विरोधी, पञ्चायत विरोधी, हिन्दू धर्म विरोधीजस्ता अनर्गल आरोप लगाउने गरेकोमा अब त्यस्तो आरोप लगाउन नमिल्ने अवस्था सृजना भएपछि आदिवासीहरू संगठित भएर संघर्षको मैदानमा ओर्लेर हक/अधिकार लिन सकिने वातावरण निर्माण भयो। त्यसबेला नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ सबै ६१ र पछि ५९ आदिवासीको छाता संगठन भए पनि महासंघ र आबद्ध आदिवासीको संघसंस्थामा आदिवासी पुरुषको मात्र बर्चस्व थियो, र छ। अर्कोतिर महिला आन्दोलनमा बाहुन, क्षेत्री तथा हिन्दूकरणमा परेका नेवार महिलाको मात्र बर्चस्व थियो। त्यसबेला मैले आदिवासी महिला, विद्यार्थी, पत्रकार, चलचित्रकर्मी, प्राध्यापक, साहित्यकार, मजदुर आदिको संगठन निर्माण गर्नमा सक्दो उत्प्रेरणा र सहयोग गरेको थिएँ।

राष्ट्रिय आदिवासीजनजाति महिला महासंघ कानूनी आधारमा २५ वर्ष पुग्यो। तर नागरिक समाजको संघसंस्थाको आयु कानूनीभन्दा पनि वास्तविक समय अनुसार हुने प्रचलन, परम्परा अनुसार यो संस्था २७ वर्ष पुग्यो। यो संस्था स्थापना गर्ने पाँचजना आदिवासी महिलाहरूसँगै म आफैँ पनि त्यसबेला संलग्न रहेको र आजसम्म पनि संलग्न रहँदै आएकोले नीफको संघर्ष, उपलब्धि, समस्या तथा चुनौति र अबको बाटो बारे छोटो चर्चा गर्दैछु।

संघर्ष

संघर्ष १: नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ अन्तर्गतको महिला विभाग वा आदिवासी महिलाको स्वायत्त संस्था ?

यो संघर्ष नीफ स्थापना हुनुअघि र भइसकेपछि पनि चलिरह्यो। यसै क्रममा नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघको कार्यालय पुरानो बसपार्कको उत्तर कुनामा भएको बेला तात्कालीन महासचिव परशुराम तामाङसँग कुराकानी हुँदा शुरुमा वहाँ महासंघ अन्तर्गत महिला विभाग खोल्न तयार, तर छुट्टैआदिवासी महिला महासंघ बनाउन तयार हुनुभएन। त्यसबेला स्टेला तामाङ, चुन्दा बज्राचार्य र यशो कान्ति भट्टचनद्वारा महासचिवलाई महासंघनै हुनुपर्नेमा दवाब दिने काम भयो। त्यसबेला मैले स्टेलाजीको अनुरोधमा आदिवासी महिलाको छुट्टै संस्था किन आवश्यक छ ? भन्ने एउटा कार्यपत्र तयार गरी विकल्पसहित केन्द्रमा आयोजित कार्यक्रममा व्यापक छलफल भएपछि आदिवासी महिलाको महासंघ स्थापना गर्ने निश्चय भयो। यसमा नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ पनि सहमत भयो। महासंघ स्थापना गर्ने सम्बन्धमा पाँचजना संस्थापकले गृहकार्य गरेको केही वर्षपछि सन् २००० मा राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँका प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट सन् २००० मा कानूनी हैसियत प्राप्त गरेको थियो। यसको स्थापना कालदेखि नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघले आदिवासी आन्दोलनको हर्ताकर्ता र मूल मियो आफूलाई मान्ने र राष्ट्रिय आदिवासीजनजाति महिला महासंघले आफू नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ अन्तर्गतको भगिनी संस्थाजस्तो नभएर स्वतन्त्र संस्थाको रूपमा रहने अडानले गर्दा सहकार्यभन्दा फगडा र प्रतिस्पर्धाको माहौलजस्तो बनेको थियो। केही समयपछि यस्तो असमझदारी हट्यो।

संघर्ष २: कथित मूल प्रवाहको महिला आन्दोलनको महिला विशिष्ट कि पृथक पहिचान भएको आदिवासी महिला ?

पहिचान र दृश्यताको संघर्ष

आदिवासी महिलालाई कथित मूलधारको महिला आन्दोलनले सबै महिलालाई एउटै बास्केटमा राखेर सबै महिलाको मुद्दा एउटै हो भनी, लैङ्गिक मुद्दामा मात्रकेन्द्रित भएर आदिवासी महिलाको स्वतन्त्र अस्तित्व र आदिवासी महिलाको आत्मनिर्णय, स्वायत्तता, प्रथाजनित स्व-शासन र भूमि, भू-सीमाना तथा स्रोतमा सामुहिक अधिकार तथा नियन्त्रणलगायतको अधिकारलाई सामुहिक अधिकार स्वीकार नगर्ने मात्र नभएर साम्प्रदायिक र विखण्डनकारी भन्ने गरेकोले आदिवासी महिलाको पहिचान र दृश्यता महिला आन्दोलनमा

नभएकोले राष्ट्रिय आदिवासीजनजाति महिला महासंघ बनाएर निरन्तर संघर्षमा रहेको अवस्था छ । पहिले बाहुन, क्षेत्री र हिन्दूकरणमा परेका महिलाको नेतृत्व कथित मूलधारको महिला आन्दोलनले आदिवासी महिलाको अस्तित्व अस्वीकार गर्ने गरेको सीडले आदिवासी महिला तथा किशोरीको अधिकार सम्बन्धमा आधारभूत सिफारिश नं. ३९ सन् २०२२ मा ल्याएदेखि आदिवासी महिलाको विशिष्ट पहिचान र दृश्यता देखिन गएको हो । आदिवासी आन्दोलन, जुन नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ र आबद्ध आदिवासीको संघसंस्थाहरूले हाँकेको छ, त्यहाँ पनि आदिवासी महिलाको पहिचान र दृश्यताको कमी, नेतृत्व र सवालमा कमीकमजोरी रहेकोबाट प्रष्ट हुन्छ । महिला महासंघ स्थापना भएको अर्को कारण यो पनि थियो ।

संस्थागत हुन संघर्ष

महिला महासंघ स्थापना गर्दा पाँचजना, कानूनी दर्ता गर्दा 'सदस्य संस्थाबाट अहिले ५० आबद्ध सदस्य- संस्था, ७ प्रदेश र ६६ जिल्ला समन्वय परिषद् भएको छ । पहिला पैसा पनि थिएन, अफिस पनि थिएन, परियोजना पनि थिएन । तर पनि नीतिगत परिवर्तनको लागि जनवकालत र आदिवासी महिलाबीच सचेतना जागरणमा लागि रहे । शुरुमा घरमा वा खुल्ला चउरमा सदस्यहरू आफैँले चियाको पैसा तिरेर बैठक गरेको अवस्थाबाट अहिले संस्थाको स्थायी अफिस र कैयन परियोजना तथा विभिन्न मुद्दामा आन्दोलनहरू चलिरहेको अवस्था भए पनि आफ्नै जग्गामा अफिस कार्यालय भने अबै पनि नभएको अवस्था छ ।

उपलब्धि

आदिवासीको आत्मनिर्णयको अधिकार र आदिवासी महिलाको सम्पूर्ण अधिकार सुनिश्चित हुने गरी संविधान संशोधन गर्न सीडले गरेको सिफारिश:

नेपालको आदिवासी आन्दोलनले विश्वको आदिवासीको आन्दोलनको लागि गर्व गर्ने उपलब्धि भनेको आदिवासी महिलाको कन्सोर्टियमको सदस्यहरूनीफ, नीफ (मञ्च), नीडा र ईनोल्यागले सीडलाई बुझाएको छायाँ प्रतिवेदन र एड्भोकेसीको परिणामस्वरूप सीड समितिले राज्यपक्ष नेपाललाई यूएनड्रीप बमोजिम आदिवासीको आत्मनिर्णयको अधिकार र आदिवासी महिलाको सबै अधिकारहरू स्पष्टसँग देखिने गरी सुनिश्चित गर्न १४ नोभेम्बर, २०१८ मा सिफारिश गरेको थियो । नेपाल राज्यपक्षले उक्त सिफारिश कार्यान्वयन नगरेको कारणले सीड समितिले फेरि २८ अप्रिल, २०२५ मा उक्त सिफारिश दोहोर्‍याएको छ । नेपालको आदिवासीले अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा हाम्रो अधिकार सुनिश्चित गरिदिन पत्थो भने, भन्न नपर्ने । तर कार्यान्वयन नभएको तथा मानवअधिकार हननको वारे भने अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च प्रयोग गर्न पर्ने अवस्थामा आइपुगेको छ । आदिवासीको विशेष समाधिकक्षकको हालैको नेपाल भ्रमणको बेला नेपालको आदिवासीहरू विश्वका अन्य भागका आदिवासी आन्दोलनको तुलनामा धेरै सफलता

हासिल गरेको छ, भन्नुको कारण आईएलओ महासन्धि नं १६९ लाई अनुमोदन, यूएनड्रीपलाई पारित र सीड जीआर नं ३९ समेतको कारणले त्यसो भनिएको हो ।

आदिवासी महिलाको मानवअधिकार उल्लंघन, आदिवासी महिलाको अधिकारको अवस्था, आदिवासी महिलाको अधिकार सम्बन्धमा दस्तावेजीकरण:

नीफले आदिवासी महिलाको मानवअधिकारको उल्लंघन र भेदभाव, आदिवासी महिलाको अवस्था, आदिवासी महिलाको भूमि अधिकार, आर्थिक सशक्तीकरण सम्बन्धी अडानपत्रलगायतको दस्तावेजीकरण अध्ययन, अनुसन्धान प्रतिवेदन, पुस्तक, एनिमेशन भिडियोलगायतका माध्यम निकै महत्वपूर्ण कार्यहरू सम्पन्न भएको छ/गरिरहेको छ ।

आदिवासी महिलाको मानव अधिकार उल्लंघनको अध्ययन, अनुसन्धान तथा दस्तावेजीकरण :

नीफ राष्ट्रिय निकुञ्ज, जलविद्युत आयोजना, हाईभोल्टेज विद्युत प्रसारणलाईन, सडक बिस्तार आदिले आदिवासी महिला तथा किशोरीको मानवअधिकार उल्लंघनको अध्ययन, अनुसन्धान तथा दस्तावेजीकरणपुस्तक तथा एनिमेशन भिडियो तयार गरेको छ । भूमि अधिकारको वारेमा पनि एनिमेशन भिडियो बनाएको छ ।

आदिवासी महिलाको भूमि अधिकारसम्बन्धी अडानपत्र :

राज्य तथा व्यवसायी आदिबाट आदिवासीको भूमि लुटिनु र त्यसको दुष्परिणाम बाध्यात्मक विस्थापनदेखि गरिबी र हिंसाको भुमरीमा पर्नु नियति भइरहेको छ । भूमि फिर्ता आदिवासी आन्दोलन तथा आदिवासी महिला आन्दोलनको एक मुख्य कार्यसूची हो । भूमि सम्बन्धमा आदिवासी महिलाको अडान के हो, भन्ने सम्बन्धमा आदिवासी महिलाको भूमि अधिकारसम्बन्धी अडानपत्र एउटा महत्वपूर्ण उपलब्धि हो ।

समस्या तथा चुनौति

नीफले स्थापना कालदेखिनै आजसम्म कैयन समस्या तथा चुनौति सामना गर्दै आएको छ । तीमध्ये केही प्रमुख समस्या तथा चुनौतिनिम्नप्रकार छन्-

समुदायमा पुग्न चुनौति: आदिवासी अधिकारको लडाईँ समुदायले गर्नु पर्दछ, त्यो पनि विभाजित नभई एक भएर । समुदायसंग दुःख र पीडाको कथा र व्यथा छ । मानवअधिकार उल्लंघनबाट विस्थापनदेखि लैङ्गिक, नश्लीय तथा साँस्कृतिक आधारमा हुने विभिन्न प्रकारका हिंसा, जीविकोपार्जनमा समस्या तथा खाद्य असुरक्षालगायतको नकारात्मक परिणाम भोग्न बाध्य छन् । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले दिएको अधिकार के हो, मानव अधिकार के हो, आदिवासीको अधिकार के हो, आदिवासी महिला तथा किशोरीको अधिकार के हो, अपाङ्गता भएका आदिवासीको अधिकार के हो, आदिवासी एलजिबिटि अक्वुआई +को अधिकार के हो, भाषिक अधिकार के हो, सामाजिक साँस्कृतिक अधिकार के हो, सचेतना नभइसकेको अवस्था छ । वहाँहरूसँग महासंघ वा आबद्ध संस्थाको नेतृत्व तथा विज्ञ गएर कुराकानी गर्नु भयो भने छिट्टै बुझेर संगठित

भएर आन्दोलन गर्नु हुन्छ । समुदाय धेरै भएको र सरकार निजी क्षेत्रका विभिन्न कार्यक्रम तथा परियोजनाबाट पीडित समुदायहरू धेरै भएकाले सबैमा पुगेर संगठित अभियान गर्नु चुनौतिपूर्ण छ ।

आन्तरिक संघर्ष: आदिवासी समग्रमा र आदिवासी महिला, पुरुष तथा अपाङ्गता भएका आदिवासी र आदिवासी एलजिबिटिक्व्यूआई + आफैँबीच आन्तरिक संघर्ष चर्को छ । राजनीतिक विचारधारा, राजनीतिक दलसंगको आबद्धता, आस्था तथा धर्ममा विविधता, कथित आधुनिकता, आदिवासीको इतिहासको भिन्न-भिन्न कथ्य तथा भाष्य हिन्दूकरण आदिको कारणले समुदाय र अन्तरआदिवासीबीच आन्तरिक संघर्ष चर्को भएकोले शक्तिशाली संगठित आन्दोलन नउठेको अवस्था छ ।

स्रोतको चुनौति: सरकारले आदिवासीलाई न बजेट छुट्याउँछ (जनसंख्याको समानुपातिक बजेट त कल्पनाबाहिरको कुरा भयो) न अन्तर्राष्ट्रिय दातृ संस्थाहरूले नाम मात्रको बाहेक गर्नु पर्ने सहयोग गर्दछ । नाममात्रको गरेको सहयोग पनि विगतमा नेपालआदिवासी जनजाति महासंघ र बेलायतको डीएफआईडीबीचको विवाद सार्वजनिकरूपमा छताछुल्ल भएपछि नेपाल सरकार र राजनीतिक दलबाट समर्थन नहुने भएकोले उनीहरू आदिवासी, आदिवासी महिला, अपाङ्गता भएका आदिवासीलाई चाहिने सहयोग गर्न हिचकिचाउने अवस्था छ । दानी आदिवासीले पनि राजनीतिक दल, हिन्दू मठ मन्दिर, क्रिश्चियन चर्च, अन्तर्राष्ट्रिय सांगीतिक कार्यक्रमहरूमा मन खोलेर सहयोग गर्दछन् । तर आफ्नै अधिकारवादी आन्दोलनको लागि सुको पैसा दिन तयार नभएको अवस्था रहँदै आएको छ । आर्थिक तथा वित्तीय स्रोतको कमीमाथि आदिवासीको आधारभूत मूल्य तथा मान्यतामा आधारित आदिवासी नेतृत्व र विभिन्न विषयका विज्ञ स्थानीयदेखि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तहमा कमै भएकोले चुनौतिपूर्ण छ ।

आर्थिक, प्राविधिक तथा जनशक्तिलगायतको स्रोत र साधनको कमी: आदिवासी महिला र किशोरीको अधिकारको क्षेत्रमा काम यति विशाल छ कि स्वयंसेवकको काम र/वा आर्थिक/वित्तीय, प्राविधिक र जनशक्ति स्रोतले पुग्ने अवस्था छैन । स्वभाविकरूपमा आदिवासी महिला अधिकारवादीलाई अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूबाट प्राविधिक र आर्थिक सहायताको आवश्यक हुन्छ । सरकारको आदिवासी केन्द्रित संस्थाहरूबाट सहयोग लिन मिल्यो, तर सरकारी निकायबाट प्रत्यक्ष सहयोग लिँदा सरकार विरुद्ध लड्न अप्ठ्यारो हुने भएकाले लिन नैतिक दृष्टिले लिन मिल्दैन । मिले पनि सरकारले त्यसरी सहयोग नै नगर्ने भएकोले बाह्य सहायतामा निर्भर रहने स्थिति विद्यमान छ । शुरुमा डेनिश सरकारको डानिडा ह्युगो परियोजना अन्तर्गत आदिवासी महिला सशक्तीकरण परियोजना पाएर कार्यान्वयन गर्न डानिडा ह्युगोको डा. जीत गुरुङको समर्थन ऐतिहासिक रह्यो । अहिलेसम्ममा धेरै अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले सहयोग गरिहरेका छन् । तर ती पर्याप्त भने छैनन् । आउने दिनमा समुदायगत तहमा जानको लागि निकै धेरै स्रोत आवश्यक

हुन्छ, तर त्यो पाउन अत्यन्त चुनौतिपूर्ण छ । धेरैजसो संघसंस्था तथा आन्दोलनको कार्यक्रमहरू समुदायको दानी दाता र सदस्यहरूको सहयोगबाट चल्यो पर्ने हो, तर यस्तो समुदायगत तहको आन्दोलन भए पनि देशव्यापी तहमा भने हुनसकेको अवस्था छैन ।

आदिवासी महिलाको आधारभूत मूल्य र अधिकारको बुझाईमा कमी: आदिवासी महिलाको आधारभूत मूल्य र अधिकारको बुझाईमा कमी, अर्को ठूलो चुनौति छ । केहीआदिवासी, आदिवासी महिला नेतृ तथा विज्ञलाई बाहेक धेरैलाई आदिवासीको परिभाषा, आत्मनिर्णय, सावैभामिकता, स्वायत्तता, प्रथाजनित स्व-शासन, प्रथाजनित कानून, स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारीसहितको मञ्जुरी (एफपीक), सामुदायिक आलेख, यूएनड्रीप, आईएलओ महासन्धि नं १६९, सीडजीआर नं ३९, सिबिडी आदिको वारेमा बुझाईमा कमीकमजोरी छ । उदाहरणको लागि आदिवासीको भूमि, भू-भाग तथा स्रोतमा सामुहिक स्वामित्व र अधिकार अर्थात् सामुहिक संरक्षकत्वको माग राख्दछौं भने अर्कोतिर लालपूजाको माग राख्दछौं । त्यस्तै कतिपयले एकातिर लैङ्गिक, नारीवाद, महिलावादको माग कुरा गर्दछौं, तर आदिवासी नारीवाद, आदिवासीवादको कुरा गर्दैनौं । एकातिर आदिवासीको चाड ल्होछार (ल्होसार), चासोक तड्नाम्, मोहनी तथा म्हपूजा, लदीपूजा मनाउँछौं र अर्कोतिर दशैं धुमधामले मनाउँछौं, केही आदिवासी महिलाहरूले तीजमा हप्तौसम्म नाचेर दर खाने गर्दछौं ।

सवाल, मुद्दाको प्राथमिकीकरणमा कमीकमजोरी: आदिवासी महिला अधिकारको आन्दोलनमा सवाल, मुद्दाको प्राथमिकीकरणमा कमीकमजोरी रहँदै आएको छ । महिला आन्दोलनले उठाएको लैङ्गिक मुद्दाहरूमध्ये कम्तीमा ३३ प्रतिशत आरक्षण तथा पछि लैङ्गिक जनसंख्याको आधारमा समानुपातिक प्रनिधिधित्व, केही पहिलेसम्म पैतृक सम्पत्तिमा समान अधिकार, स्रोतमा पहुँच, महिला विरुद्ध हिंसाको अन्त्य, पितृसत्ताको अन्त्य, लैङ्गिकविभेदकारी संविधानको प्रावधान, कानून, नीति, योजना तथा कार्यक्रमलाई लैङ्गिकव्यवेदनशील र मैत्री बनाउने, परम्परागत पूर्वाग्रही व्यवहारको अन्त्य, 'सुक्खा क्षेत्र' (ड्राई एरिया अर्थात् मदिरा निषेधित क्षेत्र)को घोषणा, तीजलाई महिला मुक्ती र सबलीकरणतर्फ उपयोग गर्ने, लैङ्गिकमूल प्रवाहीकरणलगायत रहेकोमा कुन सवाल, मुद्दालाई प्राथमिकीरण गरी नीफ लागीपर्ने भन्नेमा केही कमीकमजोरी रहेको देखिन्छ । महिला आन्दोलनले उठाएको केही सवालहरू, जस्तै-आदिवासीको ऐतिहासिक थातथलोमा पनि मदिरा निषेधित क्षेत्र, कुमारी प्रथा तथा बहुपति प्रथाको विरोध, मामाचेला फुपूचेलाको विवाहको अपराधीकरण, तीजको नाचगान र खानपानमा आदिवासी महिलाको संलग्नता गराउने आदि वारेआदिवासीको साँस्कृतिक सम्बेदनशीलता नभएको र आदिवासी महिलाको सवाल तथा मुद्दालाई महिलाको सवाल, मुद्दाको रूपमा अस्वीकार्य भएको सन्दर्भमा पनि नीफको सवाल, मुद्दाको प्राथमिकीकरणमा कमीकमजोरी रहेको देखिन्छ ।

आम आदिवासी महिलाको सहभागितामा कमी : नीफ तथा सम्बद्ध आदिवासी महिलाको संघसंस्था तथा आन्दोलनमा सीमित आदिवासी महिलाको मात्र सहभागिता, सक्रियता देखिन्छ । व्यापक सहभागितामा कमी प्रमुख समस्या तथा चुनौतिमध्ये एक रहँदै आएको छ ।

पूर्व सक्रिय (Proactive) भन्दा प्रतिक्रियात्मक (Reactive) र अन्तरक्रियात्मक जनवकालतमा भुकाव: नीफको अहिलेसम्मको अधिकांश कार्यहरूपूर्व सक्रिय (Proactive) भन्दा प्रतिक्रियात्मक (Reactive) र अन्तरक्रियात्मक जनवकालतमा भुकाव रहँदै आउनु पनि समस्या तथा चुनौति हो ।

राजनीतिक दलको प्रभाव: नीफ र सम्बद्ध अधिकांश पदाधिकारी तथा सदस्यहरूकुनै न कुनै प्रमुख राजनीतिक दलका सदस्य छन् । दलमा केहीको पदीय दायित्व, केहीको माथिको दायित्व होला । तर अधिकांशको हैसियत कार्यकर्ताको तहमा भएको देखिन्छ । विगत एक दशकमा नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघको पदाधिकारीहरू महासंघको पदाधिकारीको निर्वाचनदेखि आन्दोलन उठाउनेदेखि सुताउनेसम्म, एफपीकलगायतमा राजनीतिक दलको पिछलग्गू भएको प्रष्टै देखियो/देखिन्छ । नीफमा नीफको निर्वाचनको बेला र दैनिक कार्यहरूमा दलगत गुटबन्दी केही मात्रामा देखिए पनि नीफको समग्र कार्य र प्रभावमा भने नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ सिकिस्त बिरामी भएको जस्तो नभएर दलगत प्रभावहीन जस्तो भने देखिन्छ । तापनि अनावश्यक, अनुपयुक्त दलगत प्रभावबाट नीफलाई मुक्त राख्ने पनि एउटा समस्या तथा चुनौति भने हो ।

अबको बाटो

अन्तर्राष्ट्रिय तहमा मानव अधिकार उल्लंघन र उजुरी: सीडको सन् २०१८ र २०२५ को निष्कर्षसुझाव अर्थात् सिफारिशका साथै नेपाल सीड, आईएलओ महासन्धि नं १६९, यूएनड्रीप, सर्ड, आईसिसिपिआर, आईसिईएससिआर, सीड जीआर नं. ३९ लगायतको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि तथा मानव अधिकारको दस्तावेजहरूको पक्ष राष्ट्र भइसकेको अवस्थामा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायबाट नेपालले विखण्डनसहितको आत्मनिर्णय र पूर्ण सार्वभौमिता, जुन आदिवासी, आदिवासी महिला आन्दोलनको माग होइन, बाहेक पाउन पर्ने अधिकार केही पनि छैन, छ भने त्यो कार्यान्वयन हुन मात्र बाँकी छ । त्यसैले अन्तर्राष्ट्रिय तहमा नीफको अबको बाटो भनेको नेपालपक्ष रहेको आदिवासी महिलाको अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरू के, कति, कसरी, कहाँ, कहिले उल्लंघन तथा बेवास्ता भयो, कार्यान्वयन भएन र त्यसको परिणाम हिंसा, भेदभाव, बहिष्करण, सीमान्तीकरण, अपमान, पूर्वाग्रह, बाध्यात्मक विस्थापन, चेलीबेटी बेचबिखनलगायत आदिवासी महिला तथा किशोरी, अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा किशोरी, एलबिटिक्व्यूआईए+ ले केभोग्न परिरहेको छ? त्यसको सत्य तथ्य विवरण, जानकारी, तथ्यांक अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि निकायलाई छायाँ प्रतिवेदन, वैकल्पिक प्रतिवेदन, उजुरी आदिकोरूपमा जानकारी दिएर राज्यपक्षले मानव अधिकारको सम्मान गर्न/गराउन आवश्यक दवाब दिने हो ।

संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहमा यूएनड्रीप, आईएलओ महासन्धि नं. १६९ र सीड जीआर नं. ३९ तथा सर्वोच्च आदालतको निर्देशनात्मक आदेशहरूको अर्थपूर्ण कार्यान्वयन

नीफको अबको महत्वपूर्ण ऐतिहासिक कार्यभार, दायित्व भनेको यूएनड्रीप, आईएलओ महासन्धि नं. १६९, सीडजीआर नं ३९ तथा सीड समितिको सन् २०१८ र २०२५ मा आत्मनिर्णय तथा यूएनड्रीपको सबै अधिकारको अर्थपूर्ण कार्यान्वयनको लागि संविधान संशोधन गर्न गरेको सिफारिश तथा सर्वोच्च अदालतले संविधानको धारा ५६ (५)को स्वायत्त, विशेष र संरक्षित क्षेत्र तथा यूएनड्रीप, आईएलओ महासन्धि नं १६९,को कार्यान्वयन गर्न दिएको निर्देशनात्मक आदेशको अर्थपूर्ण कार्यान्वयन गर्न संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारसंग आवश्यक संवाद, दवाब तथा आवश्यक परेमा विद्रोह र क्रान्तिको नेतृत्वसम्म गर्ने हो ।

समुदायगत तहमा संगठन, जागरण र आत्मनिर्णयको अभ्यास: नीफको अबको ध्यान समुदायगत तहमा संगठन, जागरण र आत्मनिर्णयको अभ्यास हो । जहिलेसम्म समुदायले अधिकार दैनिक जीवनमा अभ्यास गर्न सक्दैनन्, तबसम्म आन्दोलनले सफलता पाएको भन्न सकिंदैन/मिल्दैन र जबसम्म समुदाय आफैले हक/अधिकारको दाबी गरी आन्दोलन गर्दैन, अधिकारको स्व.अभ्यास गर्दैन र यस्तो गर्दा सरकारबाट बल प्रयोग भए,प्रतिशोध गर्दैन, तबसम्म वास्तविक अर्थमा हकअधिकार अभ्यासको कार्य केही पनि भएको हुँदैन ।

लोपोन्मुख र अतिसीमान्तीकृत तथा अन्तरछेदनको सवाल, मुद्दालाई प्राथमिकता दिने: नीफले लोपोन्मुख र अतिसीमान्तकृत तथा अन्तरछेदनको सवाल, मुद्दालाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ ।

आत्मनिर्णयसहित भूमि फिर्ता आन्दोलनको नेतृत्व लिने: अबनीफ अर्थात्आदिवासी महिला तथा किशोरीहरूले आत्मनिर्णयसहितभूमि, भू-भाग तथा स्रोतमा सामुहिक स्वामित्व तथा नियन्त्रणको आन्दोलनको नेतृत्व लिनु पर्दछ ।

००

३.८ आदिवासी/जनजाती महिला मेला आयोजक समितिले आदिवासी महिला महासंघ स्थापनाको औचित्यको सम्बन्धमा ६ जुन १९९८ (२३ जेठ २०५५) मा भृकुटी माध्यमिक विद्यालय, काठमाडौंमा प्रस्तुत ऐतिहासिक महत्वको दस्तावेज

(साभार: आदिवासी महिला आवाज । वर्ष १, अंक १ बैशाख २०५६। पृष्ठ २२-२४ ।)

के नेपालका आदिवासी जनजाति महिलाहरू संगठित हुन आवश्यक छ ?

डा. कृष्णा बहादुर भट्टराज (समाजशास्त्री)

नेपालमा आदिवासी जनजाति महिलाहरूले हालै जनजाति महिला राष्ट्रिय तदर्थ समिति नेपालको गठन गरी आदिवासी जनजाति महिलाहरूलाई संगठित गर्दै अगाडि बढ्न लागि रहेको सन्दर्भमा आदिवासी जनजाति महिलाहरूको स्थितिको विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ। यसो गर्दा बाहुन क्षेत्री शासकहरूकले आफ्नो दूना सोभ्याउने हिसाबले सकेसम्म तोडमरोड गरेर हिन्दु धर्म मान्ने र नेपाली भाषालाई एक मात्र सम्पर्क भाषाको रूपमा देखाउने लगायतका मिथ्याङ्कमा आधारित विश्लेषण गर्न निरर्थक हुने भएकोले वस्तुगत र गुणात्मक तथ्यहरूलाई मात्र आदिवासी जनजातिहरूको दृष्टिकोणबाट समेटेको छु।

आदिवासी जनजाति महिला र विकासको रणनीति:

सन् सत्तरीको दशकमा विकासमा महिला र विकास र महिला, सन् अस्सीको दशकदेखि लैङ्गिक विभेद र महिला जस्ता महिला विकासका रणनीतिहरू नेपालमा लागू गरियो र करोडौं डलर खर्च पनि गरियो। तर अहिलेसम्म महिलाको विकासमा हातलाग्यो सुन्य छ। यस्तो हुनुको मुख्य कारण महिलालाई महिलाकै रूपमा मात्र हेर्ने गरिएको हो। महिलालाई महिलाको रूपमा मात्र हेर्नेभन्दा पनि विभिन्न जाति, जनजाति, भाषाभाषी, धार्मिक, क्षेत्रगत र सांस्कृतिक समुहको रूपमा हेरेको खण्डमा मात्र महिलाको साँचो विकास सम्भव हुन्छ। अन्यथा विकासका कार्यहरूमा धेरैजसो बाहुन क्षेत्री पुरुषहरूकै हैकम र भएका केही महिलाहरूमा पनि बाहुन क्षेत्री महिलाहरूकै हैकम चल्दै

आएको छ र यस्तै स्थिति भइरहेमा उनीहरूको हैकम चलि नै रहने छ। विभिन्न विकास योजनाहरू अन्तर्गत विभिन्न एन. जी. ओ. हरूले सामुदायिक वन, किसानद्वारा सञ्चालित सिंचाई आयोजना, खानेपानी उपभोक्ता समूह, साना किसान आदि समूहहरू गाउँ-गाउँमा गठन हुँदै आएको छ। यस्ता उपभोक्ता र स्वावलम्बन समूहहरू आदिवासी जनजाति महिलाहरूकै मात्र पनि कैयन् छन्। यी समूहहरूलाई आदिवासी जनजातीय चेतना जागरण अभियान विभिन्न आदिवासीय जनजातीय संघसंस्था र संगठनहरूले शुरु गर्नु आवश्यक भइसकेको छ।

राजनैतिक स्थिति:

आदिवासी जनजाति समुदायलाई नेपालको बाहुनवादी राज्यव्यवस्था भएको कारणले विगत २३० वर्षसम्म नेपालको राज्य सत्तामा संलग्न हुनबाट वञ्चित गर्दै आएको छ। आदिवासी जनजाति पुरुषहरूको राजनैतिक सहभागिता न्यून भएको स्थितिमा आदिवासी जनजाति महिलाहरूको उपस्थिति नगन्य हुनु अस्वाभाविक होइन।

राजनैतिक दलहरूको भ्रातृ संगठनहरू खास गरेर महिला संघ र संगठनहरू आधा जति बाहुन क्षेत्री महिलाहरू र आधा जति नेवार महिलाहरूको पकडमा देखिन्छ। नेवार बाहेक अन्य आदिवासी जनजाति दलित जाति र दलित जातिका महिलाहरूको उपस्थिति नेतृत्व तहमा शून्य नै छ र त्यसमा तत्कालै परिवर्तन आउला भनी सोच्नु पनि निरर्थक छ। राजनैतिक दल र भ्रातृ संगठन हरूमा जातको हिसाबले नेवार आदिवासीको

प्रतिनिधित्व धेरै देखिए पनि धेरैजसो महिला नेतृहरू हिन्दुकरण, संस्कृतिकरण र बाहुनवादको शिकार भएको देखिन्छ।

गएको डेढ दुई वर्षमा स्थानीय निकायहरूमा आदिवासी जनजाति महिलाहरू वडा समितिको सदस्यमा निर्वाचित भई कार्यरत रहेका छन्। उनीहरूको निश्चित संख्या यकिन गर्न नसकिए पनि निकै धेरै संख्यामा छ भन्ने कुरा अन्दाज गर्न सकिन्छ। यसरी वडा तहमा निर्वाचित महिलाहरूलाई खासै अधिकार केही नभएको र गाउँ परिषद् र नगर परिषद्मा उनीहरूको उपस्थिति वर्षमा दुईपटक नाममात्रको हुने गरेकाले अहिले केही समयको लागि खासै योगदान दिन सक्ने स्थितिमा नभएको पनि आदिवासी जनजाति महिलाहरूले स्थानीय निकायको राजनीतिमा देखाएको रुची र उनीहरू आफै माथि उक्लने सम्भावना देखि लिएर अरु आदिवासी जनजाति महिलाहरूलाई समेत राजनीतिमा लाग्न प्रेरणा दिन सक्ने सम्भावना देखिएर अरु आदिवासी जनजाति महिलाहरूलाई समेत राजनीतिमा लाग्न प्रेरणा दिन सक्ने सम्भावना प्रचुर छ। त्यसैले नेपाल जनजाति महासंघ, अन्य आदिवासी जनजातीय संघसंस्थाहरू र हालै गठन भएको जनजाति महिला राष्ट्रिय तदर्थ समितिले स्थानीय स्तरमा निर्वाचित र मनोनित आदिवासी जनजातिको सवाल कुनै एउटा राजनैतिक दलको मात्र सवाल नभएर राजनैतिक दलहरूभन्दा माथिको सवाल भएको सम्पूर्ण आदिवासी जनजातिहरू एउटै छाताभिन्न काम गर्ने र दवावदिने गर्नु अत्यावश्यक छ।

सामाजिक स्थिति :

महिलावादी समाज वैज्ञानिकहरूले नेपाली समाजमा हिन्दू महिलाहरूको तुलनामा आदिवासी जनजाति महिलाहरूको सामाजिक स्थिति अत्यन्त राम्रो भएको कुरा लेखेका छन् । मातृसत्ताको अवशेषको रूपमा रहेको मामाचेला फूपुचेलाबीचको बिहेबारी सम्बन्ध, सोल्टा सोल्टनीको संस्कार, माइति र चेलीप्रतिको सम्मान, ज्वाइँले ससुरालीमा कामहरू गर्ने सामाजिक जिम्मेवारी, पारपाचुके र पुनर्विवाह र विधवा विवाहको सरल व्यवस्था, घरव्यवहारका कुराहरूमा महिलाहरूले निर्णय गर्ने प्रचलन, महिलाहरू पनि आर्थिक कार्यहरूमा सघाउन संलग्नता आदि सामाजिक विशेषताहरूले आदिवासी जनजाति महिलाहरूको सामाजिक स्थिति राम्रो स्थानमा रहेको छ । सामाजिक रूपमा यति राम्रो स्थिति हुँदा हुँदै पनि आदिवासी जनजाति महिलाहरू सार्वजनिक जीवनमा खास गरेर राजनीति, प्रशासनिक र सामाजिक क्षेत्रहरूमा अगाडि देखा पर्न सकिरेहका छैनन् ।

आदिवासी जनजाति महिलाहरू विभिन्न सामाजिक र सांस्कृतिक विधाहरूमा अत्यन्तै सफल देखिन्छन् । उदाहरणको रूपमा पासाङ ल्हामु शेर्पा सगरमाथाको शीखरमा पुगे, स्व. अरुणा लामा स्वर किन्नरी बनिन्, स्व. पारिजात प्रसिद्ध साहित्यकार बनिन् । घर परिवारमा घरायशी मामिलाहरूमा प्रायःजसो निर्णयहरू गर्दैछन् तर सार्वजनिक जीवनमा खास गरेर प्रशासन, राजनीति, महिलाहरूलाई त्यस्ता तहहरूमा पुग्न अवसर र सरकारी नीतिको कमी र राजनैतिक नेता र नीति निर्माताहरूको षडयन्त्र हो ।

शैक्षिक स्थिति :

खस नेपाली भाषाको अहंकार वादीहरूद्वारा नियन्त्रित राज्यको गलत, पूर्वाग्रही र दुराशयपूर्ण भाषिक र शैक्षिक नीतिको कारण आदिवासी जनजाति

महिलाहरू मात्र नभएर पुरुषहरूमा पनि शिक्षा प्राप्त गर्नबाट वञ्चित छन् । यो पनि एउटा बिडम्बना हो कि मातृभाषा भएका आदिवासी जनजातिका महिलाहरू आफैले आफ्नो मातृभाषामा साक्षर हुन, शिक्षादीक्षा पाउन, सरकारी कामकाजमा प्रयोग गर्न नपाउने तर खस नेपाली भाषालाई वाध्यतापूर्वक जीवनको हरेक क्षेत्रमा प्रयोग गर्नु पर्ने स्थिति बाहुन क्षेत्री शासकहरूले श्रृजना गरिदिएको छ । अहिले प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापना भएको आठ वर्ष बितिसक्दा पनि पञ्चायतकालीन शैलीमा मातृभाषाहरूको दमन गरी खस नेपाली भाषा लादने कार्य भएको अधिकांश आदिवासी जनजातिका बालबालिकाहरूले प्राथमिक शिक्षा र केही आदिवासी जनजातिहरू जसले प्राथमिक, निम्न माध्यमिक र माध्यमिक शिक्षा हासिल गरेका छन् उनीहरूमध्ये आदिवासी जनजाति पुरुष र महिला दबैका नगन्य संख्याले मात्र उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने प्रवृत्ति छ र अध्ययन गरेकाहरू मध्ये पनि कतिपयले बीचैमा छाड्ने प्रवृत्ति छ ।

आदिवासी जनजाति महिलाहरूले शैक्षिक क्षेत्रमा खास गरेर एस. एल. सी. परीक्षामा बोर्डमा आउने जस्तो उल्लेखनीय

सफलता हासिल गरेको भए तापनि आदिवासी जनजाति भएकै नाताले छात्रवृत्तिहरू पाउनबाट वञ्चित भएका उदाहरणहरू धेरै छन् । केही वर्षअघि एक जना थकाली महिलाले एस. एल. सी. मा सर्वाधिक अङ्क पाए ता पनि मेडिकल बिषयमा छात्रवृत्तिको टनौटमा ६० प्रतिशत आएका विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति दिएकोले जनजाति महिलाहरूमा आफूले शैक्षिक क्षेत्रमा जति राम्रो गरेपनि केहि नहुँदो रहेछ भन्ने भावना बढ्न थालेको देखिन्छ ।

आर्थिक स्थिति :

आदिवासी जनजातिहरूको आर्थिक स्थिति विभिन्न अवस्थाका छन् । जङ्गल चहारेर फिरन्ते जीवन बिताउने राउटेहरू छन्, अर्धजङ्गली अवस्थामा जीवनयापन गरेका चेपाङ्गहरू छन्, लामो दूरीको व्यापार गर्ने भोटेहरू र व्यासिहरू छन्, राजधानी लगायत विभिन्न शहरी क्षेत्रहरूमा व्यापार व्यवसाय गर्ने नेवार, शेर्पा, मनाङ्गे र थकालीहरू छन्, लाहुर जाने गुरुङ्ग, मगर र राई लिम्बुहरू छन् । प्रायःजसो आदिवासी जनजातिहरू कृषिमै निर्भर छन् भने कतिपय उद्योग व्यापार, वैदेशिक रोजगारी र हालै

आएर केही संख्यामा जागिरमा पनि लागेका छन् । आदिवासी जनजाति महिलाहरूले विभिन्न आर्थिक कार्यहरू आफै पनि गर्ने र आफूले आफ्ना परिवारका पुरुष सदस्यहरूलाई व्यापार व्यवसायमा सघाउ पुऱ्याउने गरेका छन् । कतिपय आदिवासी जनजाति महिलाहरूले रक्सी पारेर र बेचेर भए पनि आफ्नो र आफ्नो परिवारको गुजारा गरिरहेका छन् ।

घरपरिवारको आर्थिक कारोवार हरूमा परम्परागत रूपमा महिलाहरूको गहन भूमिका हुन्छ । त्यसैले आर्थिक स्रोतहरूमा महिलाहरूको पहुँच र नियन्त्रण छ ।

कतिपय आदिवासी जनजातिहरू गरिबीको चपेटामा परेको र त्यसको अझ बढी शिकार महिला र बालिकाहरू हुने गरेका छन् । केही आदिवासी जनजातिहरू जस्तै थकाली, मनाङ्गे, गुरुङ्ग र मगरहरूमा ढिकुडीको प्रचलनले गर्दा आर्थिक स्थिति खराब भएका परिवारहरूले पैसाको खेलो गर्न सक्ने व्यवस्था भएकोले गरिबीको चपेटाबाट मुक्त हुने परम्परागत व्यवस्था पनि मौजूद छ ।

नारीवादी वा महिलावादी आन्दोलन र आदिवासी जनजाति महिला:

नारीवादी वा महिलावादी आन्दोलनका इतिहासहरू प्रायः जसो बाहुन क्षेत्रीहरूले मात्र र केही हदसम्म हिन्दुकरण, संस्कृतिकरण र बाहुनवादवादबाट ग्रस्त नेवार महिलाहरूले पनि लेख्ने गरेकाले प्रायः जसो बाहुन क्षेत्री महिलाहरूको (खास गरेर कोईराला र आचार्यहरू) र केही हदसम्म नेवार महिलाहरू (खास गरेर मंगलादेवी सिंह र साहना प्रधान आदि) को योगदानको चर्चा मात्र गरेको छ । तर आदिवासी जनजातिहरूको के कस्तो योगदान थियो भन्ने बारेमा उनीहरूले खोतलेर बताउने कुरा भएन ।

त्यसैले आदिवासी जनजाति महिला र पुरुषहरू स्वयंले आफ्ना पुढ्यौली महिलाहरूको के कस्तो योगदान थियो खोज अनुसन्धान गरी सार्वजनिक रूपमा अगाडि ल्याउनु आवश्यक भइसकेको छ ।

नारीवादी वा महिलावादी आन्दोलन र महिला हक अधिकार प्राप्तिका आन्दोलनहरू चलाउने आयोजना गर्ने, सवालहरू उठाउने, नेतृत्व दिने र आदिवासी जनजाति महिलाहरूका लागि समेत वकालत गर्ने काम बाहुन क्षेत्री र नेवार महिलाहरूले गर्ने गरेका छन् । महिला हकहितलाई सुरक्षित राख्न क्षेत्री र आदिवासी जनजातिको सवालमा बाहुनवादको शिकार भएका नेवार महिलाहरूले नेतृत्व लिँदा पनि सबै महिलाहरू हक अधिकार प्राप्तिको लागि योगदान पुग्दछ, तर यस्ता कार्यहरूमा आदिवासी जनजाति महिलाहरू नेतृत्व तहमै जान नदिइनु वा त्यस्तो वातावरण नहुनु समानताका पक्षधर र योद्धाहरूको लागि त्यतिकै चिन्तनीय हुनु पर्दछ । आदिवासी जनजाति महिलाहरूले योजनावद्ध रूपबाट राष्ट्रिय र स्थानीय तहमा महिला आन्दोलनहरूमा सक्रिय सहभागी हुने र नेतृत्व लिने कुरामा संगठित प्रयास जोडदार रूपमा गर्नु अत्यावश्यक छ । नीति निर्माणदेखि कार्यान्वयन र मूल्यांकनहरूसम्म सबै तहमा आदिवासी जनजाति महिलाहरूको प्रत्यक्ष सहभागिता नभइकन आदिवासी जनजाति महिलाहरूको स्थितिमा तात्त्विक परिवर्तन आउला भनी कल्पना पनि निरर्थक छ ।

आदिवासी जनजाति महिलाहरूले आफ्नो आन्दोलनका सवालहरू आफै पहिचान गर्ने, संगठित हुने, चेतना जागरणको अभियान सञ्चालन गर्ने, पैरवी गर्ने, प्रशिक्षण दिने अनुसन्धान गर्ने र सामाजिक परिचालन गर्ने कामहरू शुरु गर्दै तिब्रता दिनु आवश्यक छ । साथै

बाहुन क्षेत्री महिलाहरू र बाहुनवादको शिकार भएका महिलाहरूले उठाएका सवालहरूलाई गहन र सुक्ष्मरूपमा अध्ययन र छलफल गरेर एउटा निश्चित धारणा बनाउनु पनि उत्तिकै आवश्यक छ । आदिवासी जनजाति महिला आन्दोलनको एउटा महत्पूर्ण पक्ष आदिवासी जनजातिका सवालहरूमा सम्बन्धनशील हुन नसकेकाहरूमा सम्बन्धनशीलता जगाउनु एउटा अभियान चलाउनु पर्दछ । यसै क्रममा हालै स्टेला तामाङ्ग, डा. चुन्दा बज्राचार्य, यशो कान्ति भट्टचन (गौचन), हेमा पुन र रीता घले (गुरुङ) मीलेर शुरु गरेको जनजाति महिला राष्ट्रिय तदर्थ समिति, नेपालले नेपाल जनजाति महासंघ संग आवश्यक सबै आदिवासी जनजाति सङ्गठनका महिलाहरूलाई एकै सूत्रमा बाँधेर आफ्ना हक र अधिकार प्राप्तिका लागि गरेको प्रयास सकारात्मक छ । उक्त समितिलाई सम्पूर्ण आदिवासी जनजाति महिलाहरूले सक्रिय रूपमा भाग लिएर र पुरुषहरूले आफूले सक्दो सहयोग र योगदान दिनु आवश्यक छ ।

निष्कर्ष

आदिवासी जनजाति महिला पासाङ्ग ल्हामु शेर्पा सगरमाथा विजय गरेर छाडे भने आदिवासी जनजाति महिलाहरूले आदिवासी जनजातिहरूमाथि बाहुनवादबाट भएका हरेक प्रकारका दमन, शोषण उत्पीडन र बिभेदका विरुद्ध विजय हासिल गर्न सक्नेछ भन्नेमा कुनै शंका छैन । साथै बाहुनवादबाट आक्रान्त आदिवासी जनजाति पुरुषहरूबाट महिलामाथि हुने दमन बिभेदलाई रोक्न आवश्यक छ ।

(जनजाति महिला राष्ट्रिय तदर्थ समिति, नेपालको आयोजनामा जुन ६, १९९८ शनिवार भृकुटी स्कूल, चावहिल, काठमाडौंमा आयोजित एक दिने गोष्ठिमा प्रस्तुत कार्यपत्रको सारांश ।)

3.9 National Indigenous Women's Federation: 25 years of its journey

By Stella Tamang

Founding Chair: National Indigenous Women's Federation

Founder: Nepal Tamang Mahila Ghedung

Nepal Indigenous Women Federation, NIWF is completing 25 years. It has been a long journey indeed. But one can proudly say that, "We did it." Indigenous women of Nepal is no more limited to cultural, social and economic arena but have confidently entered political arena too. We are not only at local and national level but at the global level too. Today, we witness a vibrant spectrum of Indigenous women, from those with limited formal education to highly educated youth, collaboratively shaping the future of NIWF and contributing to broader societal change. The coexistence of diverse experiences within the federation underscores a profound truth: empowerment is multifaceted and inclusive. As an indigenous women who led the formation of Nepal Indigenous Women Federation, there is nothing to regret but to be proud of NIWF and reflect with pride on our collective accomplishments. The federation has been successful to serve as a vital platform - organizing and formalizing indigenous women's organizations, amplifying their voices, advocating for their rights and addressing their present needs and issues. Currently comprising fifty indigenous women organizations across Nepal, NIWF stands as a testimony to organic growth driven by shared purpose, collective and shared responsibilities. As we celebrate NIWF's 25th years of journey, I thought, the best way to celebrate for me is to share the story of its journey since there are many indigenous youth who would ask me questions of why NIWF was formed. How was it formed? And what was the purpose?

A journey began with Stella Tamang, joined by Dr. Chunda Bajracharya who were leading Nepal Tamang Women Ghedung and Nepal Bhasa Misa Khala respectively. Later joined by Yasokanta Bhattachan, it evolved into loose indigenous women group which is now Nepal Indigenous Women Federation. As I recall, it is still fresh in my mind, the days, we Tamang, Newar, Rai, Chantyal, Thakali, Thami and Gurung sisters sitting together and eating Khaja brought from

homes at NEFEN Office in Bag Bazar. My mouth still waters when I remember famous Thakali Mula ko Achar of Yasokanta Bhattachan. It will be Stella and Mana Maya Tamang from Nepal Tamang Women Ghedung, Dr. Chunda Bajracharya and Narayan Devi Malla from Nepal Bhasa Misa Khala, Yasokanta Bhattachan from Thakali, Soma Rai from Kirat Rai Yayokha, Jayanti Chyantyal from Nepal Chyantyal Sangh, Kiran Thami and Deepa Gurung who would meet regularly and think about organising indigenous women. I must not forget to acknowledge the strong support of Parshuram Tamang and Dr. Krishna Bhattachan throughout our journey.

Our story is rooted in the broader historical context of Nepal's social and political movements. The origins of this movement therefore is intertwined with the First Jana Andolan (People's Movement). During this period, when Janajatis were organized for the Secular Movement to pressurize the writers of the constitution it became obvious that the Indigenous women issues were invisible and voiceless within the mainstream Nepali women's movement. They could not and did not understand and were totally insensitive about our cultural identities and struggles for survival. It definitely mirrored state organized dismantling of janajati's identity through assimilation (Hindunization of Janajati and ranking according the caste hierarchy).

Janajati's struggle and movement was a resistance and rejection of historic discrimination and conversion. It was to regain, revive and restore our identity for survival and existence with human dignity. Immediately after Jana Andolan, 2046, the formation of NEFEN (Nepal Federation of Nationalities) having Janajati organisations including Nepal Tamang Ghedung formed in 2045 as members marked significant milestones. These bodies embodied resistance—not merely through their existence but through their refusal to seek governmental registration, thus asserting autonomy and self-determination.

Nepal Tamang Mahila Ghedung

Tamang Women too thought we should get ourselves organized and under my coordination, we used to meet at Thamel as Nepal Tamang Ghedung office was there at the attic of an old building. It was during the year 2046/47.

I could recall few names, such as Basundhara Yonjen, Daya Yonjen, Agatha Thapa Pakhrin, Miss Lama (Lama Miss of St. Xavier School), Della Lopchan including myself used to meet regularly. It was in the process of structuring Nepal Tamang Ghedung (2049), various committees were formed which include Women Committee which was named as Nepal Tamang Women Ghedung. I was the chair of Nepal Tamang Women Ghedung. Nepal Tamang Women Ghedung did some remarkable works.

1. It organized a Tamang Thanka Exhibition at NAFA Hall at Naxal in Kathmandu. It was the first exhibition and the objectives of the exhibition were to promote Tamang Khaiba, (Thanka Artists), raise awareness and amplify the voice that Tamang too are Tanka Artists. The Chief Guest of the Opening Ceremony was the then Minister for Health, Dr. Mathura Shrestha.

2. It coordinated a seminar on, "Indigenous Women and Alternative Economy" at Hotel Orchid, Tripureswore having NEFEN as the organizer.

It was here that I met Dr. Chunda Bajracharya for the first time. She was the Chair of Nepal Bhasa Misa Khala. Shanti Chaudhari, Bairagi Kaila Dai, Dr. Keshav Man Shrestha and Parshuram Tamang were few I could remember who presented paper and had participated.

Some historic milestones in Janajati Movement

- The formation of NEFEN (2047Bs, 1990),
- Parshuram Tamang's visit (1992) under International Visitors Program and meeting with Clyde Howard Bellecourt, founder Chair of American Indian Movement who shared about the International Year of the World's Indigenous Peoples in 1993,
- 3rd International Human Rights Conference in Vienna in 2049 BS (1993),
- Janajati's Consultation at Lapsifedi with the support of AIPP in the year 1993 (2050) were the historic milestones of Janajati's movement. The outcome of the Lapsifedi Consultation was the definition of Janajati of Nepal. Parbati Thapa and Stella Tamang were the two women participants of Lapsifedi consultation.

Need for the formation of Indigenous Women Federation

It was wonderful to see NEFEN getting more organized qualitatively and quantitatively admits accusation and blame that it is communal. We the indigenous women were seriously concern about our role and responsibility to make NEFEN more effective and Janajati Movement much stronger and successful. We were at the same time in dilemma because indigenous women issues and concerns were neither seriously taken by NEFEN nor by Nepal Women's Movement. Definitely, we were part of Janajati's Movement and were fully committed to its struggle but we were clear that two issues needed to be addressed:

1. Janajati Women's active role and responsibility to be able to contribute to making Janajati's struggles and movement stronger,
2. Supplement or complement NEFEN by raising janajati women's issues within Janajati's movement and within Nepali Women's Movement.

The 1st Janajati Women's Meeting

The 1st Janajati Women Meeting was called and coordinate by Stella Tamang at Bhrikuti School. This meeting decided to organize a National Conference of Janajati Women and formed an Organizing Committee headed by Stella Tamang and everyone present were the members. It was also decided to request the members of NEFEN to send 5 women at least to participate from each of the organizations. This First Janajati Women National Conference was to be organized at Tourism Board, at Kathmandu. The Organizing Committee had a thought that this body would be an organization therefore it agreed that the name of this to be formed body would be, "Indigenous Women Organization of Nepal (IWON).

The 1st Janajati Women Conference ended having two important decisions:

1. Formation of Nepal Indigenous Women Federation (NIWF) and not IWON.
2. An adhoc committee was formed headed by Stella Tamang,
3. The Adhoc Committee was given a task to get 7 indigenous women organizations, get them registered so as NIWF would be qualified to be registered as federation. Among Tamang, Newar, Thakali, Majhi, Sunuwar, Rai, Magar, Tharu, Thami, Rajbansi and Chepang women, only Nepal Tamang Mahila Ghedung and Nepal Bhasa Misa Khala were formally organized and Nepal Bhasa Misa Khala was the only registered organization.

4. A constitution (Bidhan) drafting committee was formed headed by Narayan Devi Malla, Indira Shreesh, Bam Kumari Budamagar and others of whom I could not remember the names.

Registration of Nepal Indigenous Women Federation (NIWF)

It was in 2054, NIWF was registered having seven Indigenous Women Organizations as founding members of NIWF. Having legacy of movement, NIWF is a movement lead organization asserting our rights, reviving our culture, reclaiming our land and territory and protecting our identity: our land, language, life which includes our knowledge, skills, wisdom and our Cosmo vision. Any movements, if not participated and supported by women is weak and unsuccessful. Indigenous women of Nepal is therefore a strength and power not only for indigenous peoples but for the transformation of Nepal.

Risks and Challenges while registering Nepal Indigenous Women Federation

Getting indigenous women's group to formally register was a big challenge.

- Internally within Janajati movement, there was an accusation that janajati women groups separately getting organized and formally registering would be a division and would dilute and weaken the janajati movement.
- The hierarchical structure of formal registration posed difficulties for indigenous women, many of whom lacked formal education or were unfamiliar with bureaucratic process and structure,

- It was difficult to get educated Janajati women,
- There were educated women but were not sensitive to Janajati's movement,

The journey was not without risks. Internal resistance, ideological debates, and logistical hurdles. Yet, the resilience of indigenous women—guided by a collective spirit—overcame these obstacles, reinforcing the importance of solidarity and strategic organization.

Future direction

Considering the Present Political Scenario:

- Leverage any current political momentum towards inclusive governance.
- Advocate for rights through strategic diplomacy.
- Create space and maximize opportunity within the present constitutional provisions,
- Adapt to Policy Shifts in political priorities and frameworks

Conclusion:

At the end, I would like to honour the perseverance of countless indigenous women who have dared to voice their identities, defend their rights, and shape Nepal's future. Their journey exemplifies the transformative power of collective action and the enduring importance of cultural identity within the fabric of national unity and sovereignty.

Let us continue to uphold the vision of indigenous women—a vision of dignity, participation, and empowerment for justice and equality.

September 3rd, 2025

3.10 25 Years of NIWF Leadership and Legacy: A Memorial of Collective Movement

Sushila Kumari Thapa Magar

A rooted power and embedded hope of women, National Indigenous Women's Federation (NIWF) has paved two and half decade trajectory in fostering grassroots Indigenous Women's voices to global level. Indigenous Women spread across the country, comprise more than one third of total women's population and about one fifth of total population of Nepal. Uniting women's voices of 59 Indigenous Peoples and many more who are yet to be legally recognized as Indigenous nationalities, and contributing in overall women's movement with indigenous perspective and indigenous movement with women's perspective, NIWF is stronger now than ever before. It has been a collective shared space for Indigenous Women from diverse walk of lives as an activist, knowledge holder, advocate, movement leader and intergenerational leadership weaver. It has stood firm to uphold stewardship over their land, territories and resources, language, culture, spirituality, collective rights and self-determination. NIWF shoulders responsibilities to consolidate women's and Indigenous movement accounting the unique context, needs and contributions of Indigenous Women informing ground realities and nature-based solution to global challenges.

NIWF's shared leadership for 25 Years journey with collective vision and aspiration never perceived as easy to begin with and I feel profound honour to be part it formally-informally to work closely them. I witnessed their thick and thins, breakthroughs and re-defining their issues, achievement and challenges they faced. In this roller-coaster of experiences, restructuring based on the lessons and carnivals of hard-earnt achievements, I have learnt from each step of NIWF's leadership, determination, commitment and volunteerism. I express gratitude towards NIWF's past leaderships and activists, and leaderships whom I walked together, for their roles in shaping NIWF, Indigenous Women's issues and irrigated the Indigenous Women's Movement and new generation like us in those times.

While rejoicing the advancements, I recall NIWF's role in determining collective Indigenous Women's agenda and position at shared spaces

like 2nd World Conference of Indigenous Women, World Social Forum, CSW, CEDAW session and many more for connecting local Indigenous Women's realities and wisdom with global strategies ensuring respect, protect and promote their rights. These forums are informed by NIWF's fact-finding missions, evidence-based studies, position-papers on Indigenous Women's concerns and lived realities of Indigenous Women in Nepal. Leading advocacy and lobby efforts, and influencing the discourse from local to global level by shadow reporting, papers, statements and multiple means, having explicit recommendation on Indigenous Women in CEDAW recommendation, and dedicated CEDAW General Recommendation 39 on Indigenous Women and girls is milestone that NIWF has equal share of! 'CONGRATULATIONS' for having one of the international instruments for Indigenous Women but being mindful, it's still the starting point. I have also observed NIWF forging strong collaboration and partnership expanding the landscape of partners and allies for movement building, resources mobilization and networking from grassroots to global, within Indigenous Women to CSOs to Government, from Indigenous Women's organization to regional Indigenous Women's network. Of course, NIWF while strengthening its self institutionally, it also played vital role in making Network of Indigenous Women in Asia (NIWA) a reality, while I was with AIPP and facilitating NIWA's formation as secretariat. I recall those overwhelm moments, when we dreamt and materialised them of course with challenges and lesson learnt!!!

NIWF's fascinating years of making has shared the historical moments like transitioning the millennium, COVID-19 pandemic and lock downs, climate change, multiple democratic movements and political paradigm shift with restructured Nepal, funding landscape shift, development aggregation and shifts in its adapted concurrent agenda. While NIWF institutionally become optimistic to amplify voices and safeguard individual and collective rights of Indigenous Women and their communities yet faced multiple setbacks and disappointments due to internal and external factors. Thank you

for trusting me and other well-wishers like me, by sharing your individual and collective aspiration, dreams, emotional breakdowns, shattered efforts, spilled movements and moments. Your trust reinvigorated to keep up our trust and hope in Indigenous Women's leadership and movement, to nurture together for a better place to live in. I hope this bonding continues with us and flourishes to young generation coming in.

NIWF's legacy is stitched together by persistent commitments and actions. No journey was there without its trails nor it will be in the future, just that we need to navigate it collectively. NIWF's critical reflections and response to inequality and injustice needs redefining systems and creating inclusive spaces. Hence, this necessitates continuous learning and unlearning both within institution and with external interface. Remaining true to its vision and committed to its purpose stays at the core of NIWF. NIWF needs to stand tall and adaptive continuing with compassion and integrity, your leadership matters for all women with unrecognized identity, extinct-verge language and culture, no access to basic needs, more forthrightly- who are denied their fundamental rights as a human, women, and indigenous person and communities. Must consider the intersectionality within women particularly as Indigenous Women, it should be a home for all walks of life!

It also calls for continued stronger leadership, inter and intra collaboration, partnership and solidarity to amplify the voices, account the contribution and change the narratives for social and climate justice. The path forward may still be filled with uncertainty and much more challenging but NIWF's foundation is strong and willingness is unstoppable, may last longer. Be open to transformation and embrace the change as individual, as collective and as. an umbrella institution. The 25-year's celebration goes beyond a measure of time, it's a testament to trust, endurance, resilience, perseverance and collective spirit. Being part of this journey, it carries not just memories but profound commitment to strive indefinite till every Indigenous Women and our communities enjoy equal rights and live dignified life. Reimagining NIWF's next chapter that walks alongside with Indigenous Women's struggles and determination as movement, builds stronger upon laid foundation and becomes an inspiration for those who believe in justice, equality and indigenous leadership.

I cheer to the past that made us, the present that drives us, and the future we are shaping together as NIWF!!

00

3.11 Indigenous Women's Movement in Asia and the Imperative of CEDAW General Recommendation No. 39

Sushmita Lama

Asia hosts the world's largest Indigenous Peoples population—over 350 million individuals—with Indigenous women constituting approximately half of this population. The struggle for Indigenous Peoples' rights in Asia is inseparable from the pursuit of self-determination, recognition of rights to lands, territories, and resources (LTR), and the broader sovereignty of Indigenous nations.

United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP)

The adoption of the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP) by the UN General Assembly in 2007 marked a landmark moment in international recognition of Indigenous rights. Although UNDRIP is legally non-binding, it establishes a comprehensive framework affirming the individual and collective rights of Indigenous Peoples. These include ownership of lands and resources, cultural and ceremonial expressions, identity, languages, health, education, and protections for Indigenous intellectual property. Crucially, UNDRIP underscores Indigenous Peoples' rights to maintain and strengthen their own institutions, cultures, and traditions while pursuing development aligned with their unique needs and aspirations. It mandates States to eliminate discrimination and ensure Indigenous participation in matters affecting their communities, preserving their distinct identities and visions for economic and social progress.

Intersectional Challenges Faced by Indigenous Women

Within this framework, Indigenous women and gender-diverse individuals are recognized as integral rights holders. However, Indigenous women and girls in Asia face layered and intersecting forms of discrimination. Beyond gender and indigeneity, factors such as geographic location, socioeconomic status, sexual identity, physical ability, and age further compound exclusion. For example, women from the Mizo community in India and Akha women in northern Thailand often experience marginalization from formal political and decision-

making spaces despite their critical roles in community welfare. Similarly, in Nepal, Indigenous women from communities such as the Tharu, Rai, and Tamang face challenges in accessing land rights, political representation, and social services due to entrenched patriarchal norms and systemic discrimination. Indigenous women's issues remain frequently overshadowed by the broader Indigenous Peoples' movement, posing ongoing challenges to achieving gender-specific equity and representation.

Influence of Customary Laws and Gender Norms

Customary laws and practices deeply influence Indigenous ways of life, defining permissible actions, social norms, and community values passed down orally through generations. These customary laws establish gender-specific roles and responsibilities, often delineating distinct expectations for men and women. In many Indigenous societies, such as the Chakma in Bangladesh and the Naga in Northeast India, women's roles traditionally revolve around domestic duties, reproduction, and household management, while men hold leadership positions as decision-makers and clan chiefs. These communities predominantly follow patriarchal, patrilineal, and patrilocal systems. However, diversity exists; communities such as the Garo and Khasi in India and the Minangkabau in Indonesia practice matrilineal and matrilineal traditions, though not matriarchal, with men still central to community continuity.

Indigenous Women as Environmental Stewards

Despite these entrenched social structures, Indigenous women frequently lead efforts to protect the environment and sustain biodiversity. Their roles as custodians of traditional ecological knowledge—such as seed selection, forest management, water source protection, and ecosystem balance—are vital. For instance, the Orang Asli women in Malaysia and Karen women in Thailand have been instrumental in preserving indigenous seed varieties and forest health. In Nepal, Indigenous women

play key roles in preserving forest ecosystems and water sources, often bearing the responsibility for sustainable agriculture and biodiversity in mountainous and plains areas. However, Indigenous women’s expertise and contributions often remain unrecognized in formal policy and governance frameworks related to biodiversity conservation and environmental protection. Their exclusion from decision-making not only undermines the effectiveness of conservation efforts but also perpetuates gender inequalities within Indigenous communities.

The Critical Role of CEDAW General Recommendation No. 39 (GR 39)

To address these systemic challenges, comprehensive legal and social transformation is essential. This includes empowering Indigenous women at the community level while reinforcing their rights through international legal frameworks. The Committee on the Elimination of Discrimination Against Women’s General Recommendation No. 39 (CEDAW GR 39), adopted in 2022, is the first dedicated UN instrument addressing the rights of Indigenous women and girls. It acknowledges their distinct identities and intersectional discrimination and offers States detailed guidance on protecting and promoting their rights.

Key Provisions of CEDAW GR 39

CEDAW GR39 mandates States to respect Indigenous women’s self-identification and eliminate all forms of gender-based discrimination and violence, including abuses connected to extractive industries, militarization, and environmental degradation. It emphasizes Indigenous women’s full and effective participation in decision-making, including within customary governance systems, and guarantees

their right to free, prior, and informed consent (FPIC). The Recommendation asserts Indigenous women’s rights to lands, territories, and resources and urges the elimination of gender bias in customary and statutory legal systems. It further stresses the importance of culturally relevant education in Indigenous languages, preservation of cultural heritage, access to quality healthcare—including sexual and reproductive health—and economic empowerment through equal access to employment, vocational training, and markets.

Enhancing Access to Justice and Environmental Inclusion

Importantly, CEDAW GR 39 also calls for improved access to justice, the integration of Indigenous women’s environmental knowledge into climate change and biodiversity policies, and their inclusion in environmental and conservation decision-making. It highlights protections for Indigenous women in contexts of cross-border movements and migration, recognizing the complexities they face in these situations.

Conclusion

Indigenous women in Asia embody resilience and leadership but continue to face profound challenges rooted in intersecting discrimination and systemic exclusion. Instruments like CEDAW GR 39 provide a critical framework for advancing their rights and ensuring their meaningful participation in the political, social, and environmental arenas. As the Indigenous Women’s movement grows stronger across Asia, recognizing and implementing these international standards is vital to achieving justice, equality, and sustainable development for Indigenous communities and women.

00

3.12 My warmest congratulation to NIWF on the occasion of its Silver Jubilee !

Shreejana Pradhan
Former Vice President

25 years of tireless Dedication, Commitment, Hard Work and commitment to excellence. wishing you continued success and growth

In the occasion of the Silver Jubilee of the National Indigenous Women Federation (NIWF), I am thrilled to express here some of my yearlong experience and commitments while working from 25 Dec 2009 till 16 Dec 2022 as an Executive Member under different capacities right from Language Secretary to Vice President, raising the voice for the recognition of NIWF's objectives in the Domestic as well as International platforms. We worked hard in team spirit voluntarily mostly in the remote villages to fulfill the objectives of NIWF's advocacy for the capacity building of Indigenous Women, ensuring their constitutional rights, dignity, equality, women empowerment including those with disabilities, girl education, self-employment and so forth. In this regard I got opportunities and participated actively in the international meetings like COP, CEDAW, CSW, UNPFII, WIN organized at the UN Headquarter in New York, Geneva and Australia. In these meetings I got the chance to interact and share our views with the participants from different countries of the globe. This helped to introduce NIWF in the international arena as well.

In a male dominated society like ours where women literacy rate is very low and live below poverty line, initially it was like breaking a nut cell to conduct the training programs in the remote villages. Initially while going to conduct awareness training programs in those villages we had to face protest from the male guardians and family heads. Because as per their understanding we had come to provoke the women of the community to go against the family norms through these trainings. But after due effort we were able to convince them and included them also in the training program together with the other women participants. In the end the training program was successful. Well, that was also an experience !

Besides conducting awareness training programs in the villages at times we also expressed our solidarity and commitment against women

violence movements organized by different organizations and participated in the frontline in the picketing and protests at Bhadrakali, Maiti Ghar Mandala, Shanta Batika, and so on. Further to this, we exposed Nepalese Government's planned encroachment on the ethnic Newar Settlements and attack on their cultural heritage in Khokana Town at Lalitpur in the name of Fast Track Road Construction. In collaboration with Newa Guthi, New York we presented a paper on this issue in the 17th Session of the UN Permanent Forum on Indigenous Issues (UNPFII17) meeting held on 16-27 April 2018 at the UN Headquarter, New York. All these experiences boosted us and inspired us to work with even more dedication hence helped us in the formulation of NIWF's activities and policy planning as well.

Nevertheless, I thank all the Executive Committee members and the office bearers from the past to the present for their support and cooperation without which I could not have proceeded any further in my activities. Last but not least recognizing my contributions I thank the present President and Executive Committee Members for appointing me as the Indigenous Expert of NIWF.

In the end I once again wish for all the success for NIWF to achieve its objectives in the years to come.

With best regards.

३.१३ आदिवासी जनजाति महिलाका पहिचानको लडाई

अधिवक्ता शान्ति कुमारी राई

पृष्ठभूमि

नेपाल एक बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक तथा बहुसाँस्कृतिक मुलुक हो । यो सत्य, तथ्यलाई निर्दलीय पंचायती व्यवस्थासम्म आइपुग्दा पनि अस्वीकार र अस्वीकृत गरिएको थियो । पंचायती व्यवस्थाको ३० वर्षे निरंकुश शासनमा—“एक भाषा, एक भेष, हाम्रो राजा हाम्रो देश” भन्ने नारा घोकाइएको प्रत्यक्ष भुक्तभोगी यो पंक्तिकार पनि हो । यो व्यवस्थामा ‘सबै नेपाली पंच, सबै पंच नेपाली’ भन्नेजस्ता भाष्य निर्माण गरी पंचायत इतरकालाई ‘अराष्ट्रिय तत्व, साम्प्रदायिक र देशद्रोही’ भन्दै क्रूरतापूर्वक दमन गरी निर्मम रूपमा हत्या गरिएको तथ्य सर्वविदितै छ ।

‘जहाँ दमन हुन्छ, त्यहाँ विद्रोह हुन्छ’ भन्ने सर्वमान्य उक्ति छ । सोही मान्यता र विश्वासमुताबिक २००७, २०३६ हुँदै २०४६ मा देशमा क्रान्ति, विद्रोह, आन्दोलन, जनआन्दोलन भएको व्यहोरा सबैमा जगजाहेर नै छ ।

२०३६ सालको जनमत संग्रहमा छलछाम, जालभेल र राज्यसत्ताको दुरुपयोग गरी निर्दलीयतालाई कथित विजयी बनाइए तापनि पंचायत विरुद्धको जनविद्रोहको आगो भित्र-भित्रै सल्किँदै गएको थियो, जसको परिणामस्वरूप २०४६ को पहिलो जनआन्दोलन देशव्यापी रूपमा चर्कँदै जाँदा २०४६ साल चैत्र २६ गते पंचायती व्यवस्थाले घुँडा टेक्यो ।

यो जनआन्दोलनको सफलतापश्चात् नेपालमा २०४७ सालमा ‘नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७’ जारी भयो । यो संविधानले ‘नेपाल एक बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक मुलुक हो’ भन्ने मान्यता दियो । तत्पश्चात् मुलुकमा विस्तार-विस्तारै जातीय पहिचानका सवालहरू उजागर हुन थाले र २०५८ सालमा ‘आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८’ जारी भई लागू भयो । यस ऐनमा ६१ (सुरुमा) ...थरी आदिवासी-जनजाति सूचीकृत गरिए तापनि केही समयपश्चात् त्यसलाई परिमार्जित/संशोधन गरी ५९ थरी आदिवासी जनजातिलाई सूचीकरण गरियो । (हाल ८१/८२? पुन्याइएको छ । यस विषयमा उल्लेख गरिएन ।)

महिला महासंघ स्थापना

२०४७ सालको संविधान विगतको भन्दा केही उदार र केही लचिलो भएको हुँदा खुल्लमखुल्ला जातीय, भाषिक, साँस्कृतिक सवालमा नेपालमा विभिन्न आदिवासीजातीय संघसंस्थाहरू खुल्न र दर्ता भई संचालन हुन थाले । सोही अनुसार नेपालमा ५९ थरी आदिवासी जनजाति महिलाहरूलाई एकीकृत एवं संगठित बनाउने प्रयास शुरुवात् भयो । सोको परिणामस्वरूप मिति २०५५ सालमा ‘राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (National Indigenous Women's

Federation-NIWF)’ नामक आदिवासी जनजाति महिलाको प्रतिनिधिमूलक संस्था विधिवत् रूपमा स्थापना गरियो । आधिकारिक दस्तावेजअनुसार यस संस्थाका संस्थापक—स्टेला तामाङ, डा. चुन्दा बज्राचार्य, यशोकान्ति भट्टचन, हेमा पुन तथा मीरा घले गुरुङ हुन् ।

यो संस्थाको स्थापनापश्चात् यस मातहत विभिन्न जातीय सदस्य-संस्थाहरूबाट नेतृत्व प्रदान हुँदै आएको छ । केन्द्र संस्था (ल्क्ष्मै) को आयम्रोतको अभावको बावजूद विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय आदिवासी संघसंस्थाबाट प्राप्त सीमित आयबाट संस्थाको उद्देश्यअनुरूप यसले देशैभरि आफ्नो कार्यक्रमहरू संचालन गर्दै आएको देखिन्छ ।

महिला महासंघको संरचना

नेपालमा दशवर्षे सशस्त्र जनयुद्ध तथा उन्नाईस दिने सशक्त दोस्रो जन-आन्दोलनको संयुक्त शक्तिको बलमा निरंकुश तानाशाही राजतन्त्रको अन्त्य भयो र नेपाल ‘लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य’मा परिणत भइसकेको छ ।

नेपालको सूचीकृत ५९ थरी आदिवासी जनजातिमध्ये हालसम्म आदिवासी महिला महासंघमा ५०ओटा महिलाका जातीय संस्था सदस्य-संस्थाको रूपमा आबद्ध छ । नेपाल हाल सात प्रदेशको संरचनामा स्थापित भएको छ । राज्यको संरचना मुताबिक नेपालका जातीय संघसंस्थाको संस्थागत संरचना पनि गठन गरिएको छ ।

यसै अनुसार राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघको ७ओटा प्रदेशमा प्रादेशिक समन्वय परिषद् गठन गरी कार्यरत रहेको छ । यस अतिरिक्त यस महासंघमा

६६ ओटा जिल्ला समन्वय परिषद् आदि रहेको छ । यी संस्थाहरूको माध्यमबाट महिला महासंघले आदिवासी जनजाति महिलाहरूमा सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक र राजनीतिक चेतनाको अभिवृद्धि गर्दै राज्यबाट भइरहेको विभेद, शोषण, सीमान्तीकरण, बहिष्करण तथा नैसर्गिक अधिकार र संवैधानिक अधिकारबाट बञ्चित हुनु परेको कारण र आधारहरू प्रष्ट्याउँदै आफ्नो अधिकार बारे जागरुक एवम् जुभारु बन्न सहयोग पुऱ्याउँदै आएको छ ।

पार्टी प्रभावको परिणाम

आदिवासी जनजाति महिलाहरू लामो समयदेखि पीछडिएको अवस्था, स्थिति र वातावरणमा जीवन गुजार्दै आउनु पर्नाको कारणले गर्दा आफूलाई आफैँले चिन्न नसकेको हुँदा अरूमाथि तुरुन्त विश्वास गर्ने र अरूको पिछलग्गू बन्न (जानेर वा नजानेर) बाध्य हुनुपरेको अवस्था छ । यसै अवस्था र कारणको फाइदा उठाई विद्यमान विभिन्न राजनीतिक पार्टीहरूले आफूमा आबद्ध हुन महिलाहरूलाई आकर्षित गर्दछन् र आदिवासी जनजाति महिलाहरूलाई पनि पार्टीमा आबद्ध गराई पार्टी राजनीतिक रंगको प्रभावमा परी यस संस्थामा आबद्ध महिलाहरू बेला-बेलामा यो संस्था (महिला महासंघ) मा महिला-महिलाबीच विवाद गर्ने/गराउने, नेतृत्व हत्याउने प्रयासजस्ता विकृति, विसंगति देखापर्ने गरेको छ । यो ज्यादै निकृष्ट र घृणित कार्य हो ।

जातीय संघसंस्था भनेको आफ्नो जाति/समुदायको उत्थान गर्ने, समुदायमा चेतना सिंचन गर्ने, आर्थिक अभिवृद्धिमा जोड दिने, आर्थिक रूपमा आत्मनिर्भर बन्ने/बनाउने, साँस्कृतिक रूपमा चेतनशील बन्ने/बनाउने हो, न कि आफूसम्बद्ध राजनीतिक पार्टीको भोले बन्दै संस्थामा पार्टीको दासत्व लादने । कुनै पनि चेतनशील व्यक्तिमा कुनै पनि राजनीतिक पार्टीप्रति आस्था हुनु अस्वभाविक हुँदैन । तर पार्टीको राजनीति जातीय संघसंस्थाको ढोकाबाहिरै छोडेर संस्थामा प्रवेश गर्नुपर्छ, जसले गर्दा आपसमा वादविवाद भैँ-भगडा, नेतृत्व हडप्ने कुचेष्टाजस्ता बाधा-अड्चन आइपर्दैन, साथै संस्थाका दिदी-बहिनीहरूमा सौहार्द्रतापूर्ण मित्रता कायम हुनजान्छ ।

विधानको पालना

देशको मूल कानून भनेको संविधान हो, जसलाई सबै नागरिक/जनताले पालना गर्नुपर्छ । यो नागरिकको कर्तव्य हो । संविधानको पालना नगर्दा त्यसको परिणामस्वरूप मुलुकमा अस्तव्यस्तता, अव्यवस्था, अशान्ति र अराजकता उत्पन्न हुन्छ । जस्तो- वर्तमान नेपाल ।

संस्थाको मूल कानून भनेकै संस्थाको विधान हो । यो विधानलाई संस्थाका सबै पदाधिकारी, सदस्य, साधारण सदस्य, सल्लाहकार, कर्मचारी अर्थात् संस्थामा आबद्ध हरेक व्यक्तिले अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्छ । विधानको पालना नगर्ने व्यक्ति सम्बन्धित संस्थाको आधिकारिक व्यक्ति हुनै सक्तैन । अतः संस्थामा रहन/बस्न चाहने संस्था, व्यक्ति जोसुकैले विधानलाई

मान्ने पर्छ । अर्थात्, विधानले तोकेको प्रावधानलाई अनुशरण गर्दै पूर्ण पालना गर्नु अपरिहार्य शर्त हो ।

सुभाव (मावी रणनीति)

● राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (ल्क्ष्ण) नेपालका ५९थरि आदिवासी जनजाति महिलाहरूको छाता (माता) संस्था हो । यो संस्था माउ संस्था भएको हुनाले आफू मातहतका सबै संस्थाहरूको लागि एक उदाहरणीय संस्थाको रूपमा रहनुपर्छ, उदाहरणीय हुनका लागि सबै संस्था, सदस्य, सदस्य-संस्थालगायत सम्पूर्णमा विभेदरहित व्यवहार, पारदर्शी, मितव्ययी, मिलनसार, विनम्र हुनका साथै सबैको प्रिय र आकर्षक हुनु जरूरी छ ।

● विभेद, असमानता, हेलाँसीजस्ता अप्रिय व्यवहारको विरुद्धमा उभिने राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ आफैँमा माथि उल्लिखित व्यवहार हुनु ज्यादै अस्वभाविक र निन्दनीय हुन्छ । नेतृत्व पंक्ति जहिले पनि सकारात्मक हुनु जरूरी हुन्छ साथै सबैमा समान व्यवहार गर्ने, सबैको कुरा सुनेर निर्णयमा पुग्ने, निर्णयबमोजिम कार्य गर्ने, सबैको मन जित्न प्रयास गर्ने गुण नेतृत्वमा हुनुपर्छ । संस्थामा आउने व्यक्ति निःस्वार्थी, त्यागी, इमानदार तथा लिनुभन्दा दिनु खोज्ने हुनुपर्छ । संस्थामा सेवा दिन आउने हो, 'लिनु'/'पाउनु' आउन चाहने हो भने संस्थामा प्रवेश नगरे हुन्छ

● यो संस्थामा संस्थाको विधानअनुसार आबद्ध हुने, आबद्ध हुन चाहने सबै आदिवासी जनजाति महिलाका लागि ढोका खुल्ला राख्नुपर्छ । आबद्ध हुनको लागि विधानको मापदण्ड पूरा गरेर साथै विधानको पूर्ण पालना गर्ने प्रतिबद्धताका साथ संस्थामा प्रवेश गर्नुपर्छ ।

● मानिसले अधिकार मात्र खोजेर हुँदैन, त्यो अधिकार पाउन विधानले तोकेको दायित्व/कर्तव्य पनि पूरा गर्नुपर्छ । अर्थात् सदस्य-संस्थाहरूले प्रचलित नेपाल कानून र संस्थाकोविधानबमोजिम वार्षिक रूपमा संस्था नवीकरण गर्ने, केन्द्र संस्थाले दिएको जिम्मेवारी पूरा गरी अद्यावधिक (उमबतभ) भएर बस्ने आदि दायित्व निर्वाह गर्नु पर्दछ ।

● केन्द्र संस्था (ल्क्ष्ण) ले आफ्ना सदस्य-संस्थाहरूलाई बेला-बेलामा दिशा-निर्देश गर्ने, अनुगमन गर्ने, राम्रो कार्य गर्नेलाई पुरस्कृत गर्ने, लापरबाही गर्ने संस्थालाई सचेत गराउने साथै आफ्नो जिम्मेवारी सम्पन्न गर्न प्रोत्साहन गर्ने आदि गर्नुपर्छ ।

● वर्तमान कार्यसमितिले आफ्नो कार्यकालभरिमा बाँकी भएका सदस्य-संस्था गठन गर्न कोशिस गर्ने र यथासक्य ५९ थरीका आदिवासी जनजाति महिलाहरूलाई समेटि सदस्य-संस्था गठन गरी आफू मातहत आबद्ध गराउन भरमग्दूर प्रयास गर्न जरूरी देखिन्छ । नेपालका सम्पूर्ण आदिवासी जनजाति

महिलाहरूलाई संगठित गरी उनीहरूलाई आफ्नो पहिचान, अधिकार र अस्तित्वबोध गराउन अपरिहार्य देखिन्छ । “एक थुकी-सुकी, हजार थुकी-नदी” भनेभैं आदिवासी जनजाति महिला एक ढिक्का हुनसके शक्ति प्राप्त हुन्छ । शक्तिशाली हुनसके सबैले टेरपुच्छर लाउँछन्/पत्याउँछन् ।

● नेपाल सरकारले प्रचलित कानून तथा नीतिबमोजिम राज्य ढुकुटीबाट वार्षिक रूपमा विभिन्न शीर्षकमा संघमातहतका प्रादेशिक सरकार र स्थानीय सरकारलाई बजेट छुट्टयाएको हुन्छ । यो बजेटबाट स्थानीय तहमा विभिन्न प्रकारको विकासकार्य गर्नको लागि उक्त बजेट बाँडफाँट गरिएको हुन्छ । त्यो विनियोजित बजेटबाट आदिवासी जनजाति महिलाले विकास र उत्थानमा सहयोग पुऱ्याउन बजेटमा हक दाबी गर्नु पर्दछ । यसको लागि सदस्य-संस्थाहरूलाई केन्द्र संस्थाले मार्गनिर्देश गर्नु जरूरी देखिन्छ ।

● आदिवासी जनजाति महिलाले राज्यको कुनै पनि अंगमा स्वःस्फूर्त रूपमा नेतृत्वकारी भूमिका निर्वाह गर्न नपाएको व्यहोरा सबैमा विदितै छ । नेतृत्वकारी भूमिका निर्वाह गर्न पाउनु एउटा कुरा हो, भने कुशल एवं सफल नेतृत्व प्रदान गर्नसक्ने क्षमतावान् हुनु अर्को कुरा हो । नेतृत्व गर्न पाएर मात्र हुँदैन, नेतृत्व गर्न सक्षम पनि हुनुपर्छ । अतः आदिवासी जनजाति महिलाहरूलाई यो संस्थामा आबद्ध भएर संगठित हुने, अरूको राम्रो कुरा सुन्नसक्ने, धैर्यशील हुने, विनम्र र

अनुशासित बन्नसक्ने गुणहरू विकास गर्दै नेतृत्व गर्नसक्ने क्षमता ग्रहण गर्ने सु-अवसर प्राप्त हुन्छ । शुरु-शुरुमा एक सानो संस्था/संगठनमा रहेर/बसेर नेतृत्व गर्नसक्ने क्षमता प्राप्त भएपछि ठूलो/राज्यकै कुनै पनि अंगमा पहुँच राख्न सकिन्छ । साथै कुशल नेतृत्व प्रदान गर्न सकिन्छ । यसकारण यो संस्था (ल्क्ष्दै) लाई एक महत्वपूर्ण तालीमकेन्द्र (त्वबप्लप्लन अभलतचभ) को रूपमा लिनुपर्छ र यसबाट नेतृत्व गर्ने कला सिकेर भावी दिनहरूमा कुनै पनि राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा पहुँच राख्न सकिन्छ, साथसाथै उक्त मञ्चमा नेतृत्व प्रदान गर्न सक्षम भइन्छ ।

उपसंहार

खासमा- राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (संस्था) एक गैर-सरकारी संस्था हुनुको अतिरिक्त यो संस्था सरोकारवाला नभई एक अधिकारवाला संगठन हो । यो महासंघ शदियौँदेखि पीछडिएका आदिवासी जनजाति महिलाहरूलाई राजनीतिक चेतनायुक्त, अधिकारको लागि संघर्ष, विभेदविरुद्ध विद्रोह गर्ने मनोबल र आत्मविश्वास दिन सफल भएको छ, भन्ने लाग्छ ।

अन्तमा- महिला महासंघ एक यस्तो संस्था हो, जसले राम्रो र कुशल नेतृत्व दिनसके, नेपालका आदिवासी जनजाति महिलाहरू पहिचानसहितको अधिकारयुक्त हुन सक्छन् । आफू अधिकारयुक्त हुनलाई अरूको भोला र भण्डा बोक्न छोड्नुपर्छ ।

००

(१) ९औं कार्य समितिको पाँचौं संघीय परिषद बैठक । (२) भूमि अधिकारको मुकुमुलुङ आन्दोलन । (३) चेपाङ महिला समुदाय र नीफ संयुक्त भ्रमण ।

खण्ड-४

सीड समितिलाई बुझाएको आदिवासी महिलाको कन्सोर्टियमको ध्यायाँ प्रतिवेदन र सीड समितिको निष्कर्ष अवलोकन र सिफारिस

४.१ नेपालले पेश गरेको सातौँ आवधिक प्रतिवेदनको सम्बन्धमा सीडको ८८औँ पूर्व-सत्र कार्य समूहलाई नेपालमा आदिवासी जनजाति महिला तथा अपाङ्गता भएका आदिवासी जनजाति महिलाको अधिकारको स्थिति सम्बन्धि ध्यायाँ प्रतिवेदन

सिड - महिलाविरुद्धको सबै प्रकारका विभेदको अन्त्य सम्बन्धि महासन्धि
८९औँ पूर्व-सत्र कार्य समूह (१९ फेब्रुअरी २०२४-२३ फेब्रुअरी २०२४)

नेपालमा आदिवासी जनजाति महिला तथा अपाङ्गता भएका आदिवासी जनजाति महिलाको अधिकारको स्थिति
सन् २०२२, CEDAW/c/NPL/7 मा, महासन्धिको धारा १८ अन्तर्गत नेपालले पेश गरेको सातौँ अद्यावधिक
प्रतिवेदनको छाँया प्रतिवेदन

पेश गर्ने,

- राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (NIWF)
- राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला मञ्च (NIWF)
- राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति अपाङ्ग महिला संघ-नेपाल (NIDWAN)
- आदिवासी महिला कानूनी सचेतना समूह (INWOLAG)

पेश गर्ने संस्थाहरू

१. राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (NIWF)
का.म.न.पा.-१०, बुद्धनगर, काठमाडौँ, नेपाल
इमेल: niwf2057@gmail.com Website:www.niwf.org.np
२. राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (NIWF)
काठमाडौँ महानगरपालिका-३५, पुरानो सिनामंगल, पेप्सीकोला
काठमाडौँ, नेपाल
इमेल: niwfnepal@gmail.com Website:www.niwfnepal.org.np
३. राष्ट्रिय आदिवासी जनजाती अपाङ्ग महिला संघ नेपाल (NIDWAN)
कुसुन्ती-रिंगरोड, ललितपुर, नेपाल
इमेल: nidwan2015@gmail.com, nidwan@org.np,
Email: nidwan2015@gmail.com, nidwan@org.np,
Website:www.nidwan.org.np
४. आदिवासी जनजाति महिला कानूनी सचेतना समूह (INWOLAG)
कुमारीपाटी, ललितपुर
इमेल: inwolog9@gmail.com; inwolog@yahoo.com Website:www.inwolog.org.np

खण्ड १
परिचय, विधि र दायरा

परिचय

१. महिला विरुद्धको भेदभाव उन्मूलन समिति (सीड) ले मिति १४ नोभेम्बर २०१८ का दिन नेपालको छैठौँ आवधिक प्रतिवेदन (CEDAW/C/NPL/CO/6) मा आदिवासी महिला तथा बालिका, र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा बालिकाहरू सम्बन्धि गरेका निष्कर्ष टिप्पणी र सिफारिसहरू, र आदिवासी महिला तथा बालिकाहरूको अधिकार सम्बन्धि सीडको आधारभूत सिफारिस नं ३९ (२०२२) लाई अंगिकार गरेकोमा सबैभन्दा पहिले, हामी, आदिवासी महिला तथा बालिका, र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा बालिकाहरू हाम्रो हार्दिक र गहन आभार व्यक्त गर्दछौँ। यसका साथै, आदिवासी महिला तथा बालिकाका अधिकारका सम्बन्धि सीडको आधारभूत सिफारिस नं. २९ (२००२) (CEDAW/C/GC/39) लाई २६ अक्टोबर २०२३ मा स्वीकृत र सार्वजनिक गरेकोमा पनि आभार व्यक्त गर्दछौँ।
२. हामी, सन् २०१८ को हाम्रो छायाँ प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिसकेका विषयलाई स्मरण गर्दछौँ 'हामी अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरूले नशिलय/जातीय/जात, लैङ्गिक पहिचान र अपाङ्गताका आधारमा बहु अन्तरक्षत्रीय (intersectional) विभेदबाट (उमेर, वर्ग, अपाङ्गता, भौगोलिकता लगायतका अन्य आधार पनि पर्दछन्) यो हृदयसम्म पीडित छौँ कि 'हामीलाई राज्यले प्रदान गर्ने सामाजिक सेवाबाट अनुपातहीन रूपमा बहिष्कृत गरिएको छ।' र 'हाम्रो पहिचान अनुरूपको विशेष र निश्चित आवश्यकता र अधिकारहरूलाई विचार नगरिनुका साथै राजनीतिक उठान पनि नभएको हुँदा समाजमा जोखिममा पारिएका हामी अझै पनि सबैभन्दा सीमान्तकृत र संकटग्रस्त परेका समूहहरूमध्ये एक हौँ- जुन, एक-अर्काका कारण र परिणाम हुन्।'¹
३. आदिवासी महिला र बालिका तथा अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरूले ऐतिहासिक समयदेखि विभिन्न संरचना, प्रणाली र तहहरूमा विभेदभोगिराखेको हुनाले हामीले भोग्ने विभेद सूक्ष्म र अदृश्य छाहाम्रा विशिष्ट र अन्यबहुल पहिचानहरूले महिला, आदिवासी तथा अन्य आन्दोलन र राज्यका संयन्त्रहरूमा हामीलाई गरिने विभेद, सामाजिक बहिष्करण र एकल्याइने स्वरूपहरूलाई छोप्ने, अन्तरसम्बन्धित हुने, बढावा दिने र सिर्जना गर्ने गर्दछन्। तसर्थ आदिवासी जनजाति महिला तथा बालिकाहरूले भोग्ने विभेद ऐतिहासिक, संरचनागत, संस्थागत, सूक्ष्म र अदृश्य छन्।
४. सन्धिको धारा १८ अनुसार नेपाल सरकारले 'सन् २०२२ मा पेश गरेकोसातौँ आवधिक प्रतिवेदन'को सराहना गर्दछौँ। सीडद्वारा प्रतिवेदनलाई ३ अगष्ट २०२३ मा सार्वजनिक गरिएको थियो (CEDAW/C/NPL/7)²। तर, त्यस प्रतिवेदनमा 'आदिवासी' शब्दलाई १२ पटक मात्र (अनुच्छेद १२, १४, १५, ११५, १५०, १५९, २१४ (क), र तालिका १२ (४.५) (१)), 'आदिवासी (indigenous peoples)' लाई एक पटक (तालिका १२ (४.५) (१)), र 'आदिवासी (indigenous peoples)' लाई तीन पटक (अनुच्छेद १२, १४ र १५), 'आदिवासी राष्ट्रियता' शब्द तीन पटक (अनुच्छेद १२, १४ र ११५) मात्र उल्लेख गरिएकोबाहेक आदिवासी जनजाति महिला तथा बालिकाहरूसहित अपाङ्गता भएका आदिवासी जनजाति महिला तथा बालिकाहरूको अधिकार र अवस्थालाई गरिएको अस्वीकार्यता र बेवास्ताले हामीलाई आघात र उदेक लागेको छा आश्चर्यको कुरा के छ भने आवधिक प्रतिवेदनमा 'आदिवासी महिला तथा बालिकाहरू' र 'फरक क्षमता (अपाङ्गता) भएका आदिवासी महिला' शब्दहरू कतै पनि उल्लेख गरिएको छैन। यी शब्दहरू प्रायः संस्थाहरूको नामको रूपमा प्रयोग गरिएको छ र सामाजिक समूहहरूको रूपमा उद्धृत गरिएको छ।
५. यसरी बेवास्ता गरिएकोमा हामी अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला एकदमै चिन्तित र आक्रोशित छौँ र नेपाल सरकारले सन् २०१८ मा सीडले आदिवासी जनजाति महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी जनजाति महिला तथा बालिकासँग सम्बन्धित गरेका सिफारिसहरूको कार्यान्वयनप्रति प्रतिक्रियाविहीन रहेको र तत्पश्चात् पनि सीड र सीडको आधारभूत संकल्प ३९ को कार्यान्वयनमा कुनै नयाँ कार्य नगर्दै आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा बालिकालाई गरेको बहिष्करणप्रति ध्यानाकर्षण गराउन चाहन्छौँ। यसो हुनुको कारण नेपाल सरकारको आवधिक प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको राजनीतिक प्रतिबद्धता र औपचारिक कार्यनिर्देश CEDAW GR. No. 39 का बावजूद पनि हाम्रो सरकार, हामी आदिवासी जनजाति महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी जनजाति महिला तथा बालिकाहरू र आदिवासी जनसमूहप्रति प्रत्यक्ष रूपमा नै हाम्रो सरकार चरम जातिवादी र विभेदकारी रहिरहेको छ।
६. नेपाल CEDAW, CEDAW GR No. 39, ILO Convention No. 169, UNDRIP, WCIP, ICERD, UNCRPD, UNFCCC, and CBD लगायत विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूको पक्ष राष्ट्र हो। तर दुःखको कुरा हाम्रो मानव अधिकारहरूको उल्लंघन, हस्तक्षेप, अस्वीकार, दुरुपयोग, अनुपालन नगर्ने वा अवज्ञा गर्ने क्रम रोकिएको छैन।

1 https://www.ecoi.net/en/file/local/1451750/1930_1542809703_int-cedaw-css-npl-32567-e.doc

2 <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N18/378/89/PDF/N1837889.pdf?OpenElement>

७. प्रतिवेदनमा 'महिला, बालबालिका र जेष्ठ नागरिक मन्त्रालयले सरकारी निकाय र नागरिक समाजको सहभागिता र परामर्शमा तयार गरेको, उल्लेख गरेको छ, तर अधिल्ला आवधिक प्रतिवेदनको तयारी प्रक्रियामा जस्तैयसपटक पनि सरकारले सहमतिको परामर्श गर्दा प्रतिवेदन लेखन प्रक्रियामा प्रत्यक्ष सहभागी हुनआदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा बालिकालाई दुई पटक बहिष्कृत गरेकोछ । यसरी बहिष्करणमा पर्नु परेकोमा चिन्ता व्यक्त गर्दै हामी सीड समितिलाई प्रतिवेदन लेखन, सीड र सीडजीआर ३९ को कार्यान्वयन तथा देशस्तरमा आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाका अधिकार सुनिश्चित गर्ने प्रक्रियामा हामीलेसामना गरिरहेको ऐतिहासिक प्रणालीगत विभेदको पक्षतिर ध्यानाकर्षण गराउन चाहन्छौं । सरकारले सधैं हाम्रो अधिकार र प्रक्रियामा हाम्रो सहभागितालाई अवमूल्यन गरिरहेको छ ।
८. सरकारको सातौं आवधिक प्रतिवेदनमा हाम्रो सहभागिता नहुनु, हाम्रो आवाजहरूलाई समावेश नगरिनु र हाम्रो यथार्थता प्रतिबिम्बित नगरिएको अवस्थालाई ध्यानमा राख्दै यो छायाँ प्रतिवेदन राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ, राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला मञ्च, राष्ट्रिय आदिवासी अपाङ्ग महिला संघ नेपाल र आदिवासी महिला कानूनी सचेतना समूहको संयुक्त सहकार्यमा तयार पारिएको हो । राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ सुसूचीत नीतिगत वकालतमा केन्द्रित ४९ वटा आदिवासी महिला संस्थाहरूको छाता सँगठन हो । यस्तै राष्ट्रिय आदिवासी महिला मञ्चको काम लोपोन्मुख, अत्यधिक सीमान्तकृत र सीमान्तकृत आदिवासी महिला तथा बालिकाका नीतिहरू, अधिकार र विकाससम्बन्धी मुद्दाहरूमा केन्द्रित छ । राष्ट्रिय आदिवासी अपाङ्ग महिला संघ नेपालका पाँच प्रदेशमा औपचारिक प्रादेशिक शाखाहरू छन् र जिल्ला शाखाहरूमार्फत् सातओटै प्रदेशले यस छलफलमा भाग लिएका छन् । यस्तै आदिवासी महिला कानूनी सचेतना समूह आदिवासी महिला तथा बालिकाका कानूनी मुद्दाहरूमा विज्ञता राख्छ ।

प्रतिवेदनको दायरा

९. यो छायाँ प्रतिवेदनले सीड र सीडजीआर नम्बर ३९ मा केन्द्रित हुँदै तथ्यहरू र तथ्यांकहरू समावेश गर्दै राज्यको प्रतिवेदनलाई पूरक जानकारी दिन्छ । यो प्राथमिक र द्वितीय स्रोततथा जिम्मेवारी वहन गर्ने निकाय र बहु-पक्षीय सरोकारवालासँग काम गर्ने र संलग्न रहने आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाका जीवन अनुभवहरूबाट संकलन गरिएको हो ।
१०. यो छायाँ प्रतिवेदन अधिकारवाहक र सरोकारवालासँगको परामर्शमा आदिवासी महिला संस्थाहरूको समूहद्वारा^३ संयुक्त रूपमा तयार पारिएको हो । सीडको २०१८ का सिफारिसहरूको कार्यान्वयन अवस्था वारे विभिन्न प्रकाशनहरूमा उपलब्ध जानकारीहरू, विशेष गरी 'नेपालमा आदिवासी महिलाको स्थिति (सेप्टेम्बर, २०१५ देखि डिसेम्बर, २०१९)' र राष्ट्रिय आदिवासी महिला महासंघका^४ फिल्ड अनुसन्धानमा आधारित प्रकाशनहरू साथै राष्ट्रिय महिला आयोगद्वारा महिला विरुद्धको विभेद अन्त्य गर्ने संयुक्त राष्ट्र संघीय समितिका निष्कर्षहरूमा आधारित नेपालको छैठौं आवधिक प्रतिवेदन (जुन, २०२१)^५ को सिफारिसहरूको कार्यान्वयन अवस्थाको अध्ययनलाई प्रयोग^६ गरिएको छ । सो समयमा ४२ सदस्य सँगठनहरूमध्ये कूल मिलाएर ३१ सदस्य सँगठनहरूले सीडको २०१८ का सिफारिसहरूको कार्यान्वयन अवस्था, जातीय भेदभाव उन्मूलन समितिको-२०१८ का सिफारिसहरूको कार्यान्वयन अवस्था र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि-२०१८ का सिफारिसहरूको कार्यान्वयन अवस्था वारे जानकारी प्रदान गरेका थिए ।
११. कन्सोर्टियमले ब्लेए को सहयोगमा सीड छायाँ प्रतिवेदनको तयारीका लागि काठमाडौंमा २०२३, अक्टोबर १ मा एक पूर्व-परामर्श कार्यशाला आयोजना गरेको थियो, जसमा ४८ आदिवासी महिला सँगठनका प्रतिनिधिहरू, आदिवासी महिला अधिकार र मुद्दाहरूका विज्ञ, आदिवासी महिलार पुरुषहरूको सहभागिता थियो । यस्तै प्रदेश नं. ३ र ७ मा सीडको छायाँ प्रतिवेदन तयार

३ यशोकान्ति भट्टचनले संयुक्त समूहको समन्वय गर्नुभएको थियो ।

४ दस्तावेज खस भाषामा लेखिएको छ आदिवासी जनजाति महिला तथा बालिकाहरूको मानवअधिकार उल्लंघन सम्बन्धि अन्य प्रकाशनका लिंकहरू यस प्रकार छन्
Fact Finding Mission Report Violation of Indigenous Peoples' Human Rights in Chitwan National Park of Nepal. <https://niwf.org.np/wp-content/uploads/2020/11/Case-Study-CNP.pdf>
UNPROTECTED INDIGENOUS WOMEN IN THE PROTECTED AREAS: The Violations of Indigenous Women's Rights by the Authorities of National Parks and Wildlife/Hunting Reserves in Nepal https://niwf.org.np/wp-content/uploads/2022/01/33_Manuscript_of_the_Book_Violation_of_IPW_Rights_NIWF-2021-Apr-6.pdf
CASE STUDY INDIGENOUS PEOPLE'S HUMAN RIGHTS VIOLATION. <https://niwf.org.np/wp-content/uploads/2022/12/Case-Study-English.pdf>
Indigenous Women's Land Rights in the Community Forests: https://niwf.org.np/wp-content/uploads/2022/01/444_Research-Report-English-2021-March-A5.pdf

५ NWC 2021 <https://nwc.gov.np/wp-content/uploads/2021/08/Final-Book-with-cover.pdf>

गर्नका लागि दुई दिनको प्रदेशीय र एकदिने राष्ट्रिय परामर्श कार्यशालाहरू आयोजना गरिएका थिए । यसैगरी २०२३, नोभेम्बर १ मा प्रदेश नं. ७ को कैलाली र २०२३, सेप्टेम्बर ४ मा प्रदेश नं. ३ को काठमाडौं गरी दुई क्षेत्रीय परामर्श कार्यशालाहरू आयोजना गरिएका थिए । यसैगरी आफ्नो शैक्षिक भ्रमणको क्रममा नेपालआएका संयुक्त राष्ट्रसंघका विशेष प्रतिवेदक श्री फ्रान्सिस्को कालीत्जायसँग जातिवाद, लैङ्गिक हिंसा र विभेदबाट पीडित आदिवासी महिला साथै संरक्षण, जलविद्युत विकास र सडक बिस्तारको नाममा ध्वंसात्मक विकास वारेएकदिने अन्तरक्रियागरिएको थियो । यस अन्तरक्रियामा चार कन्सोर्टियम सदस्य र अन्य आदिवासी जनजातिहरूको सँगठनहरू पनि सहभागी भएका थिए । त्यहाँबाट प्राप्त जानकारीलाई पनि यसछायाँ प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ ।

१२. प्राथमिक जानकारी आदिवासी महिला तथा बालिकार अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरूको ज्ञान, संलग्नता, सहभागिता र चुनौतिपूर्ण जीवन अनुभवहरूमा आधारित छ ।
१३. मस्यौदा प्रतिवेदनको अन्तिम राष्ट्रिय परामर्श २०२४, १ जनवरीमा काठमाडौंमा भएको थियो । यसमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, भूमि अधिकार आयोग, सांसद् र आदिवासी महिला संस्थाका प्रतिनिधिहरू सहभागी थिए । यो प्रतिवेदन, हामीले आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला र आदिवासी समुदायसँग विभिन्न भूमिकामा काम गर्दा प्राप्त गरेको हाम्रो अनुभव र हाम्रो समुदायमा हस्तक्षेपको क्रममा गरिएको अनुसन्धानमा आधारित छ ।
१४. यस छायाँ प्रतिवेदनले सीडद्वारा २०१८, नोभेम्बर १४ मा जारी गरिएको आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलासम्बन्धी सीड 'ऋडे'कोछनौट गरिएकाप्रावधानहरू २०२२ को सीडजीआर नम्बर ३९ का सिफारिसहरूको कार्यान्वयनको स्थिति वारे जानकारी दिन्छ ।
१५. AIPP ले यस छायाँ प्रतिवेदन तयार गर्न कन्सोर्टियमलाई समयमै प्राविधिक विज्ञता र अन्य आवश्यक सहायता प्रदान गरेको छ ।

खण्ड २

सीड समितिको सातौं आवधिक प्रतिवेदनमा उल्लिखित मुख्य क्षेत्रहरूमा नेपालका प्रतिक्रियाहरूको आधारमा समापन टिप्पणीहरू र सिफारिसहरूको कार्यान्वयनमा भएको प्रगति

१६. सरकारको सातौं सीड आवधिक प्रतिवेदनको अनुच्छेद ६ मा भनिएको छ, 'यस प्रतिवेदन सम्बन्धित सरकारी निकायहरू, सरोकारवालाहरू र नागरिक समाजको समन्वय र सहकार्यमा तयार गरिएको हो ।' तसर्थ सरकारले आदिवासी महिला संस्थाहरूसँग सहमति प्राप्त गर्न समयमै पर्याप्त परामर्श गर्न आवश्यक थियो । राष्ट्रिय आदिवासीजनजाति महिला महासंघको महासचिव एकपटक अन्तर्क्रियामा सहभागी भएका थिए । यस आवधिक प्रतिवेदनमा वहाँका सुझावहरूलाई समावेश वा सम्बोधन गरिएको छ या छैन, भन्ने वारेमा प्रतिवेदन आफैँले धेरै कुरा देखाउँदछ । किनकी त्यसमा आदिवासी जनजाति महिलाको वारेमा केही पनि उल्लेख गरिएको छैन ।
१७. नेपाल सरकारप्रति हाम्रो सरोकारर प्रश्न-नेपालको २९.१ मीलीयन कूल जनसंख्याको १८% हिस्सा आदिवासी महिला तथा बालिकाको छर यो नेपालको सीमान्तकृत समूहहरूमध्येको एक हो ।तरपनिसरकारले प्रतिवेदनको मस्यौदा तयार गरिरहँदा आदिवासी महिला तथा बालिकार अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाका प्रतिनिधि संस्थाहरूसँग अर्थपूर्ण रूपमा परामर्श नगरी सहमति प्राप्त नगर्नुको कारण के हो ?सरकारले हाम्रो समस्याहरू अन्य महिलाहरूको समस्याभन्दा अलग रहेको कुरा ध्यानमा राख्दै हाम्रो टिप्पणी, सुझाव र प्रतिक्रिया प्राप्त गर्नका लागि आवधिक प्रतिवेदनको मस्यौदा देखाउन सहमति किन जनाएन ? हाम्रो विषय, सरोकार र सुझावहरू प्रतिवेदनमा किन समावेश गरिएनन्?सातौं आवधिक प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्दै गर्दा पनि आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाविरुद्ध प्रणालीगत भेदभाव अभै किन जारी छ ?
१८. हामी नेपाल सरकारले 'प्रमुख क्षेत्रहरूमा निष्कर्ष र सिफारिसहरू'मा दिएका प्रतिक्रियाहरूमा प्रकाश पाउँ नेपाल सरकारले हाम्रो १५ विशेष सिफारिसहरूको कुनै पनि जवाफ नदिएको तथ्यलाई उजागर गर्न चाहन्छौं। यसरी कुनै पनि प्रतिक्रिया नदिएको १५ सिफारिसहरूमध्ये ४१(क) आदिवासी महिला तथा आदिवासी जनजाति केन्द्रित सिफारिस थियो । हामी आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला, २०१८ को सीड समापन टिप्पणीहरू (सिओ) र २०२२ को सीडको सामान्य सिफारिस नम्बर ३९ (जीआर नम्बर ३९) को कार्यान्वयनमा प्रगतिशील उपलब्धिहरू देखिरहेका छैनौं । यसकारण हामी सीड समितिको ध्यान प्रभावकारी कार्यान्वयन प्रक्रिया र संयन्त्रतर्फ आकृष्ट गर्न चाहन्छौं ।

संवैधानिक तथा कानूनी संरचना र भेदभावपूर्ण कानूनी प्रावधानहरू (अनुच्छेद ८ र ९)

१९. हामी, नेपालका आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरू यस आवधिक प्रतिवेदनको अनुच्छेद ११ को हरफ ५ मा थारु र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलासहित आदिवासी राष्ट्रहरूलाई प्रयोग गरिएको 'सामाजिक वा सांस्कृतिक रूपमा पछाडि परेको' भन्ने शब्दावलीप्रति गम्भीर आपत्ति जनाउँछौं। किनभने हामी सामाजिक, सांस्कृतिक, भाषिक र भौगोलिक रूपमा सम्पन्न छौं। नेपालमा आदिवासी जनजातिमा गरिबीको उच्च दर हुनको कारण सरकार, निजी व्यावसायिक कम्पनीर अन्य पक्षहरूद्वारा हामीसँग स्वतन्त्र पूर्व सुसूचीत जानकारीसहितको मञ्जुरी/सहमति (FPIC) नलिइकन हाप्रो जमीन कब्जा गर्ने र हाप्रो भोग चलनमा रहेको प्राकृतिक स्रोतहरूमा पहुँच हुनबाट रोक्दै अतिक्रमण गर्ने पूर्व जानकारी सहितको सहमति बिनाकब्जा र अतिक्रमण गर्नु हो।
२०. सातौँ आवधिक प्रतिवेदनको अनुच्छेद १३ अनुसार 'थारु आयोग ऐन, २०१७ र आदिवासी जनजाति आयोग ऐन, २०१७ सबै महिलामाथि हुने बहु-आयामिक भेदभाव सम्बोधन गर्नकाम गर्छन्।' तर यी आयोगहरूको काम दुई कारणले अर्थपूर्ण छैन। पहिलो कारण- सरकारले २००२ मा स्थापना गरेको आदिवासी जनजाति विकास राष्ट्रिय प्रतिष्ठानको कार्य र भूमिकासँग मिल्ने गरी आयोग गठन गरेको छ। यसैगरी विगतमा सरकारले आयोगमार्फत हिन्दू जाति समूहहरू लगायत गैर-आदिवासी जनतालाई समेट्न आदिवासी जनताको परिभाषा र पहिचानलाई परिवर्तन गर्न र आदिवासी जनजाति विकास राष्ट्रिय प्रतिष्ठानलाई विघटन गर्ने धेरै प्रयास गरेको थियो र अर्को कारण- यी सबै सरकारी आयोगका अध्यक्ष र सदस्यहरूसँग कुनै न्यायिक वा अर्धन्यायिक शक्ति र अधिकार छैन। उनीहरूलाई विज्ञता वा आदिवासी जनजाति, आदिवासीजनजाति महिला तथा बालिकाहरू र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरूको अधिकार सुनिश्चित र पालन गर्न परामर्श गर्ने प्रतिबद्धताको आधारमा नभएर राजनीतिक बफादारीको आधारमा नियुक्त गरिएको छ।
२१. हामी हाप्रो सरकारको सबै निष्क्रियताप्रति गम्भीर ध्यानाकर्षण गराउन चाहन्छौं, जुन राष्ट्रिय महिला आयोगको अध्ययन प्रतिवेदनमा खुलाइएको छ। उक्त प्रतिवेदनले सबै अधिकारलाई UNDRIP अनुरूप सुस्पष्ट स्वीकार्यताको लागि संविधानलाई संशोधन गर्नुपर्ने सीडको ४१ (क) सिफारिस कार्यान्वयन नभएको खुलाएको छ (NWC, २०२१, पृष्ठ १०६)। यसमा 'आदिवासी महिलाको अधिकार, विशेष गरी आत्मनिर्णयलाई मान्यता दिन संविधान संशोधन गरिएको छैन। गैर सरकारी संघसंस्थाहरूले UNDRIP अनुसार आदिवासी महिलाको अधिकार सुनिश्चित गर्न माग गर्दै आएका छन्।' (NWC, २०२१, पृष्ठ १०६)।^६

अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा बालिकाहरू विरुद्धको विभेद

२२. विभेदले आदिवासी महिला तथा बालिकाहरू र अपाङ्गता भएका महिलाहरूलाई स्वास्थ्यको अधिकार र आफ्ना अन्यसबै अधिकारहरू उपभोग गर्नबाट रोक्नका लागि विभेदले विशेष, तर सर्वत्र हुने प्रकारका अवरोधहरू थोपेछ। स्वास्थ्य सेवा दिने संरचनाहरूमा विभेदले स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा अवरोध सिर्जना गर्छ, सेवाको गुणस्तर घटाउँछ र बहिष्करणलाई वृद्धि गर्छ। विभेदका विभिन्न रूपहरू छन्, जसमा सेवानदिनु, शारीरिक र/अथवा मौखिक हिंसा, बलपूर्वक उपचार गराइनु, शारीरिक स्वायत्ततालाई पालना नगर्नु र स्वतन्त्र पूर्व सुसूचीत सहमति नहुनु आदि पर्दछन्। यस्तै अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरूको ८०% उत्तरदाताहरूले सार्वजनिक सेवा र सुविधाहरूमा अपर्याप्त वा खराब पहुँच भएको रिपोर्ट गरेका छन्। त्यसको धेरै कारणहरू छन्, जसमा- सेवाहरूमा पहुँच नहुनु, सार्वजनिक यातायातको पहुँच वा निःशुल्क नहुनु वा महँगो हुनु, स्वास्थ्य वारे जानकारीको कमी तथा स्वास्थ्यकर्मीहरूसँग सम्पर्क गर्न संकेत र आदिवासी भाषामा दोभाषेहरूको पहुँच नहुनु जस्ता अवरोधहरू रहेका छन्।^७ हामीले निजी र सार्वजनिक दुवै क्षेत्रमा बलात्कार, बलपूर्वक बन्ध्याकरण र उपेक्षा जस्ता हिंसात्मक तथा हानिकारक अभ्यास र धारणाको सामना गर्नुपर्दछ। हामी संरचनात्मक, ऐतिहासिक, अप्रत्यक्ष र संस्थागत विभेद भोग्छौं।^८
२३. अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरूलाई उच्च जोखिम रचरम गरिबी, निम्न जीवनस्तर, उचित पुनःस्थापनाका सेवा, कमसल रोकथामका कदमहरू, पर्यावरणीय ह्रास र जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरू, प्राकृतिक तथा अन्य विपद्, द्वन्द्व र हिंसापीडितको उच्च दर (यौन हिंसा र बलात्कार), जोखिमपूर्ण कार्य- वातावरण दुर्घटनाहरू, वैदेशिक रोजगारी, उच्च असाक्षरता, अपर्याप्त पोषणस्तर, खोपको पहुँच कम, बेरोजगारी, अपूर्ण रोजगारको उच्च दरर कम गतिशीलता जस्ता समस्याहरू छन्।^९ नेपालमा अपाङ्गता भएका ७ लाख आदिवासी महिला तथा बालिकाहरू छन्।

६ हामीहरू आफैले खस नेपालीमा लेखिएको मुल दस्तावेजलाई अंग्रेजीमा अनुवाद गरेका छौं।

७ <https://minorityrights.org/2022/06/02/sr-women-disabilities>

८ NIWF et al. 2018. Report submitted to the Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW) 71st Session October 22nd–November 9th, 2018 on the Situation of the Rights of Indigenous Women in Nepal Shadow Report for the Sixth Periodic Report of Nepal CEDAW/c/NPL/6

९ NIDWAN, 2021. Indigenous Women and Girls with Disabilities in Nepal: A Brief Overview, available at https://nidwan.org.np/wp-content/uploads/2021/10/Overview_Nidwan.pdf

२४. उनीहरू आफ्नो अधिकार र जलवायु परिवर्तनले आफ्नो जीवनमा कस्तो असर पुऱ्याउँछ, भन्ने वारेमा कम जानकार छन् । केवल ६४% मात्र जलवायु परिवर्तन बारे जानकार थिए । उनीहरूले भूमि उत्पादनमा कमी, कीटनाशकको बढी प्रयोग, नयाँ प्रकारका जंगली घाँस र कीटहरूको वृद्धि, र छालासम्बन्धी समस्याहरू, जस्तै— एलर्जी र चर्मरोग, मानसिक स्वास्थ्य (चिन्ता र डिप्रेसन), स्वास्थ्य परिवर्तनहरू (बान्ता र टाउको दुखाई) लाई जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरूसँग जोड्न सकेनन्, जसले गर्दा उनीहरूको परिवारमा हेरचाहको बोझ, हिंसा, द्वन्द्व, कामको दवाब र गरिबी बढेको छ ।¹⁰ यो स्थलगत अध्ययनले अपाङ्गता भएको आदिवासी महिलाको जटील जीवन परिस्थितिलाई दर्शाउँछ ।

“म क्यालिपर (कृत्रिम खुट्टा) प्रयोग गर्छु । मधेश प्रदेशमा तापमान बढ्दा मलाई हिंडुलुल गर्न निकै कठीन हुन्छ । मेरो काटिएको खुट्टा कपडा, कठोर प्लास्टिक कभर र क्यालिपरको भित्र खुट्टा आकार दिन प्रयोग गरिएका सामग्रीहरूले ढाकिएका छन् । मेरो खुट्टाभरि चर्मरोग र दागहरू आउँछन्, जसले घाउ र संक्रमण उत्पन्न गर्छ । म लामो समयसम्म यात्रा गर्न सकिदैन मेरो परिवार वा नातेदारहरूलाई मद्दतको लागि आग्रह गरिरहन पनि सकिदैन मैले धेरै दिनसम्म कुनै पनि सेवा लिन अस्वीकार गरेको छु । मेरो यस अवस्थाको कारणमैले असुरक्षित, अस्वस्थ र सीमित वातावरणको सामना गरिरहेको छु, जसले मेरो जीवनलाई कठीन बनाएको छ¹¹ ।”

२५. यौन र प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरूका लागि प्रमुख मुद्दा र अवरोध बनेका छन् । धेरै महिला अधिकारका संघसंस्था र राज्य सेवा प्रदायकहरूले यी समस्याहरूलाई जलवायु परिवर्तन र अन्य अधिकारहरूको जालोमा समावेश नगरी पृथक रूपमा सम्बोधन गरेका छन् । विशेष गरी आदिवासी महिलाका अधिकारहरूलाई यस सञ्जालमा समावेश नगरी काम गरिएको छ । हामी आदिवासी महिला तथा बालिकाहरू र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाका लागि बालविवाह, मातृत्व, गर्भाशय खस्ने, स्वास्थ्य र यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार हाम्रा लागि महत्वपूर्ण मुद्दाहरू हुन् । किनकी यी सब हाम्रो गतिशीलता, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारीमा पहुँच, योग्यता र सबै तहमा अर्थपूर्ण सहभागिताका लागि आवश्यक अनुकूल वातावरणसँग सम्बन्धित छन् । यसरी हेर्दा जलवायु परिवर्तनको सञ्जालमा स्वास्थ्य र आदिवासी महिलाका मुद्दाहरूको वारेमा पर्याप्त छलफल गरिएको छैन ।

२६. आपतकालीन परिस्थिति, विपद्, द्वन्द्व र विस्थापनको अवस्थामा अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरू खुला स्थानमा सुकुम्बासी क्षेत्रमा बस्न बाध्य हुन्छन्, जसले गर्दा उनीहरूको सुरक्षा जोखिममा पर्छ । यस्तो अवस्थामा परिवार नियोजनका लागि प्रयोग हुने गर्भनिरोधकको प्रयोग एकदमै सीमित हुन्छजसले गर्दा उनीहरूले उनीहरू विरुद्ध बलपूर्वक गरिदिइने बन्ध्याकरण गर्भपतनका विकल्पहरू रोज्नुपर्ने बाध्यतामा पुग्छन् । यसरी सामान्य र आपतकालीन दुवै अवस्थामा अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरूको सवालमा निजी र सार्वजनिक दुवै क्षेत्रमा उनीहरूविरुद्ध हिंसा र दुर्व्यवहार बढिरहेको छ ।¹² अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरू प्रायः अरूसँग बढी निर्भर हुन्छन् र उनीहरूको सहयोगी सञ्जालहरूमा पहुँच र सुरक्षित स्थानहरूको कमीजस्ता सीमित विकल्पहरू हुन्छन् ।¹³ यस कारण पनि उनीहरू सम्भावित रूपमा हिंसात्मक परिस्थितिहरूमा लामो समयसम्म चूप रहन्छन् । ९४.२९% अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरू हिंसाका कुनै एक स्वरूपबाट वा हिंसाबाट पीडित हुने जोखिमको उच्च दरमा हुन्छन् । ८६.६७% ले कोभिड-१९ महाव्याधिको कारणले गर्दा पनि महिलाहरू विरुद्ध हुने हिंसाको सम्भावना वा घटना बढेकोमा चिन्ता व्यक्त गरेका थिए ।¹⁴

२७. नेपालमा आदिवासी जनजाति, आदिवासीजनजाति महिलाहरू र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरूका लागि सूचनाको पहुँच, उचित व्यवस्थापन, अर्थपूर्ण सहभागिता, समावेशिता, विखण्डित तथ्यांक र नेपाल सरकारद्वारा तथ्यांकहरूको हेरफेरका विषयहरू सरोकारका विषय बनेका छन् । किनकीसबै निर्णय गर्नेपदहरूमा उनीहरूको सहभागिता सीमित र लगभग शून्य छ ।¹⁵ एक सहभागीले उनको बुझाई सीमित भएको उल्लेख गर्दै आफूले यी सबै बहु-आयामिक र अन्तरसम्बन्धित पहिचानहरूलाई

10 ARROW and NIDWAN, 2023. Amplifying Voices of Indigenous Women and Girls with Disabilities on the Nexus of Climate Change and SRHR A Scoping Study available at https://arrow.org.my/publication/amplifying-voices-indigenous-women-girls-disabilities-climate-change-srhr-scoping-study/?fbclid=IwAR2AsMER_FpDn0JWORaMLLiBb54D11DBxuaApGYyrxmWnm0IdQw3KT8z9ic

11 Ibid. ARROW and NIDWAN Scoping Study

12 NIDWAN, 2022 Violence against indigenous women and girls, including those with disabilities, in Nepal, particularly in the context of the COVID-19 pandemic.

13 Women Enabled International, 2018. Fact Sheet: The Right of Women and Girls with Disabilities to be Free from Gender-Based Violence.

14 Unheard and Unseen Indigenous Women's Path to Empowerment and Sustainable Development, Bangladesh, India and Nepal. 2021 available at <https://www.asianindigenouswomen.org/index.php/publications-and-multimedia/191-unheard-and-unseen-indigenous-women-s-path-to-empowerment-and-sustainable-development-volume-1-south-asia-bangladesh-india-and-nepal/fileiculary> in the context of the COVID-19 pandemic.

15 Unheard and Unseen Indigenous Women's Path to Empowerment and Sustainable Development, Bangladesh, India and Nepal. 2021 available at <https://www.asianindigenouswomen.org/index.php/publications-and-multimedia/191-unheard-and-unseen-indigenous-women-s-path-to-empowerment-and-sustainable-development-volume-1-south-asia-bangladesh-india-and-nepal/fileiculary> in the context of the COVID-19 pandemic.

एक-अर्कासँग जोडिएको तथा बाभिएको नदेख्ने बताइन् । तर उनले जब आफ्नो सहभागिता हुन्छ, तब आफूले लिङ्ग, अपाङ्गता वा अन्य पहिचानहरूसँग जोडिएर महशूस गर्न सक्ने बताइन् । उनी भन्छिन् 'मेरो बुभाइको स्तर, परिवारका सदस्यहरूमाभ मेरो जात र जातीयता फरक छ, र प्रायः मलाई ती विषयहरूमा अस्वीकृत गरिन्छ वा घरभित्र ती विषयहरूमा मलाई छोडिन्छ ।'¹⁶ (स्थलगत भ्रमण, २०२२)

२८. उनीहरू परिवारमा नै पनि एकलएका छन्वा आफ्नै एकलसंस्थामा सीमित छन् । यस्तै उनीहरू आफ्नो जीवनका सबै पक्षहरूमा संस्थागत र संरचनात्मक अवरोधको तहहरूको सामना गर्छन्, जहाँ उनीहरूको विषय र मुद्दाहरू देखिएको, सुनिएको र अभिलिखित गरिएको छैन ।

परम्परागत साँस्कृतिक अभ्यास र रूढिवादी सौचको अन्त्यका लागि कदमहरू (धारा ५)

२९. अधिवक्ता भगवती पाण्डेले राष्ट्रिय टेलिभिजनको अन्तरवार्तामा तामाङ, मगरलगायत समुदायमा 'फुपू र मामाको छोराछोरीसँग' विवाहको परम्परालाई हाडनाता करणीको अपराधिक कार्य भन्नुको साथै तिनबाट जन्मने सन्तान जन्मजात अपराधी हुन्छन्, भनेकी थिइन् । उनको सो अभिव्यक्तिले जनजातिहरू, विशेष गरी आदिवासी महिला तथा बालिकाको भावनामा चोट पुगेको थियो । आदिवासी तामाङ समुदायले भगवती पाण्डेको गिरफ्तारीको माग गर्दै शान्तिपूर्ण विरोध गरेको प्रहरीले उनलाई सुरक्षा प्रदान गर्‍यो, भने शान्तिपूर्ण बिरोध प्रदर्शनकारीलाई गिरफ्तार गर्‍यो । सोहीक्रममा काठमाडौंमा राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला मञ्चद्वारा आयोजित एक परामर्श कार्यक्रममा एक सहभागीले आदिवासीको उक्त शान्तिपूर्ण प्रदर्शनमा प्रायः तामाङ महिलालाई प्रहरीले विभेद गरी गिरफ्तार गरेको बताइन् । साथै यसरी पक्राउ परेका आदिवासी तामाङ महिलाहरूलाई प्रहरीले यातना, सम्बेदनशील अंगमा लाठी प्रहार र प्रहरी हिरासतमा बलात्कार र हत्या गर्ने धम्कीजस्ता क्रूर व्यवहार प्रहरीले गरेको उनले बताइन् । उनले भनिन् "मैले भडपको क्रममा चोट पाएको थिएँ र चिकित्सा उपचारको आवश्यकता भएपनि प्रहरी अधिकारीहरूले निर्दयतापूर्वक मलाई प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित गर्दै "तँ जस्ता व्यक्तिहरूलाई अस्पतालको हेरचाहको हक छैन" भने ।¹⁷ यस घटनाले नेपालको आदिवासी समुदायले शताब्दीयौंदेखि भोगिरहेको जातीय भेदभावको चरम उदाहरण प्रस्तुत गर्‍यो । नेपाल सरकारले अनुसन्धानको क्रममा अपराध र पीडितहरूको अधिकार सुनिश्चित भने गरेको थियो ।

३०. कर्तव्यधारक र सेवा प्रदायकहरू, जसमा अपाङ्गता, सीमान्तकृत आन्दोलनकर्ता तथा नागरिक समाजमा अभैपनि आदिवासीसम्बन्धी आक्षेप, पूर्वस्थापित पूर्वाग्रही मानसिकताछ । यी समूहहरूले आदिवासी महिलाका मुद्दाहरूलाई मानव अधिकारका मुद्दाहरूको रूपमा हेर्दैनन् र उनीहरूले यसलाई छलफलमा कम प्राथमिकता दिन्छन् वा प्रायः छलफल गर्दैनन् । यस्तै आदिवासीसम्बन्धी छलफल भएमा प्रतिनिधि संस्थाहरूलाई निमन्त्रणा गरिँदैन र आदिवासी महिला, तथा अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरूको सवालहरू आफैँ तयार गर्छन्, जुन गम्भीर चिन्ताको विषय हो र केही आदिवासी अभियन्ताहरूलाई आदिवासी महिला तथा बालिकाहरू र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाका मुद्दाहरू उठाउँदा रूढिवादी, अपमानजनक शब्दहरूले इंगित गरिन्छ र सार्वजनिक रूपमै दुर्व्यवहार पनि गरिन्छ ।¹⁸

सरकारको निमित्त गरिएका सिफारिसहरू

३१. सरकारले आदिवासी जनजातिका प्रथागत कानून र स्वशासित संस्थाहरूलाई औपचारिक रूपमा मान्यता दिनु पर्छ र यस्ता प्रथागत अभ्यासलाई अपराधीकरण गर्नेहरू विरुद्ध कडा कारबाही गर्नु पर्छ ।

३२. सरकारी अधिकारीहरू, सार्वजनिक व्यक्ति र वकिलहरूले साँस्कृतिक सम्बेदनशीलताकोतालीम लिनु पर्छ ताकि उनीहरूले आदिवासी समुदायहरूको विविध अभ्यास, परम्परा र मूल्यहरूको बुझाई र सम्मान गर्न सकून् । यसले आदिवासी महिला तथा बालिकाहरू र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला विरुद्धका भेदभावपूर्ण टिप्पणी र क्रियाकलापहरूको घटनाहरूलाई रोक्न मद्दत गर्छ ।

३३. सरकारले आदिवासी महिला तथा बालिकाहरूर अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाका अधिकारसँग सम्बन्धित नीतिहरूको कार्यान्वयन, अनुगमन गर्नका लागि संयन्त्रहरू स्थापना गरी तिनीहरूलाई सुदृढ गर्नुपर्छ र कुनै पनि उल्लंघन वा भेदभावपूर्ण क्रियाकलापहरूको लागि जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

16 MRG and NIDWAN 2022, Study on the Participation and Representation of Dalit, Madhesi and Indigenous Nationalities with Disabilities in Private and Public Sphere in Madesh Province Report.

17 Communication with the NIWF Board members.

18 NIDWAN's discussion with several OPDs, IPOs and CSOs leaders while raising the issues directly in public events like report sharing session, consultation and other meetings in the year 2023.

३४. सरकारले आफ्नो भूमि र जीविकामा असर गर्ने निर्णयहरू लागू गर्नुअघि आदिवासी समुदायहरूसँग अर्थपूर्ण परामर्शलाई प्राथमिकता दिनु पर्छ । यसमा संयुक्त राष्ट्रसंघको आदिवासीजनजाति अधिकारसम्बन्धी घोषणा-पत्र (UNDRIP) अनुसार उनीहरूको स्वतन्त्र, पूर्वसूचित सहमति (FPIC) पनि प्राप्त गर्नुपर्छ ।

न्यायमा पहुँच (अनुच्छेद १० र ११)

३५. आदिवासी महिला तथा बालिकाहरूर अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरूले अन्याय, संरचनात्मक हिंसा, बहु-विभेद, राज्यविहीनता, जातिवाद, लिङ्ग, उमेर, अपाङ्गता र भौगोलिक आधारमा विभेद र उपनिवेशवादको सामना गर्दै आएका छन् । यस्तै आत्मनिर्णयको अधिकारको अस्वीकृति, भूमि, भू-भाग, र स्रोतहरूको हडप, प्रथागत कानूनी सम्मानको अभाव, पहिचानको अभाव साथै राज्य-प्रेरित सहकार्य, समाहितीकरण, हिन्दूकरण, संस्कृतीकरण, हिन्दू पितृसत्ता र हिन्दू न्यायशास्त्रको प्रक्रियाहरूको सामना गरिरहनुपरेको छ । यसको अन्त्य हुनुपर्छ ।

३६. तनहुँ जलविद्युत परियोजनाले गर्दा मगर आदिवासी महिला तथा बालिकाहरू र अपाङ्गता भएका मगर आदिवासी महिलाले आफ्नो भूमि, पानी, वन, स्रोत, पवित्र स्थल, संस्कृति र जीविका गुमाउने भएका छन् । किनकी सो परियोजना उनीहरूको स्वतन्त्र, पूर्व-सूचित सहमति (FPIC) प्राप्त नगरी सीडजीआर नम्बर ३९, आईएलओ सन्धिनं. १६९ र आदिवासी जनजातिको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघको घोषणापत्र (UNDRIP) मा उल्लिखित अधिकारहरूको उल्लंघन गर्दै निर्माण गरिएको छ ।¹⁹ उदाहरणका लागि आदिवासी महिला कानूनी सचेतना समूहको एक अध्ययनले उक्त परियोजना निर्माणले ६२% मगर समुदायका सदस्यहरू कृषि भूमि गुमाउने छन्, भन्ने देखाएको छ । जसले उनीहरूको घरलाई खतरा पुऱ्याउनेछ । यस्तै ११ हजार रूखहरू काटिनेछन् र ५२% ले वन, चरन, भूमि, नदी वा अन्य साभ्ना क्षेत्रहरूमा पहुँच गुमाउनेछन् । नौवटा दाह संस्कार स्थलहरू ढुबे छन् र यसले उनीहरूको साँस्कृतिक र शासकीय अधिकारलाई खतरा पुऱ्याउनेछ । यस्तै थप दुईवटा पानीका मुहानहरू ढुबेछन् र यसले ७५८ घरपरिवारलाई असर गर्नेछ । सो परियोजनाको योजनाको चरणमा ७५% उत्तरदाताहरूसँग परामर्श गरिएको थिएन भने, २१% लाई परियोजनाको योजनासम्बन्धी अन्तिम निर्णय लिएपश्चात् परामर्श गरिएको थियो । यस्तै उत्तरदाताहरूको ९३% लाई आफ्नो समुदायमा विकासका लागि विचार प्रस्तुत गर्न अनुमति दिइएको थिएन र परामर्श गरिएका ६५% ले थप जानकारी र थप समयको आवश्यकता माग गरेका थिए । यस्तै २% उत्तरदाताहरूले परियोजना वारे जानकारी, विचार तथा सुभाषाहरू प्रस्तुत गर्न आवश्यक जानकारी पाएका थिए र कम्तीमा ५१% ले परियोजना वारे आफ्ना सबै वा केही वास्तविक विचार र सुभाषाहरू व्यक्त गर्दा असुरक्षित महशूस गरेका थिए ।²⁰

३७. पारम्परिक जीवनशैलीको अभ्यासहरूमा बढ्दो सैनिकीकरण र अपराधीकरणले आदिवासी महिला तथा बालिकाहरू र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाको जीवनमा धेरै नकारात्मक प्रभाव पार्छ । उदाहरणका लागि ढोरपाटन हन्टिङ रिजर्भले खामभाषा बोल्ने मगर र अन्य आदिवासी समुदायहरूलाई गम्भीर आघात पुऱ्याएको छ। खामभाषा बोल्ने मगर र अन्य आदिवासी समुदायहरूको पुर्ख्यौली भूमि कब्जा गरी उनीहरूको स्वतन्त्रता, पूर्वस्वीकृति तथा सुसूचित सहमति प्राप्त नगरी उनीहरूको अधिकारहरूको उल्लंघन गर्दै उनीहरूको निरन्तरको प्रतिरोधको बावजूद ढोरपाटन हन्टिङ रिजर्भ सञ्चालन भइरहेको छ । यस प्रतिरोध अभियानको अग्रपंक्तिमा आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला छन्। साथै आदिवासी जनजाति महिला कानूनी सचेतना समूहले पत्ता लगाएको छ कि काठमाडौँको शिवपुरी नागार्जुन राष्ट्रिय निकुञ्ज र बफर क्षेत्रले तामाङ आदिवासी महिला तथा बालिकाहरू र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलालाई यसले पीडित बनाएको छ । निकुञ्ज संचालन भइरहँदा सरकारले उनीहरूलाई आफ्नो पुर्ख्यौली भूमिबाट स्थानान्तरण गर्ने उद्देश्य राखेको छ । र यसको निर्णय गर्ने प्रक्रियामा स्रोतहरूमा पहुँच प्राप्त गर्ने कुनै पनि विषय तथा मुद्दामा उनीहरूको अर्थपूर्ण प्रतिनिधित्व र सहभागिता नभएको अवस्था छ । त्यसको सट्टा निकुञ्जले परम्परागत शासन पद्धति र कानूनी व्यवस्थालाई समेत प्रतिबन्धित गरेको छ । यस्तै पार्कको आम्दानीको लाभांश प्राप्त गर्नबाट वञ्चित गरेको छ । आदिवासी महिला तथा बालिकाहरू र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाहरूलाई वन्यजन्तुहरूले आक्रमण गरेका छन् र यसबाट बच्ने उपायको अभाव छ । यस्तै तत्कालै उनीहरूलाई जलवायु न्यायको साथै पारिस्थितिकीय सेवाको भुक्तानी पनि आवश्यकता छ । किनकी उनीहरूले ३० मीलीयन काठमाडौँ उपत्यका बासिन्दाहरूको लागि पानी पुनःसंकलन गर्ने स्थलर कार्बन सिंकको रूपमा जंगलको सुरक्षा गर्दै आएका छन् । यसैगरी चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जले सैनिकीकरणद्वारा ५५ चेपाङ आदिवासी जनजाति घरधुरीलाई आफ्नो ठाउँ छोड्न बाध्य पारेको छ । यसले गर्दा उनीहरूलाई आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्ने स्रोतमा पनि पहुँचको कमीका साथ बाँच्न बाध्य बनाइएको छ भने, ५५ भन्दा बढी परिवारका लागि तीनवटा शौचालय र दुईवटा पानीका धारा मात्र उपलब्ध छन् । यसरी आदिवासी चेपाङ महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी चेपाङ महिला तथा बालिकाहरूलाई खानेपानी तथा सरसफाई र स्वच्छता सुविधाहरूको पहुँचबिना बाँच्न बाध्य पारिएको छ, जसले गर्दा उनीहरूको सुरक्षा उच्च जोखिममा छ ।

19 INWOLAG, IAP and CeMSoJ 2017.

20 Field Survey, INWOLAG, IAP and CeMSoJ, 2017

३८. कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्षणले गरेको गम्भीर मानव अधिकार उल्लंघनको एक जीवित भुक्तभोगीले भने “दुई हप्ता पहिले, म हाम्रा ५/६ जना महिला साथीहरूसँग हाम्रो गाउँबाट जंगल गयौं । मलाई मेरा बाबुका लागि घाँस जम्मा गर्नुपर्ने थियो । म त्यहाँ हँसियावा लाठी लिएर गइन । मेरो श्रीमान् कामका लागि गाउँ बाहिर गएका थिए । मेरो १३ दिनको बच्चा छ । मलाई आफ्ना साथीहरूसँग त्यहाँ जानु पर्ने थियो । नत्र मसँग बाबुलाई खुवाउन केही थिएन । त्यस्तैकरीब ६ देखि ७ जना आर्मीले मलाई रूखबाट पात टिपिरहेको देखे । त्यसपछि उनीहरूले मलाई गाली गरे । मलाई सय पटक उठबस गर्न लगाए । मैले उनीहरूलाई आफू सुत्केरी अवस्थामै भएको र सय पटक उठबस गर्न नसके बताएँ । तर उनीहरूले मेरो विन्ती सुनेनन् र मैले ठूलो कठिनाईका साथ उठबस गरें । त्यस घटनापछि, मेरो शरीर धेरै दिनसम्म दुख्यो । मैले कठिन समय बिताएँ ।”²¹
३९. आफ्नो पुर्ख्यौली भूमिमा अरूण तेस्रो जलविद्युत् परियोजना सञ्चालन हुँदा आफ्नो जीविकोपार्जन गुम्न सक्ने डर व्यक्त गर्दै अर्की सहभागीले आफ्नो विभिन्न कथा सुनाउँदै उनी भन्छिन् “फागुन महिना (जनवरी/फेब्रुअरी) पछि मलाई धेरै तनाव हुन्छ । हिजोदेखि भारी वर्षा शुरू भएको छ र यसले मलाई तनाव दिन्छ । मेरो पसलमा आउने ग्राहकका कारण म प्रायः मध्यराततिर मात्र सुत्छु रमलाई कतै पहिरो वा बाढी आएको छ भने थाहा हुन्छ र म समयमा भाग्न सक्छु । तर त्यसपछि के हुन्छ हामीलाई थाहा हुँदैन । हामी सुत्छौं र त्यो समयमा केही विपत्ति आइहाले हामी विपत्तिहरूको सामना गर्न सक्दैनौं ।” उनी थप्छिन्, “गत वर्ष मैले पुनःस्थापनाका लागि वडाको कार्यालय र नगरपालिका कार्यालयको सिफारिससहित कम्पनीमा निवेदन पेश गरें, तर अहिलेसम्म मेरो निवेदनको जवाफ पाएको छैन । यस्तै गत वर्ष फेरि भइरहेको बाटो भत्केपछि त्यहीं सानो बाटोबाट उनीहरूले अर्को बाटो बनाउन खोजें । मैले गत वर्ष बाटो अवरुद्ध गरेको थिए । तर प्रतिरोधको यो प्रयास सधैं जोखिमपूर्ण हुन्छ । धेरैजसो खेतीहरू पुरिएका/नष्ट भएका छन् । हामीले गरिरहेको उत्पादन र खेती पनि अत्यधिक कम हुँदै गइरहेको छ । खेतहरू नष्ट भएसँगै हाम्रो आमदानी पनि घट्यो । हामीले अझैसम्म केही लगाउन सकेका छैनौं । सबै खेत बाँझा छन् । ती खेतहरूलाई पुरानै स्वरूपमा ल्याउन सजिलो छैन । हामीले २०७२ र २०७३ सालदेखि क्षतिपूर्तिका लागि संघर्ष गर्दैछौं । तर अहिलेसम्म पाएका छैनौं । क्षतिपूर्ति दिने कुरा भएको थियो । तर यो कहिले हुनेछ र बजेट कहिले विनियोजन गरिने हो, भन्ने हामीलाई केही थाहा छैन ।”
४०. नेपालमा आदिवासी समुदायले देशका विभिन्न भागहरूमा विनाशकारी आक्रामक विकासका कारण विस्थापनको सामना गर्नुपरेको छ । केही उदाहरणहरू-लप्सीफेदी (बोभेनी) का तामाङ समुदायले उच्च भोल्टेज विद्युत् सब-स्टेशन र प्रसारण लाईनहरूको निर्माण स्थल सार्न माग गरिरहेका छन् । उक्त उच्च भोल्टेज विद्युत् सब-स्टेशन र प्रसारण लाईनहरूको निर्माण उनीहरूको पुर्ख्यौली भूमिमा पर्ने प्रतिकूल प्रभावहरू, जसमध्ये जीविकोपार्जन, साँस्कृतिक र धार्मिक स्थलहरू, सम्भावित स्वास्थ्य र वातावरणीय जोखिम साथै उनीहरूको भूमि र सम्पत्तिको अवमूल्यन हुने भएकोले उनीहरूले यस्तो माग गरेका हुन् । यस्तै उनीहरूलाई सरकारका सुरक्षा बलहरूले अत्यधिक बल प्रयोग गरेको र तामाङ महिलाहरूका शान्तिपूर्ण प्रदर्शनकारीहरूलाई बन्दुक तेर्स्याउने कार्य गरेकोमा गम्भीर आपत्ति छ ।
४१. नेपालको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको २०१९ को मानव बेचबिखनसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदनअनुसार बेचबिखनमा परेका जीवित भुक्तभोगी महिलाहरूमध्ये ४९ प्रतिशत आदिवासी जनजाति रहेका छन् र १५ प्रतिशत दलितहरू छन् ।²²
४२. संविधानको धारा ३८ ले महिलाविरुद्धको विभेद समाप्त गर्नको लागि प्रयासको सम्बोधन गरेतापनि आदिवासी महिलार अपाङ्गता भएका महिलाहरूजस्ता समूहलाई लक्षित गर्न कानून र नीतिहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको छैन । भएका प्रगतिहरूलाई विचार गर्दै सबै महिलाहरूको लागि समतापूर्ण व्यवहारसुनिश्चित गर्न अझै धेरै काम गर्नुपर्ने छ । नीति निर्माता र सरोकारवालाहरूले यीमहिलाहरूले भोगेका असमानताका मूल कारणहरूलाई जाँच्दै समाधानका लागि पर्याप्त कदमहरू चाल्नुपर्छ ।

सरकारको निमित्त गरिएका सिफारिसहरू

४३. नेपाल सरकारले सीडद्वारा जारी गरिएका सिफारिस अनुसार नेपालको संविधानमा आदिवासी महिला तथा बालिकाहरू र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाको आत्मनिर्णयको अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्छ । साथै सीडद्वारा नेपाललाई २०१८ नोभेम्बर १४ मा गरिएको सीड निष्कर्ष र सिफारिसको अनुच्छेद ४१ (क) अनुसार संविधान संशोधन गरिनुपर्छ ।
४४. सरकारले किल्लात्मक संरक्षण पद्धतिलाई छोड्नुपर्छ र सबै संरक्षण कानूनी, नीति, योजना र कार्यक्रमलाई पूर्ण रूपमा CEDAW GR No. 39, UNDRIP, and ILO C.No. 169 अनुरूप अधिकारमुखी, आत्मनिर्णय विकास अपनाएर संशोधन गर्नुपर्छ ।

21 Page 46 in NIWFederation, 2020, Unprotected Indigenous Women in the Protected Areas, https://niwf.org.np/wp-content/uploads/2022/01/33_Manuscript_of_the_Book_Violation_of_IPW_Rights_NIWF-2021-Apr-6.pdf

22 https://www.nhrcnepal.org/uploads/publication/TIP_Report_2019_compressed.pdf

४५. सरकारले सधैं आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका लैङ्गिकउत्तरदायी बजेट र सीमान्तकृत समुदायका लागि विनियोजित बजेटहरूमा बहिष्कृत गरेको छ । विभिन्न मन्त्रालयहरूले आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलालाई बहिष्कृत गरेको छ । यस्तै महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय र अन्य मन्त्रालयहरू अन्तर्गत प्रदेशीय र स्थानीय स्तरमा आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासीमहिलाका अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धनको लागि आदिवासी जनजातिसंघसंस्थालाईसहयोग गर्नका लागि कुनै तथ्यांक र जानकारी छैन । त्यसैले स्थानीय, प्रदेशीय र संघीयस्तरमा आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाका लागि स्पष्ट रूपमा बजेट विनियोजन हुनुपर्छ र उनीहरूको अधिकार सुनिश्चित गर्न कार्यक्रमको तहमा हस्तक्षेप गर्नुपर्छ ।
४६. सरकार, निजी व्यवसायिक कम्पनीहरू र अन्तर्राष्ट्रिय लगानीकर्ताहरूलाई राष्ट्रिय पर्यावरणीय नियम र मानव अधिकार कानूनहरूको पालन नगरेकोमा जवाफदेही बनाउनुपर्दछ। विकासका योजनाहरू निर्माणहुँदा त्यसले विशेषतः महिला र आदिवासी समुदायको अधिकारलाई हस्तक्षेप गर्ने र उनीहरूको जीवनशैलीलाई प्रभावित पार्छ । त्यसैले उनीहरूको स्वतन्त्र पूर्व सुसूचीत जानकारीसहितको सहमतिसमेतको सम्पूर्ण नियम, अधिकारको पालना गर्ने संयन्त्रको स्थापना गर्नुपर्दछ ।
४७. आदिवासी महिलाहरूको परम्परागत संस्थागत अभ्यासलाई समावेश गर्नेगरी कानून संशोधन हुनुपर्छ । परम्परागत संस्थाहरूलाई प्रवर्द्धन गरी उनीहरूलाई सुदृढ बनाउने र क्षीय ऋद्य तथा जटिल र गल्मच्छएसँग मेल खाने गरी राज्य संयन्त्रहरूमा प्रतिनिधित्व र सहभागिताको दायित्व कार्यान्वयन गरियोस् ।
४८. सरकार र निजी व्यावसायिक कम्पनीहरूले अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थाहरूको सुरक्षण नीतिलाई सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।
४९. नेपाल सरकारले आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाको पहिचान गर्नुपर्छ र उनीहरूको प्रत्यक्ष प्रतिनिधित्व र सहभागिता तीनवटै राज्य संयन्त्रहरूमा सुनिश्चित गर्नुपर्छ । यस्तै प्राकृतिक स्रोतहरूमा स्वामित्व, नियन्त्रण र परम्परागत ज्ञान तथा शीपहरू समावेश गर्नुका साथै तिनको प्रतिष्ठा र सामुहिक अधिकारहरूको सम्मान गर्ने लक्षित कार्यक्रमहरूको निर्धारण हुनुपर्छ ।
५०. नेपाल सरकारले आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलालाई असर गर्ने र उनीहरूको सरोकार रहेकोकार्यक्रम र परियोजनाहरूको योजना, बजेट, कार्यान्वयन र अनुगमन गर्दागल्मच्छए, क्षीय ऋद्य तथा जटिल, र ध्वस्तए दण्डअनुरूप गर्नुपर्दछ । यी कार्यहरूले तिनीहरूको माग र समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्नुको साथै यिनलेसरकार, सरकारी निकाय र अन्य संस्थाहरूलाई गर्ने सहयोगमा पनि प्रतिबिम्बित हुने सुनिश्चित हुन्छ ।
५१. CEDAW GR No. 39, UNDRIP, र ILO C. 169 मा उल्लिखित पहिचान, प्रतिष्ठा, व्यक्तिगत तथा सामुहिक अधिकारहरूलाई सम्मान गर्ने वैध संस्थाका रूपमा आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा बालिकालाई सबै कानून र नीतिहरूमा स्वीकारे उल्लेख गर्नुहोस् ।

ग्रामीण महिला (अनुच्छेद-१४)

५२. नेपाल सरकारले ७७ प्रतिशत महिलाहरू कृषि र वन्यजन्तुसम्बन्धी व्यवसायमा संलग्न छन्, भन्ने स्वीकार गरेको छ । नेपालका महिलामाथि जलवायु परिवर्तनकोगहिरो प्रभाव छ । यद्यपि तिनीहरूले पारम्परिक आदिवासी ज्ञान, शीप, प्रविधि र अभ्यासमार्फतजलवायु संरक्षणमागरेकोयोगदानको कदर गरिएको छैन ।
५३. जलवायु परिवर्तन र अनुकूलन योजनाले लामो समयदेखि आदिवासी समुदायलाई गहिरो असर पुऱ्याउँदै आएको छ। सरकारले जलवायु, अनुकूलन र न्यूनीकरणका कार्यहरूमालैङ्गिकदृष्टिकोणलाई मूल प्रवाहकरण गर्न सक्ने भनेको छ । तर सरकारले अबै पनि आदिवासी समुदायका मुद्दाहरूलाई उचित रूपमा सम्बोधन गरेको छैन ।

सरकारको निमित्त गरिएका सिफारिसहरू

५४. नेपाल सरकारले आदिवासी ज्ञान प्रणाली र अभ्यासको कदर गर्दै तिनलाई जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा संरक्षण रणनीतिहरूमा समावेश गर्नुपर्दछ । जलवायुसम्बन्धी कार्यहरूमा निर्णय गर्ने प्रक्रियाहरूमा आदिवासी समुदायलाई सक्रियताकासाथ सहभागी गराउने संयन्त्रहरूको स्थापना गर्नुपर्दछ, र स्थानीय ज्ञानबद्धक अभ्यासहरूलाई प्रतिबिम्बित गराउनका लागि आदिवासी ज्ञान भएकाहरूलाई वैज्ञानिक र नीति निर्माताहरूसँग सहकार्य गर्ने मञ्च वा वातावरण मिलाउनुपर्दछ ।

५५. नेपाल सरकारले आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा बालिकालाई प्राकृतिक स्रोतहरूमा दिगो रूपमा पहुँच तथा फाइदा लिन सक्षम बनाउने नीतिहरू र कार्यक्रमहरू विकास गर्नु पर्दछ, जसले गर्दा आदिवासी जनजातिहरूले राष्ट्रिय निकुञ्जहरूमा जैविक विविधता संरक्षण गर्दै निकुञ्जको निर्धारित क्षेत्रहरूमा आफ्नो पारम्परिक कार्यहरू गर्नुपर्छ। यसका साथै आदिवासी समुदायलाई संरक्षित क्षेत्रमा पर्या-पर्यटन वा दिगो जीविकोपार्जनका कार्यहरूमा भाग लिन तालीम, सहयोग र अवसरहरू दिनुपर्दछ।

५६. नेपाल सरकारले जलवायुसम्बन्धी कार्यहरूमा स्वतन्त्र पूर्व सुसूचित सहमति १९९६ लाई लागू गर्नु पर्दछ र यी कार्यहरूमा लैङ्गिक दृष्टिकोणलाई मूलप्रवाह गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई स्वीकार गर्नुपर्दछ। आदिवासी महिलाहरूका विशेष मागहरूको सम्बोधन गर्नुपर्दछ। लैङ्गिक र आदिवासी पहिचानलाई ध्यानमा राख्दै लैङ्गिक उत्तरदायी नीतिहरू विकास गर्नुपर्दछ र आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा बालिकालाई स्रोत, शिक्षा तथा सामुदायिक उत्थानशीलता निर्माण गर्ने कार्यक्रमहरूको नेतृत्वदायी भूमिकामा पहुँच पुऱ्याउँदै जलवायु अनुकूलन र न्यूनीकरणका प्रयासहरूमा सशक्त बनाउने पहलहरूलाई सहयोग गर्नुपर्दछ।

कानूनको अगाडि समानता - महिलाका कानूनी अधिकारहरू (धारा १५)

५५. महिलालाई समान अधिकार सुनिश्चित गर्नका लागि संविधानतः दायित्व पूरा गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकारले आवश्यक कानूनी संशोधन र कार्यक्रम कार्यान्वयनहरूको प्रक्रिया तीव्र बनाए पनि आफ्नो अतिक्रमणकारी विकास परियोजनाहरूले आदिवासी जनजातिहरूमाथि भइरहेको क्रूरता रोकन सरकार असफल भएको छ।

५६. अगष्ट १४, २०२३ मा माथिल्लो मुस्ताङको कागबेनी नदीमा आएको बाढीले २९ घरहरू बगायो र १५० भन्दा बढी आदिवासी समुदायका सदस्यहरूलाई विस्थापित गर्‍यो। पृथ्वीको बढ्दो तापक्रम र जलवायु परिवर्तनको प्रभावले हिम पर्वतका आदिवासी जनजातिहरू, विशेष गरी आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा बालिकालाई नकारात्मक असर पारेको छ।²³

५७. काठमाडौं पोष्टले रिपोर्ट गरे अनुसार- नोभेम्बर ३ मा जाजरकोट र पश्चिम रुकुम जिल्लामा आएको ६।४ म्याग्निच्युडको भूकम्पले कम्तीमा १५४ जनाको ज्यान लियो र ३६४ जना घाइते भए।²⁴ सरकारले सन् २०१५ को विनाशकारी भूकम्पबाट समयमै राहत वितरण र पुनर्स्थापनाका उपायहरूको आवश्यक पाठ सिक्न असफल भएको देखिन्छ। अहिले पनि आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलासहित बालबालिका, गर्भवती महिला र शिशुहरू चिसो, खाद्य अभाव, उचित आश्रय र स्याहारको कमीका कारण पीडित छन्। आदिवासी महिलाहरूको संस्थाहरूले उपलब्ध गराएको राहत सहयोग समुद्रमा थोपा मात्र सावित भएको छ।

सरकारको निमित्त गरिएका सिफारिसहरू

५८. नेपाल सरकारले आपतकालीन विपद् व्यवस्थापनको लागि पूर्वतयारी सुधार गर्नुपर्ने, सबै आपतकालीन जोखिम न्यूनीकरण तथा तयारी गर्नु पर्ने, जोखिमपूर्ण क्षेत्रहरूमा लैङ्गिकता, आदिवासी जनजाति र अपाङ्गता भएका व्यक्तिको दृष्टिकोणलाई समावेश गर्नु पर्ने र जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरूलाई सम्बोधन गर्नका लागि उनीहरूको क्षमता विकास गर्नु पर्दछ।

५९. सरकारले आदिवासी समुदायहरूसँग मिलेर साँस्कृतिक रूपमा सम्बेदनशील रक्षमता अनुरूप सम्बेदनशील विकास योजनाहरू कार्यान्वयन गर्नुपर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौतासँगको अनुपालन सुनिश्चित गर्न र आदिवासी अधिकारहरूको संरक्षण गर्न अनुगमन प्रणालीलाई सुदृढ गर्नु पर्दछ।

राजनीतिक र सार्वजनिक जीवनमा प्रतिनिधित्व (अनुच्छेद २८ र २९) (धारा ७ र धारा ८)

६०. आदिवासी जनजाति महिला तथा बालिका, अपाङ्गता भएका आदिवासी जनजाति महिलाहरूलाई संविधान, कानून, नीति, योजना, कार्यक्रम र बजेटमा मान्यता र उपस्थिति दिइएको छैन। सीड समितिद्वारा नेपालको छैठौं आवधिक प्रतिवेदनमा दिएका निष्कर्ष टिप्पणी ४१ (क) ले संविधानलाई संशोधन गरी आदिवासी महिलाका अधिकारलाई स्पष्ट रूपमा मान्यता दिन सिफारिस गरेको थियो, जसलाई नेपालको संविधानले²⁵ नजर अन्दाज गर्‍यो। यसले आदिवासी महिला तथा बालिकाहरूको

23 <https://kathmandupost.com/gandaki-province/2023/08/14/flood-washes-away-10-houses-in-kagbeni>

24 <https://kathmandupost.com/national/2023/11/12/why-jajarkot-earthquake-is-just-a-warning-sign> 6.4 magnitude earthquake that devastated Jajarkot and West Rukum districts on November 3 killed at least 154 people in addition to injuring 364 others.

25 The Constitution of Nepal was promulgated on September 20th, 2015. See the full text of the constitution in the English language at https://www.moljpa.gov.np/wp-content/uploads/2017/11/Constitution-of-Nepal-English-with-1st-Amendment_2.pdf

अधिकारसम्बन्धी सीडआधारभूत सिफारिस ३९ लाई पनि अवलम्बन गरेन र ऋध्चसमितिद्वारा दुईपटकजारी गरेको पूर्व चेतावनीलाई समेत बेवास्ता गर्‍यो।²⁶ साथै यसले अन्तर्राष्ट्रिय कानूनसँग मेल खाने गरी निर्वाचन कानून र नियमावलीमा संशोधन गर्ने सर्वोच्च अदालतद्वारा जारी निर्देशनात्मक आदेश²⁷ र परमादेश²⁸ पनि नजरअन्दाज गर्‍यो। यसको परिणामस्वरूप महिलाहरूलाई एउटै समूहको रूपमा चित्रित गरिएको छ, जसमा आदिवासी जनजाति महिलाको आदिवासी जनजातिको रूपमा हुने विशिष्ट पहिचानलाई मान्यता दिइएको छैन।

Among 59 National Assembly members, only 5 are IW; among 275 House of Representatives members, only 28 are IW.²⁹

६१. स्थानीय³⁰ र प्रादेशिक निर्वाचन ऐनमा महिलामात्र उल्लेखगरिएको छरस्पष्ट रूपमा दलित महिलाको वारेमा उल्लेख छ। तर आदिवासी जनजाति महिलार अपाङ्गता भएका आदिवासी जनजाति महिलाहरूको कुनै उल्लेख गरिएको छैन। यसले राज्यका निकायहरूमा आदिवासी जनजातिमहिला, बालिकाहरूर अपाङ्गता भएका महिलाहरूको प्रतिनिधित्वको अभाव सिर्जना गरेको छ। राष्ट्रिय सभाका ५९ सदस्यहरूमध्ये मात्र ५ जना आदिवासी जनजाति महिला छन् र प्रतिनिधिसभाका २७५ सदस्यहरूमध्ये केवल २८ जना आदिवासी जनजाति महिला छन्।

The seventh periodic report submitted by the country has also failed to present the disaggregated data on women's representation in the state bodies and initiatives.

६२. एक अध्ययनले³¹ विकासका वर्गीकरण अनुसार सरकारी सेवामा निर्णय गर्ने स्थानहरूमा लोपोन्मुख आदिवासी महिलार पुरुषहरूको प्रतिनिधित्व शून्य छ, भन्ने देखाउँछ र अत्यधिक सीमान्तकृत, सीमान्तकृत र पिछडिएको आदिवासी समूहहरूको प्रतिनिधित्व न्यून छ।³² प्राविधिक र गैर-प्राविधिक मन्त्रालय तथा विभागहरूमा वर्चस्वशाली जातिका बाहुन र क्षेत्री महिलाहरूको प्रतिनिधित्व जनसंख्याको अनुपात भन्दा धेरै छ। जबकि आदिवासी जनजाति महिलाहरूको प्रतिनिधित्व निकै कम छ।³³ छनौटमा परेका मन्त्रालयहरूमा महिलाहरू र आदिवासी जनजातिको संख्या कम छ र आदिवासी महिलाहरूको संख्या लगभग नगण्य नै छ।³⁴ आदिवासी जनजाति पुरुषसँग विवाह गरेका गैर-आदिवासी जनजाति महिलाहरू राज्य संयन्त्रको निर्णय गर्ने पदमा आदिवासी जनजाति महिलाको नाममा कार्यरत छन् र यसले गर्दा आदिवासी महिलाहरूको अधिकार थप उल्लंघन हुँदै उनीहरूलाई सामाजिक हैसियतको तल्लो श्रेणीमा राखिरहेको छ। नेपालले पेश गरेको सातौँ आवधिक प्रतिवेदनले पनि राज्यका निकाय र पहलहरूमा महिला प्रतिनिधित्वका वर्गीकृत तथ्याङ्क दिन असफल रहेको छ।

सरकारको निमित्त गरिएका सिफारिसहरू

६३. नेपाल सरकारले सीडजीआर ३९ को अर्थपूर्ण र चुस्त कार्यान्वयनका लागि समयसीमा निर्धारित योजना ल्याउनु पर्दछ। आदिवासी जनजाति महिला तथा बालिकाहरू र अपाङ्गता भएका आदिवासी जनजाति महिलाका अधिकार सुनिश्चित गर्न २०१८ मा सीडद्वारा गरिएको निष्कर्ष टिप्पणी र सिफारिसहरू तत्काल कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ।

26 https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/NPL/INT_CERD_ALE_NPL_7100_E.pdf
<https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CERD/EarlyWarning/Nepal28092009.pdf>

27 LAHURNIP et. al. vs PM et al. Certiorari including Mandamus, Decision No 8990, Nepal Kanoon Patrika, 21 April 2013, p. 491. (065-WO-0475). For detail see pages 3 and 4 at https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/NPL/INT_CERD_NGO_NPL_30811_E.pdf

28 Not to nominate the party leaders who have participated in the elections and ensure the representation of those IPs who have not been represented under the FPTP and PR electoral system, Dalit Janajati Party Vs. GoN, Writ No. 070-WO-0476, decision date 12 May 2014. For detail see pages 3 and 4 at https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/NPL/INT_CERD_NGO_NPL_30811_E.pdf

29 National Indigenous Women's Forum publication

30 <https://election.gov.np/ecn/uploads/userfiles/sthaniyatahakonirwachanainpahilosansodhansahit.pdf>

31 CIPRED, NIWF and NIWF, 2021 Unheard and Unseen, Participation and Representation of Indigenous Women in Decision Making, from Home to Policy. See full report from page no 38-86 <https://www.asianindigenouswomen.org/index.php/publications-and-multimedia/191-unheard-and-unseen-indigenous-women-s-path-to-empowerment-and-sustainable-development-volume-1-south-asia-bangladesh-india-and-nepal/file>

32 CIPRED, NIWF and NIWF, 2021 Unheard and Unseen, Participation and Representation of Indigenous Women in Decision Making, from Home to Policy. See the full report from pages no 38-86 <https://www.asianindigenouswomen.org/index.php/publications-and-multimedia/191-unheard-and-unseen-indigenous-women-s-path-to-empowerment-and-sustainable-development-volume-1-south-asia-bangladesh-india-and-nepal/file>

33 Ministry of Agriculture, Ministry of Health & Pop., Ministry of Phys. Planning & Works, Ministry of Home Affairs, Department of Forests, Dept. of National Park & Wildlife Conservation, Dept. of Survey and Dept. of Irrigation

34 CIPRED, NIWF and NIWF, 2021 Unheard and Unseen, Participation and Representation of Indigenous Women in Decision Making, from Home to Policy. See full report from page no 38-86 <https://www.asianindigenouswomen.org/index.php/publications-and-multimedia/191-unheard-and-unseen-indigenous-women-s-path-to-empowerment-and-sustainable-development-volume-1-south-asia-bangladesh-india-and-nepal/file>

६४. सरकारले सबै तह र राज्यका निकायहरूमा आदिवासी जनजाति महिलाको समानुपातिक प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ र सबै तहको निर्वाचन ऐनमा आदिवासी जनजाति महिलाको प्रतिनिधित्वको स्पष्ट उल्लेख हुनुपर्दछ ।

भूमि, भू-भाग तथा स्रोतसाधनमा अधिकार र राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा विकास परियोजना (धारा १३ र १४)

६५. नेपालको संविधानको धारा ५६ १५० अनुसार संघीय कानून बमोजिम सामाजिक साँस्कृतिक संरक्षण वा आर्थिक विकासका लागि विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्न सकिने प्रावधान राखिएको छ । LAHURNIP का अनुसार सर्वोच्च अदालतले २०१८ डिसेम्बरमा सरकारलाई बराम आदिवासी जनजातिको स्वायत्तता सुनिश्चित गर्न आवश्यक कानून तयार गर्न निर्देशनात्मक आदेश जारी गरेको छ । बिज्जुले सामुहिक अधिकार हनन भएको अवस्थामा कानूनी सहयोग चाहिने समुदायलाई अदालती प्रक्रियामा सहयोग प्रदान गरेको छ । तर सीडको सिफारिस र निर्देशनात्मक आदेश अझै कार्यान्वयन भएको छैन । सीडको सिफारिस र सर्वोच्च अदालतको निर्देशनात्मक आदेशलाई पालना गर्न हाम्रो सरकारको असफलतालाई बुझ्न सकेका छैनौं । संविधानको प्रावधान, सर्वोच्च अदालतको निर्देशनात्मक आदेश र सीडको सिफारिसलाई सरकारले पूर्ण रूपमा बेवास्ता गरेकाले आदिवासी जनजातिहरूले आत्मनिर्णयको अधिकारको प्रयोग गरी स्वायत्तता र स्व-शासनको अभ्यास स्व-घोषणा गर्ने योजना बनाएका छन् ।³⁵

६६. सरकारको सातौं आवधिक प्रतिवेदनले सम्पत्तिसँग सम्बन्धित मात्र भूमि अधिकारका तथ्यांक प्रस्तुत गरेको छ । तर सामुहिक अधिकारहरूको उल्लेख गरेको छैन । यसरी हाम्रो सामुहिक अधिकारलाई अस्वीकृत गरिदा हामीहिंसा, विभेद, भूमि कब्जा, निष्काशन र विस्थापनको शिकार बनेका छौं ।³⁶

६७. आदिवासी जनजातिहरूको आफ्नैभूमिमा विकास परियोजना र राष्ट्रिय निकुञ्जहरूले अधिकार हनन गरेको घटनाहरूमा, विशेष गरी आदिवासी महिलाहरूको सुरक्षा जोखिममा हुन्छ । यसमा बलात्कार, यातना, शारीरिक र यौनजन्य हिंसा, उत्पीडन, गिरफ्तारी, बाध्यकारी विस्थापन र स्थानान्तरण, र जरिवानाजस्ता थुप्रै घटनाहरू पर्दछन् । अझ संरक्षण क्षेत्रका पहलहरू केवल जैविक विविधता संरक्षण दृष्टिकोणमा आधारित छन् र यसले मानव अधिकार, आदिवासी ज्ञान, शीप, प्रविधि र अभ्यासहरूको सम्मान, आदिवासीभाषाहरू, पारम्परिक जीविकोपार्जन शीप, साँस्कृतिक धरोहर, आध्यात्मिकता र पवित्र स्थलहरूमा आदिवासी जनजातिहरूको अधिकारजस्ता महत्वपूर्ण विषयलाई ध्यान दिइएको छैन । तर यी सब महत्वपूर्ण मुद्दाहरू हुन् ।³⁷ नेपालमा बढ्दै गेका जलविद्युत र द्रुतमार्ग परियोजनाहरू जलवायु परिवर्तनको भुट्टो समाधान हुन् । आदिवासी जनजाति महिलामानव अधिकारकर्मीहरू जोखिममा छन् ।

६८. कमलरी (बन्धक थारू महिला मजदूरहरू) मुक्त गरिए, तर सरकारले यी मुक्त कमलरीहरूलाई जग्गा प्रदान गरेन ।

सरकारको निमित्त गरिएका सिफारिसहरू

६९. नेपाल सरकारले सीडले गरेको सिफारिसको सम्मान गर्दै नेपालको वर्तमान संविधानलाई संशोधन गर्नु पर्दछ, जसमा आदिवासी महिलाको आत्मनिर्णयको अधिकार र गल्बन्धेअनुरूप सम्पूर्ण अधिकार सुनिश्चित गर्न कानूनी प्रावधानहरू ल्याउनु पर्दछ ।

७०. CEDAW GR No. 39, UNDRIP, ILO १६९, साथै FPIC का पालना बाहेक सरकारले आदिवासी महिलाहरूको भूमि अधिकारसम्बन्धी अडानपत्रमा (Position Paper) उल्लेख भए अनुसार अनुसार भूमि अधिकारको³⁸ मुद्दालाई सम्बोधन गर्नु पर्दछ । साथै विकास परियोजनाहरू र संरक्षण क्षेत्रहरूको पहलले पारेको प्रभावलाई सम्बोधन गर्नका लागि आदिवासी महिला तथा बालिका र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा बालिकाका लागि एक प्रभावकारी गुनासो सुनुवाई संयन्त्रको स्थापना गर्नुपर्दछ ।

७१. सरकारले मुक्त कमलरीहरूलाई कुनै पनि ढिलाई नगरी जग्गा प्रदान गर्नु पर्दछ ।

35 सन् २०२४ जनवरी १ का दिन काठमाण्डौमा आयोजना गरिएको राष्ट्रिय परामर्श कार्यक्रममा केही सहभागीहरूले बताउनु भएको जानकारी

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2FC%2F2FNPL%2F7&Lang=en

36 NIWFederation, 2022, Case Study on Indigenous Human Rights Violation, <https://niwf.org.np/wp-content/uploads/2022/12/Case-Study-English.pdf>

NIWFederation, 2020, Unprotected Indigenous Women in the Protected Areas, https://niwf.org.np/wp-content/uploads/2022/01/33-Manuscript_of_the_Book_Violation_of_IPW_Rights_NIWF-2021-Apr-6.pdf

37 Ibid 10 & 11.

38 <https://niwf.org.np/wp-content/uploads/2020/09/2-eng-Part.pdf>

आदिवासी भाषालाई एक प्रदेशमा आधिकारिक भाषाको रूपमा कार्यान्वयन गरिएको

७२. हालै बागमती प्रदेशले राष्ट्रिय भाषा ऐन २०८० वि.सं. (२०२३ ई.स.) लाई आधिकारिक रूपमा कार्यान्वयन गर्दै महत्वपूर्ण कदम चालेको छ । नेपाल सरकारको नेतृत्वमा गरिएको यस कदमले आदिवासी जनजातिहरूको लागि विशेष महत्व राख्दछ । किनकी यसले बागमती प्रदेशमा नेवार र तामाङ भाषालाई आधिकारिक भाषाको रूपमा स्वीकृति दिएको छ । यो प्रक्रिया मातृभाषा बोल्ने आदिवासी जनजातिहरूको बहुमत रहेको अन्य प्रदेश स्थानीय पालिकाहरू पनि अगाडि बढाउनु पर्दछ ।

वर्गीकृत तथ्यांक

७३. नेपाल सरकारले दिगो विकास लक्ष्य २०३० एजेन्डाको पहिलो र दोस्रो स्वैच्छिक राष्ट्रिय प्रतिवेदन पेश गर्ने प्रतिबद्धता गरेपनि जाति, वर्ग, उमेर, अपाङ्गता, लिङ्ग र अन्य अवस्थाका आधारमा वर्गीकृत तथ्यांक संकलन र प्रसार नगरेकोले आदिवासी जनताको लागि लक्षित र सटीक हस्तक्षेप गर्न नसकेको स्पष्ट छ। सरकारले आदिवासी जनजातिहरूको तथ्यांकलाई आफ्नैस्वार्थ अनुसार विभाजन गरेको छ । जस्तै- थारू, मगर र अन्य आदिवासी समुदायहरू। यस्ता कार्यहरूलाई प्रोत्साहित गर्नु हुँदैन । यदि गरिन्छ भने आदिवासी समुदायका संघसंस्थाहरूसँग सहकार्यमा परामर्श, प्रक्रिया र सुझाव खोज्ने संयन्त्रको माध्यमबाट मात्र निर्णय लिनुपर्दछ । हालको कार्य र निर्णयहरू आदिवासी महिला तथा बालिकार अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा बालिकासहित समस्त आदिवासी जनजातिहरूको विरुद्ध हुन्छ ।

७४. स्थानीय स्तरमा वर्गीकृत तथ्यांक प्रणाली विकास गर्नु पर्ने र आदिवासी समुदायहरूको सँगठन, आदिवासी महिला तथा बालिकार अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा बालिकासँग सहकार्य गरेर सबै स्तरमा नियमित अनुगमन प्रणाली निर्माण गर्नु पर्दछ ।

४.२ नेपालमा आदिवासी महिला र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिलाको अधिकारको अवस्था सम्बन्धमा ध्यायाँ प्रतिवेदन १७ पुष २०८१

क. अधिकारको अदृश्यता र बञ्चितकरण

६. सरकारको सातौँ आवधिक प्रतिवेदनमा मात्र आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरी निरन्तर अदृश्य नभएर संविधान, नेपाल सरकारको सबै तह र तप्का तथा तिनको नीति, योजना र कार्यक्रममा र साथै नेपालका 'मूलप्रवाह'को महिला आन्दोलन र आदिवासी आन्दोलनमा समेत निरन्तर अदृश्य छन्।^१ त्यसैले सरकारले आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीलाई सीड, सीडजीआर नं. ३९, यूएनडीप, आईएलओ महासन्धि नं १६९ र अन्य अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारको दस्तावेजहरूमा प्रत्याभूत अधिकार उपभोग गर्नबाट बञ्चित गर्दै आएको छ।

७. आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको अधिकार, आदिवासीको अधिकार, महिलाको अधिकारको बहसभित्र तथा राज्य संयन्त्रभित्र अदृश्य, अदेखा, विनाबहस र विनारेकर्ड रहेकोले जीवनको सबै क्षेत्रमा आवाजविहीन, अदृश्य र कम रिपोर्ट भएको अवस्थाले निरन्तरता पाएको छ।^२

नीडवानको एउटा प्रतिवेदन अनुसार— "जब सरकार र नागरिक समाजले हामीलाई एकरूप (होमोजिनियस) समूहको व्यवहार गर्दछ, हाम्रो व्यक्तिगत आवश्यकता, क्षमता र कमजोरीलाई पनि अन्य गैरआदिवासी समुदायसहरू एउटै मानिन्छ। तर ती फरक र विविध छन्, जुन हाम्रो सामुहिक अधिकारसित सम्बन्धित छ। हामी जुन भाषा बोल्छौं, हाम्रो संस्कृति, हामीसंग भएको हाम्रो पहिचान, आदिवासी उच्चारण, हाम्रो जीवन पद्धति र हाम्रो सामुहिकता, हाम्रो आदिवासीविश्व दृष्टिकोण र चुनौतिहरू हाम्रो हानी, पितृसत्तात्मक मानसिकता र कलंक सबै संगै आउँछन्। जब चुनौतिहरूलाई सम्बोधन गर्ने बेला आउँछ, ती खप्टिने (ओभरल्याप) र अन्तरछेदन हुने गर्दछ। प्रायजसो यी पक्षहरू अन्यले छाड्ने गर्दछन् र हामी फेरि पनि हाम्रो हानी वा लैङ्गिकसंग सम्बन्धित एकल दृष्टिकोणमा कैद गरिन्छौं, जुन देखिन्छ र सजिलै वर्णन गर्न सकिन्छ। हाम्रो आदिवासी पहिचान वारे छलफल नै हुँदैन, जुन जसरी चाह्यो त्यसरी उनीहरूले गलत भाष्य बुनेर जाल गर्दछन्। आदिवासीत्वभन्दा अपाङ्गता वा लैङ्गिकको प्रभुत्वशाली विचारधारा देखिन्छ।"^३

सरकारलाई प्रश्न

८. नेपालको संविधान, नीतिहरू, योजनाहरू, कार्यक्रमहरू र सीडको ७औँ आवधिक प्रतिवेदन लगायतको प्रतिवेदनहरूमा किन आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा किशोरी भनेर प्रष्टसंग उल्लेख गरिएको छैन। अर्थात् अदृश्य छ?

सुझाव

९. संविधान, नीतिहरू, योजनाहरू, कार्यक्रमहरू, र सीडको सातौँ आवधिक प्रतिवेदनमा औपचारिक रूपमा देखिने गरी आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा किशोरी उल्लेख गर।

ख. सीड-समितिको सन् २०१८ को सिफारिस र सीडजीआर नं ३९ को कार्यान्वयन

१०. नेपालले सीड आंशिक रूपमा कार्यान्वयन गरेको छ। तर हालसम्म सीड-समितिले सन् २०१८ मा गरेको सिफारिस र सीडजीआर नं. ३९ को अर्थपूर्ण कार्यान्वयन हुन सकेको छैन। महिला, बालबालिका र जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय (महिला मन्त्रालय)को अधिकारीहरू र संसद्को महिला तथा सामाजिक मामिला समितिको सदस्यहरूले सीडजीआर नं. ३९ लाई कार्यान्वयन गर्न चासो राखेको देखिन्छ।

१ नेपालको कुल जनसंख्या २ करोड ९९ लाख मध्ये आदिवासी महिला तथा किशोरीको जनसंख्या १८% छ। नेपालमा अपाङ्गता भएको आदिवासी व्यक्तिको जनसंख्या १३ लाख मध्ये ७ लाख अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला छन्।

https://nidwan.org.np/wp-content/uploads/2021/10/Overview_Nidwan.pdfhttps://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/NPL/INT_CERD_ALE_NPL_7100_E.pdf

२ <https://asksource.info/resources/covid-19-nepal-impact-indigenous-peoples-and-persons-disabilities>

३ काठमाडौँमा २८ माघ २०८० मा भएको नीडवानको राष्ट्रिय परामर्शको कार्यक्रममा अपाङ्गता भएको आदिवासीको संस्थाहरूकोलक्षित समूह छलफलको टिपोटको अंश।

११. एउटा समाचार अनुसार— “सत्तापक्षीय दुई दल नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एकीकृत मार्क्सवादी लेनिनवादी) र नेपाली कांग्रेसले राजनीतिक दलहरू, नागरिक समाज, बौद्धिक, संवैधानिक विज्ञ र जनतासंग छलफल, संवाद र परामर्शको माध्यम बृहत् सहमतिको आधारमा संविधान संशोधन गर्न प्रतिज्ञा गरेको छ।”^४ उनीहरूसंग संविधान संशोधनको एजेण्डा भए तापनि आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको अधिकार सुनिश्चित हुनेगरी संविधान संशोधन गर्ने विचार छैन।
१२. नीफ-महासंघ र यससंग आबद्ध ३१ आदिवासी राष्ट्रलाई प्रतिनिधित्व गर्ने ३१ सदस्य-संस्थाहरूले सीड र जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि, (आईसर्ड) अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको महासन्धि नं. १६९ अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि (सीआरपीडी) र आदिवासीको अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघको घोषणापत्र (यूएनट्रीप) लगायत २०७२ देखि २०७६ सम्ममा कार्यान्वयनको अवस्थाको मूल्याङ्कन गरेर आदिवासी महिलाको अवस्था (पुस, २०७२ देखि असोज, २०७६ सम्म) प्रकाशित गरेको थियो।^५ यी सबै आदिवासी महिलाका संस्थाले उनीहरूको आ-आफ्नो राष्ट्रमा ती सिफारिस र प्रावधान कुनै पनि अर्थपूर्ण कार्यान्वयन नभएको रिपोर्ट गरेका थिए।

सरकारलाई प्रश्न

१३. सरकारको सातौं आवधिक प्रतिवेदनमा सीडजीआर नं. ३९ ले प्रत्याभूत गरेको आदिवासी महिलाको अधिकारहरू र सीड-समितिले २८ कार्तिक, २०७५ को निष्कर्ष अवलोकनमा गरेको दर्जनों सिफारिसहरू सुनिश्चित गर्नमा के कति प्रगति भयो, सो वारे किन केही पनि उल्लेख नगरेको ?
१४. सीडजीआर नं. ३९ र सीडको सिफारिसहरू अर्थपूर्ण कार्यान्वयन गर्नको लागि सरकारसंग समयबद्ध कुनै योजना छ ?
१५. संविधान संशोधन गर्ने मुख्य एजेण्डा बोकेर प्रमुख राजनीतिक दलहरूले बनाएको वर्तमान गठबन्धन सरकार भएकोले संविधानमा आदिवासी महिलाको अधिकार र समितिको आदिवासी महिला तथा किशोरीको अधिकारसम्बन्धी आधारभूत सिफारिस नं. ३९ (२०२२) अनुसारको आत्मनिर्णयको अधिकार सुनिश्चित गर्ने संशोधनको एजेण्डा समावेश गर्ने कुनै प्रयास गरेको छ ?
१६. सांसद, सरकारी अधिकारी (निजामती कर्मचारी), न्यायाधीश र कानून कार्यान्वयन गर्ने अधिकारीहरूलाई सीडजीआर नं. ३९ र यसको प्रावधान वारे सचेतना जगाउन सरकारले के गरेको छ ?

सरकारलाई सिफारिस

१७. आदिवासीको आत्मनिर्णयको अधिकार र आदिवासी महिला तथा किशोरीको सबै अधिकारले प्रष्टसंग मान्यता पाउने गरी संविधान संशोधन गर्नका लागि सीड-समितिले अनुच्छेद ४१(क)मा गरेको सिफारिसलाई समय सीमासहितको योजनालाई अर्थपूर्ण कार्यान्वयन गर्न।
१८. महिला मन्त्रालयले आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीसंग निकटतम सहकार्य गरेर संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहका सांसदहरू, सरकारी अधिकारीहरू (निजामती कर्मचारी) न्यायाधीशहरू र कानून कार्यान्वयन गर्ने अधिकारीलाई सीडजीआर नं. ३९ र यसको प्रावधानहरू वारे सचेतना जगाउन संवाद, अभिमुखीकरण र प्रशिक्षण सुनिश्चित गर्न।
१९. महिला मन्त्रालयले आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको संस्थाका प्रतिनिधिसँग निकटतम सहकार्य गरेर सीडजीआर नं. ३९ लाई अर्थपूर्ण कार्यान्वयन गर्न समयसीमासहितको कार्ययोजना बनाउन।
२०. सबै संघीय, प्रादेशिक मन्त्रालयहरूले आदिवासी महिला तथा किशोरीको संस्थाका प्रतिनिधिसँग निकटतम सहकार्यगरेर सीडजीआर नं. ३९को पाँच वर्षमा अडीट (सीड कार्यान्वयनको परीक्षण) गर्न।

^४ <https://kathmandupost.com/politics/2024/09/19/congress-uml-coalition-reaffirms-pledge-to-review-and-amend-statute>

^५ मूलपाठ खस नेपाली भाषामा। https://niwf.org.np/wp-content/uploads/2022/01/22_IPs-Women-in-Nepal-Edited-2021-LastGG.pdf

ग. स्वच्छ, स्वस्थ र दिगो वातावरणको अधिकार (धारा १२ र १४)

जलवायु परिवर्तन, जलवायु न्याय र विपद् जोखिम न्यूनीकरणको उदीयमान मुद्दाहरू

२१. बाढीले हिमताल बिष्फोट (जस्तै सोलुखुम्बुमा)^६, भीषण मनसून भरीपछि आएको बाढी तथा पहिरो (जस्तै मुस्ताङको कागबेनी^७, काठमाडौं उपत्यका र सिन्धुलीमा^८), त्यसबाट भएको जनधन, घर, बस्ती, राजमार्ग, जलविद्युत आयोजना र बालीको नोक्सानी जलवायु परिवर्तनले आदिवासी, विशेष गरी आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीलाई नकारात्मक रूपमा असर पारेको। संयुक्त राष्ट्र संघको महासचिव एण्टोनीओ गुटेरसले च्योमोलुङ्मा ('माउण्ट एभरेष्ट') र अन्नपूर्ण हिमालको आधार शिविरको भ्रमणपछि हिमाल बचाउन विश्वको ध्यान आकर्षण गर्न दिएको भाषणपछि नेपाल सरकारले जलवायु कोष, जलवायु वित्तको दाबीको प्रयास गरिरहँदा आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीहरू घरवारविहीन, भूमिहीन र खाद्य असुरक्षाबाट पीडित छन्।^९
२२. बीबीसी समाचारले रिपोर्ट गरेअनुसार, "स्थानीय शेर्पा समुदायका सदस्यहरूले, जे भए पनि, भन्छन् कि विगतको वर्षहरूमा हिमताल बिष्फोटको खतरालाई सम्बोधन गर्नेमा- कुरा बढी, काम कम भइरहेको छर डोमा शेर्पाको भनाई उद्धृत गर्दै, 'हामी सबै ठूला योजनाहरू, विशेषगरी सभाहरूमा, सुन्छौं र यी योजनाहरू छिट्टै बिर्सन्छौं।'^{१०}
२३. अन्तर्राष्ट्रिय पर्वतीय विकास केन्द्रले निमा शेर्पालाई उद्धृत गर्दै, लेख्छ, "थामे एउटा सुन्दर गाउँ हो, जुन शेर्पा जनता र उनीहरूको परिवारको कैयनपुस्ताको घर हो। यी घरहरूअब खण्डहर बनेको छ। हिमाली समुदायले जलवायु संकटको मूल्य कसरी चुकाउँछ, भनी हेर्नु दुखःको कुरा छ ... उनीहरूलाई प्रत्यक्ष असर पार्छ र अक्सर थामेमा देखिएको प्रकोप, जस्तै- जहाँ केही मिनेटमै लगभग सबै गाउँ सखाप भयो।"^{११}
२४. बीबीसीको रिपोर्ट अनुसार, "वि.सं २०७३ को पुससम्ममा १७ घरका ८६ जना बासिन्दालाई नेपालको हिमालय गाउँमा आएको सुक्खाको कारणले पुनर्स्थापना गर्न बाध्य बनाएकोले सामभोडबाट नयाँ बस्ती, जसको नाम उनीहरूले 'नामशुड' राखे र यसको अर्थ 'हरियो चौर' हो, मा पुनर्स्थापना गरिएको थियो।"^{१२}
२५. द काठमाडौं पोष्टले १३ असोज, २०८१ मा दिएको समाचार अनुसार- "भरीले मुलुकभरि बाढी पहिरो ल्याएपछि ८७ जना व्यक्तिको मृत्यु र कैयन बेपत्ता भएको थियो", "सुरक्षित स्थानमा जान नसके पछि चारजना आफू बसेको घरको छतमा चढे। उनीहरूले स्थानीय सुरक्षा अधिकारीहरूसंग उद्धारको लागि याचना गरे, तर कसैले पनि सहयोग गरेन। अन्ततः खोलाले छाप्रो बगायो र उनीहरूलाई खोलाले बगाएर लग्यो।"^{१३}
२६. "आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीले बढ्दो तापक्रम, गर्मी र अप्रत्याशित भरी, पहिरोको माध्यम जलवायु परिवर्तनको प्रभाव व्यहोर्छन्। बढ्दो तापक्रमको साथै चक्रवात, हावाहुरी र सुक्खासँगै लाम्बुट्टेले वर्षभरि उनीहरूको यौन स्वास्थ्य र प्रजनन अधिकारलाई प्रभावित गर्दछ।" एकजना उत्तरदाताले यस्तो भन्यो- "हामीले पहिले उपभोग गर्ने गरेको फसल, खाना र खाद्यान्न आजकाल त्यसो गर्न सीमित भएको छ र हामीले आजकाल त्यस्तो स्वस्थकर खाना र प्रशस्त पानी पिउँन छाड्यौं। तापक्रम बढेकोले सरुवा र नसर्ने छालाको एलर्जी, घमौरा, मानसिक स्वास्थ्यको मुद्दा, चिन्ता-अवसाद, तनाव र बान्ता, टाउको दुख्ने, पीडा, असामान्य व्यवहारजस्ता स्वास्थ्यजन्य परिवर्तन हामीले व्यहोरेका छौं तथा हार्मोनको असन्तुलन, अनियमित महिनावारी पन्छिने, सुक्रेजस्ता नयाँ लक्षणले म आफैं र परिवारको सदस्यहरूलाई थप हेरचाह, तनाव, भारी कामको बोझ थपिएको छ।"
२७. जलवायु परिवर्तनले आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीलाई ५८.२% जीविकोपार्जनमा, ५५.२% वातावरणमा, ५०.७% सामाजिक जीवन तथा अन्तरक्रियामा, ५०.७% खाद्य असुरक्षा र भोकमरीको

६ <https://www.bbc.com/news/articles/c785nwq568zo>

७ <https://ui.adsabs.harvard.edu/abs/2024EGUGA..26.2563F/abstract>

८ <https://kathmandupost.com/national/2024/10/01/death-toll-from-recent-floods-and-landslides-rises-to-219>

९ <https://press.un.org/en/2023/sgt3369.doc.htm>

१० <https://www.bbc.com/news/articles/c785nwq568zo>

११ <https://www.icimod.org/press-release/glof-from-thyanbo-glacial-lake-sweeps-away-thame-village/>

१२ <https://www.bbc.com/future/article/20240522-the-drought-that-forced-a-himalayan-village-in-nepal-to-relocate>

१३ <https://kathmandupost.com/national/2024/09/29/government-faces-criticism-over-slow-rescue-as-disasters-claim-lives-property>

वृद्धिमा, ५२.२% मानसिक स्वास्थ्य र मनोवैज्ञानिक निरोगितामा ४७.८% स्वास्थ्यमा प्रभाव र ४३.२% बाध्यात्मक विस्थापन, बसाईसराई र अन्य रूपजस्तो प्रभाव प्रतिकूल छ ।^{१४}

सरकारलाई प्रश्न

२८. जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी कानून र प्रावधानहरू बनाउनु पर्दा र जलवायु कार्यमा सरकारले आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको आवाज किन सुन्दैन ?
२९. जलवायु कार्य, जलवायु कोष, कार्बन व्यापार र जलवायु वित्तको नीति निर्माणमा आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको प्रत्यक्ष प्रतिनिधित्व तथा सहभागिता छ ?
३०. आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरी, जो सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह (सीएफयुजी) को नीति निर्माणकर्ता होइनन् र गैर आदिवासी स्थानीय जनताबाटसीमान्तीकरणमा पारिएको छ । उनीहरूले कार्बन व्यापारबाट भएको फाइदाको कति प्रतिशत पैसा पाउँदछन्?

सरकारलाई सिफारिस

३१. कार्बन व्यापार, जलवायु कोष र जलवायु वित्तलगायतको जलवायु न्याय र जलवायु कार्यको सबै तहमा आदिवासीहरू, विशेषगरी आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको प्रत्यक्ष प्रतिनिधित्व तथा सहभागिता सुनिश्चित गर ।

(घ) **आदिवासी महिला तथा किशोरी (र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरी)का विरुद्ध लैङ्गिक आधारमा हुने हिंसा (र हिंसा)को रोकथाम र संरक्षण (धारा ३, ५, ६, १०.गं, ११, १२, १४, र १६) ।**

३२. आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरी विरुद्ध हुने हिंसा जटिल तथा बहुपत्र छन्, जुन अक्सर पहिचान, आदिवासीत्व, लैङ्गिक, भाषा, धर्म, संस्कृति, अपाङ्गतार क्षेत्रमा आधारित तत्वहरूको पुञ्ज हुन्छ । आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीले महिला तथा किशोरी भएर मात्र हिंसा खेपिराखेका छैनन्, बल्कि आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरी आदिवासी भएकाले तथा पुर्ख्यौली थात्थलोमा जरा गाडिएको विशिष्ट भाषा, आस्था, संस्कृति र सामुहिक जीवन पद्धतिले पनि हो । आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीले निजी र सार्वजनिक क्षेत्र दुवैमा भेदभाव तथा हिंसा भोग्दछन् । धेरैजसो आदिवासी महिला तथा किशोरी, जसको बौद्धिक, मनोवैज्ञानिक र श्रवण अपाङ्गता छ, उनीहरू परिवारमा चेतना नभएर, अशिक्षित भएर र राज्यको संयन्त्रमा पहुँच नभएकोले बढी नाजुक अवस्थामा छन् ।^{१५}

बलात्कारको मामिला

३३. काठमाडौँ शहरका नजिकको नातेदारबाट बलात्कृत एकजना बहिरा आदिवासी महिलाले कानूनी संयन्त्रको निमित्त कुनै उपाय र ठाउँ नपाएकोले उनको मुद्दा ६ महिनासम्म चल्यो, तर प्रक्रिया अघि बढ्न सकेको छैन ।
३४. राष्ट्रिय परामर्शमा^{१६} प्रस्तुत दुईवटा मामिलामध्ये एउटामा १६ वर्षको आदिवासी किशोरीको थियो, जो मानसिक अपाङ्गता भएको र बोल्न नसकेको थियो । तिनले आफ्नो बहिनीसँग आएर कार्यक्रममा भाग लिँदै आफ्नो मामलाको विवरण लिखितमा बाँडेको थियो । त्यहाँ दिइएको जानकारीमा कसरी बलात्कार भएको थियो ? र उनको परिवारले पीडक पत्ता लगाउने प्रयत्न वारे विवरण दिएको थियो । उनीसँग सामना गर्दा अपराधीले परिवारलाई पैसाको प्रलोभन देखाएर घटना गुपचुप राख्न धम्की दियो । डरको बावजूद उनको पिताले प्रहरीमा दृढताका साथ अपराधको बारेमा उजुरी गरे । ६ असोज, २०८१ मा योहो टेलिभिजनले समाचारमा अन्तरवार्ता प्रसारण गरेको थियो । जे भए पनि मुद्दा फिर्ता लिन परिवारलाई पटक-पटक धम्की दिइएकोले मुद्दा रिपोर्टको प्रक्रिया सजिलो थिएन । खास गरेर पीडितलाई के भएको थियो, भनेर सोध्दा व्याख्या गर्ने बेला तनावपूर्ण मुद्दा उठेको थियो । सांकेतिक भाषामा पोख्त उनको बहिनीलाई दोषाभाषे बनाए पनि उनलाई बोल्न दिइएको थिएन । यसको सट्टा एकजना नचिनेको व्यक्तिलाई दोषाभाषे नियुक्त गरेको थियो, जसबाट पीडितलाई निकै असहज महशूस भएको थियो । यो अवस्थाले कार्यशालाका सहभागीहरूमा यसरी आलोचनात्मक चासो महशूस गराएको थियो कि सांकेतिक भाषा

^{१४} <https://arrow.org.my/publication/nepal-scoping-study-amplifying-voices-of-indigenous-women-and-girls-with-disabilities-on-the-nexus-of-climate-change-and-srhr>

^{१५} कर्णाली प्रदेशमा सेन्टर फर रिसर्च एण्ड डेभलपमेण्ट अफ इण्डिजेनस वुमन विथ डिसेबिलिटीजको प्रतिनिधिहरूसँग २०८१ मा गरेको प्रादेशिक परामर्श ।

^{१६} नीफ-महासंघ २०२४. सीडछायौँ प्रतिवेदन सम्बन्धी राष्ट्रिय परामर्श कार्यशालाको टिपोट ।

संलग्न भएको अवस्थामा विशेष गरी पीडितको सञ्चार आवश्यकतासँग चिरपरिचित परिवारको सदस्यलाई दोषाधिको जिम्मा दिने प्रावधान हुनुपर्ने थियो । यसले पीडितलाई सहज हुन्छ र कानूनी प्रक्रियाको अवधिभरि सम्मान महशूस हुन्छ ।

३५. अर्को मुद्दा दुईजना पुरुषले एकजना महिलालाई बलात्कारको प्रयाससंग सम्बन्धित छ । आक्रमणको बावजूद तिनले आक्रमणकारीहरूसंग लडेर केही चोटको बावजूद उम्केर बच्न सफल भइन् । पछि उनले साहसका साथ प्रहरीमा घटनाको जाहेरी दिए । तर साथ/समर्थन पाउनुको साटो प्रहरीले सहयोग गरेन । उनलाई एकातिर एकजना ट्राफिक प्रहरी अधिकारीले धम्की दिने र अर्कोतिर पीडकको परिवारले जाहेरी फिर्ता लिन दवाब दिए । धम्कीको अलावा ती महिला आफ्नै समुदायबाट अति कलंकित पनि भइन् । तिनलाई कथा रचेको र निर्दोष पुरुषलाई दोषी भन्यो, भनेर गलत आरोप लगाए । तिनी भाडाको घरमा बस्ने भएकोले छिमेकीले पनि सहयोग गरेनन् । मुचुल्का उठाउन प्रहरी आउँदा घरधनी, जो सधैं समर्थन गर्दथे । ऊबाहेक अरू कसैले पनि सही गर्न मानेनन् ।

३६. यी बलात्कारका मुद्दाहरूले यो देखाउँछ कि दुवै बलात्कारका पीडितआदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरी कम आयको पृष्ठभूमिको देखिन्छ । त्यसैले उनीहरू कानूनी सहायता लिन र खतरनाक अवस्थाबाट उम्कन नसक्ने भएकाले अक्सर बलात्कार तथा हिंसाको अन्य स्वरूपको तारो बन्छन् । आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीमा सचेतना, शिक्षा, पहुँचको अभाव र आर्थिक सीमान्तीकरणसहित आदिवासी पहिचान भएका तथा अपराध वारे उजुरी गर्न वा न्याय खोज्न थप पीडित बन्ने, सामाजिक कलंक र प्रतिशोधको डरले हिचकिचाहट हुने वा नसक्ने भन्ने पीडकलाई थाहा हुने भएकोले सजिलै शोषण गर्दछ ।

'नो कोशी आन्दोलन'को विरोधकर्ताहरू विरुद्ध सरकारले अत्यधिक बल प्रयोग गरेको मामला

३७. पूर्वी नेपालको प्रदेश नं १ मा नश्लीय नामाकरण विरुद्ध 'नो कोशी आन्दोलन'आदिवासी महिलाले आदिवासी पुरुषसंग हातेमालो गरेर नेतृत्व गरिरहेको छ । आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको सहभागितामा अक्सर हुने सार्वजनिक प्रदर्शन दबाउन सरकारले गोली हान्न प्रतिबन्धित गोली प्रयोग गर्ने, रबरको गोली, अश्रुग्यास, पानीको फोहोरा, लाठी चार्ज, गिरफ्तारी र पछि भुट्टो आरोप लगाउनुको परिणाम अक्सर हिंसात्मक भडप भएर मृत्यु, घाइते, धम्की र केही प्रहरी हिरासतमा अमानवीय व्यवहार व्यहोरेर सड्न परेको छ । द ईण्डिजेनस वर्ल्ड २०२४ अनुसार- "आन्दोलनको विरोधको बेला एकजना विरोधकर्ता पदमकुमार लिम्बू 'लाजेहाड'को प्रहरीको बर्बरताले घाइते भएपछि मृत्यु भयो । ६ जना आदिवासी महिला लगायतको ६९ जना शान्तिपूर्ण विरोधकर्ता रबरको गोली, पानीको फोहोरा र लाठी चार्जबाट घाइते भए, तीनजना आदिवासी महिलासमेत १३ जना आदिवासीले अदालतमा मुद्दा खेपेका छन् र एकजना आदिवासीलाई जेलमा राख्यो ।"^{१६}

एउटा यौन दूर्व्यवहारको मामिला

३८. हाम्रो समुदायसंगको कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्षणजिकको आदिवासी महिला मानव अधिकार रक्षक (आईडब्लुएचआरडी) संग छलफलको बेला आरक्षको सुरक्षा कर्मचारीले एकजना बोलन नसक्ने महिलालाई निरन्तर भौतिक दूर्व्यवहारबाट असुरक्षित भएको उजागर गरेको थियो ।^{१७} आदिवासी महिला मानव अधिकाररक्षक समूहको अनुसार उक्त महिला बोलन अशक्त थिए र सुरक्षार्मीलेउनलाई तिनीहरूले 'लाल गौँडा' भनेर निश्चित स्थानमा यौन दूर्व्यवहार गरेको थियो ।

३९. यो घटना औपचारिक पद्धतिमा दर्ता हुन बाँकी छ । पीडक र पीडितबीच शक्ति असन्तुलन, कानूनी समर्थन र उजुरीको संयन्त्र, भाषा र न्यायिक पद्धतिमा साँस्कृतिक अवरोधलगायतले अपाङ्गता, आदिवासीत्व र वर्गसंग जोडिएको सामाजिक कलंक र डर छ ।

मानव बेचबिखन

४०. आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको मानव बेचबिखन अत्यन्त चासोको विषय हो । धेरै आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरी बाध्यात्मक श्रम वा यौन शोषणको लागि मानव बेचबिखनमा पर्ने गरेका छन् ।

^{१६} हेर्नुहोस् द ईण्डिजेनस वर्ल्डको पृष्ठ २५९-६० <https://www.lahurnip.org/uploads/resource/file/iwgia-book-the-indigenous-world-2024-eng-compressed.pdf>

^{१७} ईनोल्यागको प्रतिवेदन ।

सरकारलाई प्रश्न

४१. सरकारले आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको लागि बलात्कार र यौन दुर्यवहारलाई कानूनी पद्धति सुनिश्चित गर्न प्रभावकारी र निष्पक्षताका साथ कसरी सञ्चालन गर्ने योजना छ?
४२. आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीलाई न्यायिक पद्धतिमा पहुँचको लागि भाषिक र साँस्कृतिक अवरोधलाई के कसरी सम्बोधन गरेको छ ?
४३. दूर्गम क्षेत्रका आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको विरुद्ध हुने हिंसाको उजुरी संयन्त्र साँस्कृतिक सम्बेदनशीलता र पहुँचसहित स्थापना सुनिश्चित सरकारले के कसरी गर्न लागेको छ ?

सरकारलाई सिफारिस

४४. आदिवासीत्व, क्षमता, लैङ्गिक, यौन अभिमुखीकरण, नश्ल, जातीयता, भाषा, विश्वास, आध्यात्मिकता, धर्म, संस्कृति, क्षेत्र र आक्रामक विकासका आधारमा आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको विरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसालाई पहिचान, रोकथाम, सम्बोधन नकाबन्दी अन्त्य गर्नका लागि सीडजीआर नं. ३९को अनुच्छेद ४२ (क देखि फसम्म) लाई कार्यान्वयन गर्न र आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको प्रतिनिधिमूलक संस्थाहरूको सहभागिता र प्रतिनिधित्वसहित समय सीमासहितको योजना ल्याउन ।
४५. आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको संस्थालाई आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको विरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसाविरुद्ध सचेतना बढाउन आवश्यक सहयोग प्रदान गर्ने ।

ड. भूमि, भू-सीमाना र प्राकृतिक स्रोत (धारा १३ र १४)

४६. आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीले पुख्र्यौली थात्थलो, भू-सीमाना र स्रोतको संरक्षकत्व तथा प्रथाजनित अभ्यासको अपराधीकरणसँग सम्बन्धित मानव अपराधीकरण, प्राकृतिक विपद् र वातावरणीय तथा जलवायु संकटको बेला उल्लंघन निरन्तर भोग्दै आइरहेका छन् । राष्ट्रिय परामर्शले टिपोट गरे अनुसार- चुरे क्षेत्र, खोकना र मुक्कुमलुङ जस्ता ठाउँहरूमा राष्ट्रिय निकुञ्ज र राजमार्गजस्ता विकास आयोजनाले आदिवासी भूमिमा विनाश ल्याएकोलाई प्रकाश पारेको थियो । यस्ता विकास परियोजनाले आदिवासीहरू, विशेष गरी आदिवासी महिलाहरूलाई असर गर्दछ र उनीहरू आफ्नो अस्तित्वको लागि भूमिमा निर्भर छन् । शिवपुरी राष्ट्रिय निकुञ्जको मामिलालाई आदिवासी समुदायलाई राष्ट्रिय निकुञ्जले उनीहरूलाई कसरी विस्थापनमा पारेको छ र उनीहरूको जीवनचर्यामा कसरी अवरोध भएको छ? भन्ने उदाहरणको रूपमा विशेष उल्लेख गरेको थियो ।^{१९}

आत्मनिर्णय, स्वायत्तता र स्वतन्त्र अग्रिम सुसूचीत जानकारीसहितको मञ्जुरी तथा प्रथाजनित स्व-शासन पद्धति

४७. स्थानीय सरकार, विशेष गरेर बर्दिया नगरपालिकाले थारू आदिवासीको प्रथाजनित स्व-सरकार पद्धति, बरघरको संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकास गर्नको लागि २५ पुष, २०७७ मा पहिलोपटक ऐन जारी गरेको थियो ।^{२०} पछि कञ्चनपुर, कैलाली, बर्दिया र दाङका अन्य नगरपालिकाहरूले पनि बरघर/भलमन्सा/मटवालाई औपचारिक मान्यता दियो । कीर्तिपुर नगरपालिकाले २३ आषाढ, २०७८ मा शहरलाई साँस्कृतिक स्वायत्त क्षेत्रको ऐन ल्याएर घोषणा गर्‍यो ।^{२१} यी अपवाद बाहेक अहिलेसम्म २९ कार्तिक, २०७५ मा सीडले अनुच्छेद ४१(क) मा सीडको सिफारिस र संविधानको धारा ५६(५) मा आदिवासीको लागि स्वायत्त, संरक्षित र विशेष क्षेत्रको प्रावधान माथिबाट सीड-समितिले र तल समुदायबाट कार्यान्वयन गर्न नेपालको सर्वोच्च अदालतले दिएको निर्देशनात्मक आदेशको अर्थपूर्ण कार्यान्वयनमा खास उपलब्धि केही पनि नभएको र प्रगति पनि केही नभएको अवस्था छ ।^{२२}

१९ नीफ-महासंघको प्रतिवेदन ।

२० स्थानीय राजपत्र, माग १ खण्ड ४ संख्या २ । बरबर्दिया नगरपालिका । मूल पाठ खस नेपाली भाषामा । https://barbardiya.gov.np/barghar_aen_2077

२१ स्थानीय राजपत्र, खण्ड १ भाग ४ । कीर्तिपुर नगरपालिका । मूल पाठ खस नेपाली भाषामा । <https://kirtipur.gov.np/sites/kirtipur.gov.np/files/%E0%A4%B0%E0%A4%BE%E0%A4%9C%E0%A4%AA%E0%A4%A4%E0%A5%8D%E0%A4%B0%20%E0%A4%95%E0%A5%80%E0%A4%B0%E0%A5%8D%E0%A4%BF%E0%A4%AA%E0%A5%81%E0%A4%B0%20%E0%A4%A8%E0%A4%97%E0%A4%B0%20%E0%A4%B8%E0%A4%BE%E0%A4%81%E0%A4%B8%E0%A5%8D%E0%A4%95%E0%A5%83%E0%A4%A4%E0%A4%BF%E0%A4%95%20%E0%A4%B8%E0%A4%B0%E0%A4%95%E0%A5%8D%E0%A4%B7%E0%A4%BF%E0%A4%A4%20%E0%A4%95%E0%A5%8D%E0%A4%B7%E0%A5%87%E0%A4%A4%E0%A5%8D%E0%A4%B0%20%E0%A4%B8%E0%A4%AE%E0%A5%8D%E0%A4%B5%E0%A4%A8%E0%A5%8D%E0%A4%A7%E0%A4%AE%E0%A4%BE%20%E0%A4%B5%E0%A5%8D%E0%A4%AF%E0%A4%B5%E0%A4%B8%E0%A5%8D%E0%A4%A5%E0%A4%BE%20%E0%A4%97%E0%A4%B0%E0%A5%8D%E0%A4%A8%20%E0%A4%AC%E0%A4%A8%E0%A5%87%E0%A4%95%E0%A5%8B%20%E0%A4%90%E0%A4%A8.pdf>

२२ मूल पाठ खस नेपाली । <https://www.lahurnip.org/va-sha-shha-sa-raka-shha-ta-va-sa-va-yata-ta-ka-shha-ta-ra-gha-shhanae-ka-l-ga-na-ra-tha-shana-ta-maka-aatha-sha-na-va-thana>

४८. माथिबाट सीड-समितिले र भूँइ तहबाट समुदायले आफ्नो काम फत्ते गरेकोले प्रथाजनित स्व-शासन पद्धतिलाई औपचारिक मान्यता दिन र सीड-समितिले वि.सं. २०७५ मा यूएनड्रीप अनुसार आत्मनिर्णयको अधिकार कार्यान्वयन गर्न अब दुवै भकुण्डो (बल) नेपाल सरकारको मैदानमा छ ।

थात्थलोमा भूमि, भू-सीमाना (टेरिटोरी) र स्रोतमा मानव अधिकारको उल्लंघन

४९. नीफ-महासंघको एउटा केश अध्ययन अनुसार-योगी टोलको कुमालसंग कैयनमानव अधिकार उल्लंघन भएको अनुभव छ । राष्ट्रिय निकुञ्जबाट भौतिक आक्रमण, दूर्व्यवहार, मनमानी गिरफ्तार, हिरासत र चोरी शिकारीको आरोप सामान्य छ । यदि कसैमाथि शंका लागे राष्ट्रिय निकुञ्जको अधिकारीले उसलाई तत्काल गिरफ्तार गरी तुरुन्त क्रूरतापूर्ण कारवाही गर्दछ । सफाई दिन र निरपराध दाबी गर्ने मौका लगभग शून्य जस्तै छ ।^{१३}

५०. समुदायगत तहमा डिजाईन र कार्यान्वयन गरिने विकास परियोजना कार्यान्वयन गर्दा आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीसंग प्राप्त गर्नुपर्ने स्वतन्त्र अग्रिमसुसूचीत जानकारीसहितको मञ्जुरी (एफपीक) लाई सम्मान गरिएको छैन । एकजना सहभागीले व्यक्त गरे अनुसार-“सडक बिस्तारले हामीलाई घरवारविहीन, सहायताविहीन र निराश बनाइरहेको छ । राज्यले हाम्रो जीवनसंग गाँसिएको संस्कृति, विश्वास, पद्धति, मूल्य र ठाउँ, जहाँ हामी बस्छौं, लुटेको छ । उक्त ठाउँ हामीलाई बस्न, हामीबीच एक आपसी साभेदारी, भावना र हेरचाह साटासाट गर्न खुल्ला थियो । तर आज हाम्रो जीवनमा खतरा छ । हामीलाई जबरजस्ती हाम्रो ठाउँ छाडेर जान भनेको छ । पहिला खुल्ला स्थान थियो । अब मलाई थाहा छैन, मैले मेरो व्हील चेयर कहाँ उपयोग गरूँ, आराम गरूँ र सम्हालूँ ?”भन्ने छ ।^{१४}

सरकारलाई प्रश्न

५१. सरकारले कहिले आदिवासी महिला र उनीहरूको समुदायको आत्मनिर्णयलाई मान्यता दिन्छ र कायम राख्छ?
५२. किन नेपाल सरकारले आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीबाट एफपीक प्राप्त गर्न एफपीक संयन्त्र निर्माण गरेको छैन?
५३. नेपाल सरकारले सीड-समितिलाई वि.सं. २०८० मा बुझाएको महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्नेमहासन्धिको सातौं आवधिक प्रतिवेदनको परिशिष्टमा आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरी, आदिवासी एलबिटिआईक्यू+ र अन्य जातजाति र क्षेत्रगत समूहसम्बन्धी खण्डीकृत कुनै पनि तथ्यांक किन नदिएको हो?
५४. स्थानीय सरकारहरूले नेपालको आदिवासीहरूको प्रथाजनित स्व-सरकार पद्धतिलाई औपचारिक मान्यता दिइसकेकोमा अब माथिल्लो तहहरूबाट कहिले मान्यता दिन्छ होला?
५५. नेपाल सरकारले नेपालको सर्वोच्च अदालतले बराम तथा अन्य आदिवासीहरूको लागि नेपालको संविधान(२०७२) को धारा ५६(५) अनुसार स्वायत्त, विशेष र संरक्षित क्षेत्र कानून बनाएर कार्यान्वयन गर भनेर दिएको निर्देशनात्मक आदेश लामो समयदेखि त्यतिकै रहेकोमा अब कहिले कार्यान्वयन होला?
५६. साँस्कृतिक र विकास-आक्रामकता रोक्न सरकारले के गर्दैछ?

सरकारलाई सिफारिस

५८. विगतमा आदिवासीको भूमि तथा स्रोत लुट्ने गलत कार्य गरेको सम्बन्धमा औपचारिक रूपमा माफी माग्न पर्ने र लुटेका सबै भूमि, भू-सीमाना (टेरिटोरी) तथा स्रोतहरू, विशेष गरेर संरक्षित क्षेत्र (राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, शिकार आरक्ष, संरक्षण क्षेत्र, मध्यवर्ती क्षेत्र र सामुदायिक वन तथा नदी, वन, चरन र खानी) समय सीमासहितको योजना बनाएर फिर्ता गर ।

१३ हेर्नुहोस् पृष्ठ २९-३० । नीफ-महासंघ २०१८. केश स्टडि ईण्डिजेनश पिपुल्स ट्युमन रनईट्स भायोलेशन । चितवन नेशनल पार्क एण्ड भ्याली रोड एकम्पान्शन प्रोजेक्ट । सब्मीटेड टु प्रोटेक्टिड ईण्डिजेनश पिपुल्स डिफेण्डर्श एण्ड प्रामोटेड ल्याण्ड राईट्स इन द सेलेक्टेड कम्प्युनिटिज् अफेक्टेड बाई ल्याण्ड कन्फ्लिक्ट इन पेरु एण्ड नेपाल प्रोजेक्ट । फण्डेड बाई युरोपियन युनियन । <https://niwf.org.np/wp-content/uploads/2022/12/Case-Study-English.pdf>

१४ नीडवानअपाङ्गता भएका आदिवासी महिला तथा किशोरीको मुद्दाका सम्बन्धमा काठमाडौंमा आयोजित राष्ट्रिय परामर्श कार्यक्रम २८ माघ २०८०.

५९. प्रथाजनित कानून, स्वायत्तता र प्रथाजनित स्व-शासन पद्धतिलाई औपचारिक मान्यता दिने ।
६०. आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीलगायत आदिवासीबाट एफपीक प्राप्त गर्न सीडजीआर नं ३९, यूएनडीप र आईएलओ महासन्धि नं १६९ बमोजिम एफपीक संयन्त्र तथा आलेख (प्रोटोकल) बनाउने ।
- च. राजनीतिक र सामाजिक जीवनमा प्रभावकारी सहभागिताको अधिकार (धारा ७, ८ र १४)
६१. राष्ट्रिय परामर्शले टिपोट गरे अनुसार— “आदिवासी महिलाको राजनीतिक प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्न आरक्षण (कोटा)को माध्यम महत्वपूर्ण प्रगति भएको छ । आरक्षण (कोटा) समावेशीको लागि एउटा कदम हो, तर पर्याप्त छैन ।”
६२. आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीले सूचनामा पहुँच, राजनीतिक प्रक्रियामा सहभागिता र नीति निर्माणमा समावेश हुने अवस्थामा ठूलो अवरोध व्यहोर्न पर्छ, भनेर राष्ट्रिय परामर्शले प्रकाश पारेको थियो । आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको राजनीतिक सहभागिता न्यून छ तथा उनीहरू लोकसेवा आयोग र नीति निर्णय गर्ने निकायहरूमा उनीहरूलाई बहिष्करण गर्दछन् ।
६४. वि.सं. २०७९ को चुनावमा आदिवासी र आदिवासी महिलाको प्रतिनिधित्वको सम्बन्धमा द ईण्डिजेनस वर्ल्ड अनुसार, ... “निर्वाचित प्रतिनिधि सभा, अर्थात् संसदको तल्लो सदनको लागि हालै भएको आम निर्वाचन ४ मंसिर, २०७९ मा कूल १६४ निर्वाचित सांसदहरूमध्ये ९४ (५४%) प्रभुत्वशाली खसआर्य जात समूहबाट, ४१ (२५%) आदिवासीबाट, २६ (२७%) मधेशीबाट, एकजना (०.०%) दलितबाट थिए र मुसलमानबाट कोही पनि थिएन ।”... आदिवासीबाट निर्वाचित ४१ जनामध्ये नेवारबाट ९ जना, थारु ५ जना, मगर ५ जना, राई ५ जना, गुरुङ ५ जना र तामाङ ४ जना थिए ।^{१५} जे भए पनि निर्वाचित सदस्यहरू आदिवासी भएर जन्मे पनि उनीहरूले आदिवासीको प्रतिनिधित्व नगरी उनीहरूले चुनाव लडेको राजनीतिक दललाई मात्र प्रतिनिधित्व गर्दछन्...” । द काठमाडौं पोष्टको अनुसार ...१२६ जात रेजातीय समूहमध्ये संसदमा कहिल्यै प्रतिनिधित्व नभएका जातजाति ६२ छन् ।^{१६}

सरकारलाई प्रश्न

६४. आम निर्वाचनमा आदिवासीको प्रत्यक्ष प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्न नेपालको सर्वोच्च अदालतले वि.सं. २०७०मा जारी गरेको परमादेश किन कार्यान्वयन नभएको?
६५. महिला मन्त्रालय, राष्ट्रिय महिला आयोग, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (एनएचआरसी), राष्ट्रिय समावेशीकरण आयोग र प्रमुख राजनीतिक दललगायत कार्यपालिका, व्यवस्थापिका तथा न्यायपालिकाबाट आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको प्रतिनिधित्व र उनीहरूको मुद्दाको सुनिश्चितताको लागि केही प्रयास भएको छ?
६६. सरकारले नीति निर्माणमा आदिवासी महिलाको सहभागिता, खास गरेर विपद् व्यवस्थापन, जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रको सम्बन्धमा सरकारले किन बेवास्ता गरेको?
६७. आदिवासीको भूमि, संस्कृति र समुदाय सम्बन्धमा नीति निर्माण प्रक्रियामा आदिवासी महिलाको सहभागिताको अधिकार सम्बन्धमा आईएलओ महासन्धि नं १६९ को पूर्ण कार्यान्वयन सरकारले कसरी गरेको छ?

सरकारलाई सिफारिस

६८. नीतिनिर्माणको सबै तहहरूमा आदिवासी, आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीलगायतको प्रत्यक्ष प्रतिनिधित्व सामुहिक स्व-छनौट प्रक्रियाको माध्यमबाट आदिवासीको आफ्नो प्रथाजनित अभ्यासबाट सुनिश्चित गर्ने ।

^{१५} हेर्नुहोस पृष्ठ २६६-२६७ <https://www.iwgia.org/en/resources/publications/5507-the-indigenous-world-2023.html>

^{१६} <https://kathmandupost.com/politics/2022/10/15/nearly-half-of-ethnic-groups-unrepresented-in-parliament-in-15-years-of-practice>

छ. ग्रामीण महिला (धारा १४)

६९. ग्रामीण आदिवासी, आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरी नेपालमा विपद् र जलवायु परिवर्तनको असमान असरबाट पीडित हुँदै आएका छन्। उदाहरणको लागि-वि.सं २०८१ को थामेमा आएको बाढीको कारणले^{१७} हिमनदी फुट्यो, उनीहरू आफ्नो जीविकोपार्जन लागि पर्यटन र स्थानीय स्रोतमा निर्भर भएकोले बाढीले उनीहरूको आर्थिक गतिविधि तहसनहस गरेपछि उनीहरू थप नाजुक बन्न पुगे। त्यसैगरी नेपालको उपल्लो मुस्ताङ क्षेत्रको ध्या गाउँमा पानीको अभाव, मरुभूमीकरण र कृषि उत्पादनमा न्हासलगायतका गम्भीर वातावरणीय चुनौतिहरू भोग्दैछन्। यी परिवर्तनले विस्थापन निम्त्याएको छ र समुदायको सामाजिक, आर्थिक सम्बन्धमा ठूलो अवरोध ल्याएको छ, जसको निकृष्ट असर आदिवासी महिलालाई परेको छ।^{१८}

७०. ग्रामीण आदिवासी, आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीहरूले नीति-निर्माण प्रक्रियामा ठूलो अवरोध भोग्दै आएका छन्। नीफ-मञ्चको अनुभवमा कृषि, प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन र सामुदायिक विकासमा उनीहरूको महत्वपूर्ण भूमिका भए पनि उनीहरूको आवाजलाई अक्सर सीमान्तीकरण गर्दछ र उनीहरू सार्वजनिक तथा सरकारी निकायहरूको नेतृत्वदायी पदमा पनि छैनन्। थप साँस्कृतिक मान्यता, सीमित शिक्षार सूचना तथा प्रविधिमा पहुँचको कमीले उनीहरूको सहभागितामा अवरोध गर्छ। त्यसले लैङ्गिकडीजीटल विभाजन ल्याउँछ। यी कारक तत्वले शक्ति असन्तुलनमा योगदान दिन्छ, जहाँ नीति निर्माण र कार्यान्वयनमा आदिवासी, आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको आवश्यकता र दृष्टिकोण अक्सर नजर अन्दाज गरिन्छ।

सरकारलाई प्रश्न

७१. विपद् व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी नीति निर्माण प्रक्रियामा ग्रामीण आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीलाई सक्रियरूपमा संलग्न गर्न सरकारको कस्तो योजना छ?

७२. आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीलाई वातावरणीय संरक्षण र दिगो विकासको पहलबाट जीविका र कल्याणमा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव कम पारेर फाइदा पाउने सुनिश्चित गर्न सरकारले के कदम चालेको छ?

सरकारलाई सिफारिस

७३. विपद् व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, न्यूनीकरण र संरक्षण रणनीतिमा आदिवासीज्ञान पद्धति र अभ्यासलाई पहिचान र समाहित गर्न।

७४. सरकारको सबै नीति तथा कार्यक्रमको विकास तथा कार्यान्वयनमा ग्रामीण आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको अर्थपूर्ण संलग्नता सुनिश्चित गर्ने।

७५. ग्रामीण आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीको निमित्त नेतृत्व कौशल र नीति निर्माण प्रक्रिया समुन्नत बनाउन प्रशिक्षण र क्षमता अभिवृद्धि गर्ने अवसर उपलब्ध गराउने।

७६. नीति निर्माण र विकास कार्यक्रम कार्यान्वयन वारे जानकारी दिन ग्रामीण आदिवासी महिलाको खण्डीकृत तथ्यांक संकलन गर्ने।

ज. न्यायमा पहुँच (धारा १० र ११) र बहुल न्यायिक पद्धति र कानूनको अघि महिलाको समान कानूनी अधिकार (धारा १५)

मानव वन्यजन्तुबीच द्वन्द्व र फसलमा धावा

७७. संरक्षित क्षेत्रमा मानव वन्यजन्तुबीच द्वन्द्वजटील र बहु-आयामिक छ। संरक्षित क्षेत्रमाद्वन्द्वप्रायजसो उच्चतम विन्दुमा दुईवटा महत्वपूर्ण अवधिमा पुग्छ-फसल भित्र्याउने याम (सीजन), जब फसल तयार हुन्छ र सुक्खा याम, जहाँ वन्यजन्तु पानी र खानेकुराको खोजीमा मानवबस्ती नजिक आइपुग्छन्। अक्सर रिपोर्ट गरिने घटनामा ठूला स्तनपायी जनावर, खासगरी हात्ती, गैंडा, बाघ र चितुवा संलग्न छ। यी वन्यजन्तु अक्सर बालीमा धावा बोल्ने, सम्पत्तिको क्षति वा बढी गम्भीर मामिलामा मानव हताहत हुने गरेको छ। वन्यजन्तु सम्बन्धित क्षतिको निमित्त क्षतिपूर्तिको योजना स्थापित छ भने प्रक्रिया भने अक्सर ठूलो चुनौतिपूर्ण हुन्छ। यसको दस्तावेजीकरणको आवश्यकता आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता

^{१७} <https://www.icimod.org/press-release/glof-from-thyanbo-glacial-lake-sweeps-away-thame-village/>

^{१८} <https://www.samadhannews.com/2024/09/18/95253/>

भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीका लागि बोभिलो हुन सक्छ । उनीहरूले क्षतिको प्रमाण उपलब्ध गराउनु पर्दछ, जुन कहिलेकहीं फोटो दस्तावेजीकरण आवश्यक हुन्छ । ग्रामीण भेगमा प्रविधिमा पहुँचको सीमितताले यो चुनौतिपूर्ण हुन्छ । क्षतिपूर्तिको प्रक्रियामा अनेकौँ प्रशासनिक पाइला हुन्छ, जुन सीमित साक्षरता वा प्रशासनिक प्रक्रिया वारे अपरिचितका लागि विशेष रूपमा गाह्रो हुन्छ ।

७८. एकजना कोशी टप्पुको पीडितले भने— “पोहोर हात्तीले मेरो बाली नष्ट गरिदियो । क्षतिपूर्तिको लामो प्रक्रिया भएकोले मैले निवेदन हालिनँ । प्रक्रियाको लागि आवश्यक कागजातहरू कतिपय बेला हामीलाई उपलब्ध हुन्न । व्यक्तिगत खाता पनि आवश्यक छ, जुन सामान्यतः हामी जस्तोसँग हुँदैन । त्यसैगरी बैंक एकाउण्ट पनि ‘क’ वर्गको बैंकमा हुनु पर्छ । प्रक्रियामा जाँदा सामान्यतः ५/६ महिना लाग्ने र नाश भएको प्रत्येक बालीको क्षतिपूर्ति नेपाली रूपियाँ १०,००० हो । कहिलेकहीं हामीले क्षतिपूर्तिबाट पाउने भन्दा बढी रकम खर्च गर्नु पर्छ । मजस्तै धेरै परिवारले क्षतिपूर्तिको यस्तो प्रक्रिया भएकोले लिन खोज्दैन ।”
७९. चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, जुन नेपालको एउटा प्रख्यात संरक्षण क्षेत्र हो । त्यहाँ गैडाले धानको बाली र सागसब्जीको खेती नष्ट पारेको खबर नियमित रूपमा आइरहन्छ ।
८०. यी द्वन्द्वहरूको आर्थिक असर पर्नेमा विशेष गरी मध्यवर्ती क्षेत्रमा बसोवास गर्ने आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरी छन् । जब वन्यजन्तुले फसल नष्ट गर्छ, परिवारले एकै रातमा याम (सिजन) भरिलाई पुग्ने फसल गुमाउन सक्छ । यो विशेषगरी अत्यन्त विनाशकारी छ । किनभने यीमध्ये धेरै घरपरिवार निर्वाहको तहमा चलेका छन् र यस्तो क्षति भएमा सामना गर्नको लागि सीमित वित्तीय बचत छ ।
८१. मानव-वन्यजन्तुबीच द्वन्द्वको प्रभावकारी व्यवस्थापनलाई एउटा सन्तुलित दृष्टिकोण चाहिन्छ, जसले संरक्षणको लक्ष र स्थानीय समुदाय, खास गरेर यी परिदृश्यको ऐतिहासिक संरक्षकको वैध आवश्यकता दुवैलाई विचार गर्छ ।
८२. ईनोल्यागको मानव अधिकार रक्षक (आईडब्लुएचआरडी) ले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा दर्ता भएको एउटा घटना सुनाउनु भएको थियो । दृढ एकजना २७ वर्षको पुरुषले मध्यवर्ती क्षेत्रमा घाँसपात जम्मा गर्न गएको बेला बाघको आक्रमणमा पर्‍यो । उसको शरीरलाई कोरक्षेत्रमा लगेको थियो, जहाँ उनी मृत भेटियो । उसको मृत शरीर केन्द्रीय कोरक्षेत्रमा भेटिएकोले निकुञ्जको नियमावली अनुसार क्षतिपूर्ति पाउनयोग्य हुँदैन । ऊ परिवारको रोजी रोटी कमाउनेवाला थियो र उसको श्रीमतीले यो सामना गर्न नसकी तिनले पनि आफ्नै ज्यान फाल्ने हदमा पुगिन् । उनीहरूको दुईजना छोरी छन्, जो अब एसओएस बालग्राममा बस्दछन् ।

आदिवासी यौनिक अल्पसंख्यकविरुद्धको हिंसा

८३. आदिवासी महिलाका संघसंस्थाहरूले दस्तावेजीकरण गरेको विभिन्न प्रतिवेदनले आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरी र आदिवासी यौनिक अल्पसंख्यकहरूले अन्याय, संरचनागत हिंसा, बहुल स्वरूपको भेदभाव, नागरिकताको पहुँचमा समस्या र आत्मनिर्णयको अधिकार अस्वीकार व्यहोरिरहेको देखाउँछ । उदाहरणको लागि— ठूलो संख्यामा मुक्त कमलरीले परिचयपत्र पाएका छैनन् र उनीहरू रोजगारी र शिक्षाको अवसरको अभावमा आफू बाँच्नको लागि संघर्ष गरिरहेका छन् । सरकारले प्रतिबद्धता जनाए बमोजिम उनीहरू ठीकसंग समाजमा पुनर्वास हुन बाँकी छ ।
८४. पद्धतिमा भएको सचेत र अचेत पूर्वाग्रही भेदभाव र सीमान्तीकरणको विशिष्ट र अन्तरछेदित स्वरूपहरूको भोगाईमा निरन्तरता छ । उनीहरूले कानूनको अधि बराबरी र कानूनबाट समान संरक्षण उपभोग गर्न पाएका छैनन् । समुदायगत तहमा उनीहरूसंग अक्सर परम्परागत साँस्कृतिक अभ्यास र सामाजिक संरचनाबाट बहिष्करणमा पारिएको अनुभव छ, जसले स्रोत, शिक्षा र स्वास्थ्य सेवा सीमित गर्दछ ।
८५. नेपालमा, कानूनहरू मूलतः हिन्दू कानूनी सिद्धान्तमा आधारित छ साथै कमन ल र राष्ट्रिय कानूनमा आधारित छ । केहीलैङ्गिक-सम्बेदनशील न्यायाधीशले कहिलेकहीं उनीहरूले गर्ने अदालती निर्णयमा नारीवादी कानूनी सिद्धान्तलाई आवश्यक ध्यान दिन्छ, तर आदिवासी कानूनी सिद्धान्त भने पद्धतिगत रूपमा बहिष्करणमा छ । त्यसैले एउटा निर्देशक सिद्धान्त र परमादेश बाहेकको सबै अन्य न्यायिक निर्णयहरूमा यूएनट्रीप, आईएलओ महासन्धि नं. १६९ र सीडजीआर नं ३९ जस्तो अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी खाकाहरू विचार पनि गरिँदैन ।

सरकारलाई प्रश्न

८६. आदिवासी, आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीलाई समय सीमासहित भूमि फिर्ता कुनै कार्यक्रम छ?
८७. सरकारले कसरी परम्परागत आदिवासी ज्ञान र अभ्यासलाई संरक्षण क्षेत्रको व्यवस्थापन नीति, विशेष गरेर स्रोतको दिगो उपयोग र वन्यजन्तुसंगको द्वन्द्व न्यूनीकरण गर्नमा एकीकृत गर्न सक्छ?
८८. वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको क्षतिपूर्ति प्रक्रिया, विशेष गरेर आदिवासी, आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीले भोग्न परेको अवरोधलाई ध्यान दिँदा एकरूपता प्रवाहित र सरल गर्न के कदमहरू चाल्न सकिन्छ?
८९. नेपाल सरकारले किन अझै पनि आदिवासी कानूनी सिद्धान्त र आदिवासी नारीवादी कानूनी सिद्धान्तलाई बहुल कानूनी सिद्धान्तको भागको रूपमा पूर्ण औपचारिक मान्यता दिएको छैन?
९०. पूर्वकमलरीहरूलाई समाजमा पूर्ण पुनर्स्थापना र पुनः एकीकरण सुनिश्चित गर्न के कस्ता विशेष उपायहरू लिइएको छ?
९१. पूर्व-कमलरी र अपाङ्गता भएको महिलाको आर्थिक सशक्तीकरणको लागि भूमि फिर्ता, लघुवित्त, उद्यमशीलता प्रशिक्षण र रोजगारी नियुक्ति सेवाहरूमा सरकारले कसरी सहयोग गरिरहेको छ?
९२. आदिवासी, लैङ्गिक, अपाङ्गता र यौनिक अल्पसंख्यकको अधिकारहरूको कानूनी पहिचान र संरक्षण सुनिश्चित गर्न के कदमहरू चालिएको छ?
९३. सरकारले आदिवासी, लैङ्गिक, अपाङ्गता र यौनिक अल्पसंख्यकलाई न्यायमा पहुँच र भूल सुधारने संयन्त्र सुनिश्चित कसरी गरेको छ?
९४. कानूनी कारवाहीको क्रममा परिवारको सदस्यलाई वा पीडितको भाषा र सञ्चार आवश्यकता अनुसार उनीहरूसँग परिचितलाई दोषाभे गर्ने अनुमति दिएर पीडितको सञ्चारको अधिकारलाई सम्मान गर्ने सुनिश्चितता सरकारले कसरी गरेको छ?

सरकारलाई सिफारिस

९५. प्रभावित आदिवासी, आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीका लागि समय सीमासहित भूमि फिर्ताको कार्यक्रम ल्याउने ।
९६. आदिवासी नारीवादी कानूनी सिद्धान्तलगायत आदिवासी कानूनी सिद्धान्तलाई औपचारिक मान्यता दिने ।
९७. आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरी, लैङ्गिक र यौनिक अल्पसंख्यकलाई दूर्यवहार, हिंसा र भेदभाव हुनबाट जोगाउन विद्यमान भेदभाव विरुद्धको कानून कडाईका साथ कार्यान्वयन गर्ने सुनिश्चित गर्ने ।
९८. कमलरीको अधिकार, पुनर्स्थापना, सभ्य जीविका, खाद्य सुरक्षा, स्वास्थ्य र प्रशिक्षण सुनिश्चित गर्न समय सीमासहितको योजना ल्याउने ।
९९. आदिवासी, लैङ्गिक, अपाङ्गता र यौनिक अल्पसंख्यक, हानिकारक पूर्वाग्रह (स्टेरियोटाइप)को चुनौति वारे शिक्षित बनाउने अभियान र कार्यशाला गोष्ठी सञ्चालन गर्ने ।

म. संस्कृतिमा अधिकार (धारा ३, ५, १३ र १४)

आदिवासी भाषाहरूको मान्यता

१००. प्रदेश नं. ३ को प्रादेशिक सरकारले तामाङ र नेवा आदिवासीको भाषालाई प्रदेशको सरकारी कामकाजको भाषा ऐन बनाएर लागू गरेकोमा उच्च प्रशंसा गर्दै आदिवासीको भाषाहरूलाई संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारले मान्यता दिने केही योजना छ?

आदिवासी ज्ञान र शीप

१०१. विश्वव्यापीकरण, उपनिवेशीकरण, सैन्यकरण र अपराधीकरणको कारणले पाका पुस्ताबाट नयाँ पुस्तामा आदिवासी ज्ञान, शीप, प्रविधि र अभ्यास पुस्तान्तरण हुन छोडेकोले तीव्र गतिमा हराउँदैछ ।

सरकारलाई प्रश्न

१०२. आदिवासी ज्ञान र शीप दस्तावेजीकरण, संरक्षण र प्रवर्द्धन आदिवासी महिलाका संस्थासंग सहकार्य गरेर गर्ने सरकारको कुनै योजना छ?

१०३. विशेष गरेर आधुनिक कानूनी खाकालाई विचार गरी आदिवासी समुदायको परम्परागत अभ्यास सरकारले कसरी सुनिश्चित गरेको छ?

१०४. आदिवासीको भाषाहरूलाई संघीय सरकारले नेपालको सरकारी कामकाजको भाषाको रूपमा मान्यता दिनेछ?

१०५. आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरी, विशेष गरेर मानसिक अपाङ्गता भएकाको सुरक्षा सरकारले कसरी सुनिश्चित गर्छ ?

१०६. आदिवासी महिला तथा किशोरी र अपाङ्गता भएको आदिवासी महिला तथा किशोरीलाई, विशेष गरी अपाङ्गता भएकोलाई परिचयपत्र वितरण गर्दा सरकारले भेदभाव कहिले रोक्ने हो?

१०७. अपाङ्गता भएको महिला तथा किशोरी र एलजिबिटिक््यूआईको लागि पर्याप्त सार्वजनिक पूर्वाधार, सक्षमता बढाउने वातावरण प्रदान र सीडजी.आर. नं. ३९ को कार्यान्वयन सरकारले कहिले गर्ने हो?

परिशिष्ट १
यो धर्याँ प्रतिवेदन अनुमोदन गर्ने आदिवासी महिलाका संस्थाहरूको सूची

अनुमोदन गर्ने राष्ट्रिय आदिवासी महिला महासंघ (नीफ-महासंघ)को संस्थाहरूको सूची

क्र.सं.	सदस्य संस्था	नाम	पद	दस्तखत
१	नेपाल भाषा मिसा: खल	गार्गी प्रधान	सदस्य	द.
२	सुनुवार महिला समाज	शोभा सुनुवार	अध्यक्ष	द.
३	नेपाल किरात (राई) महिला संघ	सुशीला गोले राई	अध्यक्ष	द.
४	नेपाल तामाङ महिला घेदुङ	मायालु तामाङ	सचिव	द.
५	थकाली महिला संघ	रीना भट्टचन	अध्यक्ष	द.
६	नेपाल माफ्नी महिला उत्थान संघ	रीता माफ्नी	अध्यक्ष	द.
७	नेपाल गुरुङ (तमु) महिला संघ	लक्ष्मी गुरुङ	सदस्य	द.
८	दनुवार महिला समाज सुधार संघ	अर्चना दनुवार	अध्यक्ष	द.
९	नेपाल शेर्पा महिला संघ	डिमी शेर्पा	अध्यक्ष	द.
१०	मेचे महिला उत्थान संघ	नुमा देवी मेचे	अध्यक्ष	द.
११	राजवंशी महिला संघ	सनम राजवंशी	अध्यक्ष	द.
१२	किरात याक्थुङ माङ्गेना चुम्तुङ	ममिता लिम्बू		द.
१३	ल्होमी महिला कल्याण मञ्च	छिडचिप्पा ल्होमी	अध्यक्ष	द.
१४	व्याँसी शौका महिला संघ	सुमित्रा बोहरा	उपाध्यक्ष	द.
१५	नेपाल छन्त्याल महिला संघ	थममाया छन्त्याल	अध्यक्ष	द.
१६	ताजपुरीया महिला उत्थान संघ	सुमत्रा ताजपुरीया	अध्यक्ष	द.
१७	भुजेल महिला समाज	भक्त कुमारी भुजेल	उपाध्यक्ष	द.
१८	जिरेल महिला समाज सेवा	टीकामाया जिरेल	उपाध्यक्ष	द.
१९	नेपाल गन्गाई महिला परिषद्	आशा कुमारी सरदार	अध्यक्ष	द.
२०	नेपाल चेपाङ महिला संघ	शर्मिला चेपाङ	अध्यक्ष	द.
२१	धिमाल महिला संघ	मञ्जु धिमाल	अध्यक्ष	द.
२२	याक्खामा याप्सेन	गोमा याक्खा		द.
२३	नेपाल बराम महिला संघ	मीना बराम	अध्यक्ष	द.
२४	नेपाल थामी महिला संघ	नानु थामी	अध्यक्ष	द.
२५	नेपाल योल्मो महिला संगठन	फुर्वा लामा योल्मो	अध्यक्ष	द.
२६	नेपाल भाँगड महिला संघ	अञ्जु उरावँ	अध्यक्ष	द.
२७	कुसुण्डा महिला विकास समाज नेपाल	हीमा कुसुण्डा	अध्यक्ष	द.
२८	नेपाल बोटे महिला समाज	वीना बोटे	अध्यक्ष	द.
२९	राजी महिला समाज	बासमती राजी	अध्यक्ष	द.
३०	नेपाल हायु महिला समाज	कुमारी हायु	अध्यक्ष	द.
३१	नेपाल किसान आदिवासी महिला समाज	राजमणि किसान	अध्यक्ष	द.
३२	नेपाल राउटे महिला विकास संघ	लीपा राउटे	अध्यक्ष	द.
३३	नेपाल सन्थाल आदिवासी महिला उत्थान समिति	मन्दिरा किस्कु	अध्यक्ष	द.
३४	तीनगाउँले थकाली	सविता थकाली	सचिव	द.

अनुमोदन गर्ने राष्ट्रिय आदिवासी महिला महासंघ (नीफ-महासंघ) को
जिल्ला समन्वय परिषद्को सदस्यहरूको सूची

क्र.सं.	जिल्ला समन्वय परिषद्	नाम	पद	दस्तखत
१	सिन्धुपाल्चोक	रीना श्रेष्ठ	अध्यक्ष	द.
२	बर्दिया	रचना चौधरी	अध्यक्ष	द.
३	बाग्लुङ	चिनीमाया कला मगर	अध्यक्ष	द.
४	दोलखा	देवी भुजेल	सचिव	द.
५	पाँचथर	मधु जवेगु	अध्यक्ष	द.
६	सर्लाही	ज्ञानु भुजेल	सचिव	द.
७	नुवाकोट	शर्मिला थापा मगर	अध्यक्ष	द.
८	मोरङ	ज्याशमीन मण्डल	सचिव	द.
९	सुनसरी	संगीता सुब्बा	अध्यक्ष	द.
१०	सोलुखुम्बु	माया शेर्पा	अध्यक्ष	द.
११	ओखलढुङ्गा	हेमा लक्ष्मी राई	अध्यक्ष	द.
१२	रुकुमपूर्व	तीर्था पुन	अध्यक्ष	द.
१३	रुकुमपश्चिम	हीरा खड्का मगर	अध्यक्ष	द.
१४	जाजरकोट	रीता पुन	अध्यक्ष	द.

अनुमोदन गर्ने राष्ट्रिय आदिवासी महिला महासंघ (नीफ) को प्रदेश
समन्वय परिषद्को सदस्यहरूको सूची

क्र.सं.	प्रदेश समन्वय परिषद्	नाम	पद	दस्तखत
१	प्रदेश १	मातृका राई	अध्यक्ष	द.
२	लुम्बिनी प्रदेश	तुलसा राना	अध्यक्ष	द.
३	कर्णाली प्रदेश	मन्सरा थापा मगर	अध्यक्ष	द.

अनुमोदन गर्ने राष्ट्रिय आदिवासी महिला मञ्च (नीफ)को संस्थाहरू
राष्ट्रिय आदिवासी महिला मञ्चले सञ्चालन गरेको कार्यक्रम अन्तर्गतका समूहहरू

क्र.सं.	समूहको नाम	जिल्ला	नाम	फोन नं.	पद	दस्तखत
१	थामी कृषक महिला समूह	दोलखा, कालिञ्चोक गाउँपालिका, वडा - १, सुन्द्रावती	गोमा थामी	९८४०५७९४०४	अध्यक्ष	द.
२	चेपाङ महिला कृषक समूह	धादिङ, गजुरी गाउँपालिका वडा नं - १ अधमारा	नीरा चेपाङ	९८४९७७६९६०	अध्यक्ष	द.
३	नगरकोटी तमान कृषि महिला समूह	ललितपुर, गोदावरी नगरपालिका, वडा ६, शिखर्पा	मीना नगरकोटी	९८०३७२७१७१	अध्यक्ष	द.
४	बिसम्भरा तामाङ महिला कृषक समूह	काठमाडौं, शङ्खरापुर नगरपालिका, वडा ५, बिसम्भरा	जुन्ता तामाङ	९८०३०८२०२७/ ९७६५४०८३१०	अध्यक्ष	द.
५	नेपाल हायु महिला कृषक समूह	सिन्धुली, कमलामाई नगरपालिका वडा ६, रातमाटे हायु टोल	सीता हायु	९८४४०८२८६०	अध्यक्ष	द.
६	सुनुवार महिला कृषक समूह	रामेछाप गोकुल गंगा	सजीना सुनुवार	९८६३६५०८६०	अध्यक्ष	द.
७	नेपाल पुन मगर महिला कृषक समूह	कास्की, माछापुच्छ्रे गाउँपालिका, वडा - १, सुन्द्रावती	सरीता पुन मगर	९८१५१२७४३३/ ९८१५१२७४३३	अध्यक्ष	द.
८	छन्त्याल महिला कृषक समूह	बाग्लुङ काठखोला गाउँपालिका वडा ३, धम्जा	खरी माया छन्त्याल	९८५७६६३१८५/ ९८४७६६३१८५	अध्यक्ष	द.
९	हरेवा राजी कृषक महिला समूह	कैलाली, भजनी गाउँपालिका, वडा ३,	अर्चना राजी	९८४८६३२०२८	अध्यक्ष	द.
१०	मुक्त कमलरी कृषकमहिला समूह	कैलाली, गौरीगंगा नगरपालिका, वडा ८	रीता चौधरी		अध्यक्ष	द.
११	वनकरीया र चेपाङ महिला उद्योग	मनहरी नगरपालिका वडा ४, हाँडिखोला	सन्तोषी वनकरीया	९८६५४५४३८६	अध्यक्ष	द.
१२	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला मञ्च	प्रदेश १, सुनसरी	माया बान्तवा	९८४२०८६८००	अध्यक्ष	द.
१३	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला मञ्च	प्रदेश २, सप्तरी	प्रीति अधिकारी	९८२४७८४२४२	संयोजक	द.
१४	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला मञ्च	बागमती प्रदेश ३, हेटौँडा	दीपा लामा	९८६५०४९१५४	संयोजक	द.

क्र.सं.	समूहको नाम	जिल्ला	नाम	फोन नं.	पद	दस्ताखत
१५	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला मञ्च	गण्डकी प्रदेश ४, कास्की	माया गुरुड (भुजेल)	९८६६००९४५८	संयोजक	द.
१६	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला मञ्च	लुम्बिनी प्रदेश ५, बुटवल	हरिकला थापा मगर	९८४५७५३२५४३	संयोजक	द.
१७	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला मञ्च	कर्णाली प्रदेश ६	मनु थापा मगर	९८४५५७८२७५	संयोजक	द.
१८	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला मञ्च	सुदूरपश्चिम प्रदेश ७, कञ्चनपुर	वासमती राजी	४८४८६६०५५	संयोजक	द.
१९	चौतारा लगनशील आदिवासी महिला समूह	सिन्धुपाल्चोक चौतारा सयचोकगढी नगरपालिका, वार्ड ५, चौतारा	सञ्चिता लामा	९८१८७९८८२१	अध्यक्ष	द.
२०	राई महिला कोशेली घर	इलाम, सूर्योदय नगरपालिका वडा ३	हेमा राई	९८०७९५०८८०	अध्यक्ष	द.
२१	मुक्त कमलरी विकास मञ्च	दाङ	हीरामोती कुमारी चौधरी	९८४८४६०९९४	अध्यक्ष	द.
२२	राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला मञ्च	कर्णाली प्रदेश ६	मनु थापा मगर	९८४५५७८२७५	अध्यक्ष	द.

अनुमोदन गर्ने नीडवानको सदस्य संस्थाहरू

यो छायाँ प्रतिवेदन अनुमोदन गर्ने ११ वटा आदिवासी महिलाको संस्थाहरूको सूची
नेतृत्वदायी संस्था: राष्ट्रिय आदिवासीअपाङ्ग महिला संघ - नेपाल (नीडवान) को सदस्य संस्थाहरू

क्र.सं.	संस्थाको नाम	संस्थाको तर्फबाट	दस्तखत
१	मधेशीआदिवासीअपाङ्ग महिला संघ - नेपाल (मिडवान)	दीपिका	
२	सुदूरपश्चिम आदिवासीअपाङ्ग महिला संघ - नेपाल (सीडवान)	रश्मी	
३	कर्णाली आदिवासीअपाङ्ग महिला संघ - नेपाल (किडवान)	रत्न राना	
४	अपाङ्गता भएका आदिवासी व्यक्तिको अनुसन्धान र विकास केन्द्र (सिआईपिडिआरडी)	प्रथमा श्रेष्ठ	
५	अपाङ्गता भएका आदिवासी व्यक्तिको विकास र सशक्तीकरणको लागि संघ (एआईपिडिडिई)	छोमु शेर्पा	
६	आदिवासीअपाङ्गता सशक्तीकरण केन्द्र कर्णाली (आईडिईसी)	सुनिता थापा	
७	विकास र समावेशीकरणको लागि अपाङ्गता भएका आदिवासी व्यक्तिहरूको संघ, गण्डकी (एआईपिडिजी)		
८	अपाङ्गता भएका आदिवासी व्यक्तिको सशक्तीकरण र विकास केन्द्र, लुम्बिनी प्रदेश	सुभी गुरुड	
९	अपाङ्गता भएका आदिवासी व्यक्तिको विकासको लागि संघ, बाराताल, सुर्खेत	लालीसरा घर्ती	
१०	अपाङ्गता भएका आदिवासी व्यक्तिको विकास र शिक्षाको सञ्जाल, कोशी (एलआईपिडिडिईके)	पुनम भुजेल	

ईनोल्यागको सदस्य संस्थाहरू

ईनोल्याग तर्फको आदिवासी महिला संस्थाहरू

क्र.सं.	समूहको नाम	जिल्ला	नाम	फोन नं.	पद	दस्तखत
१	मैकोट आदिवासी महिला मानव अधिकार रक्षक समूह	पूर्वी रुकुम	भारदया पुन	९७६६२७३९६९	अध्यक्ष	
२	टकशेरा आदिवासी महिला मानव अधिकार रक्षक समूह	पूर्वी रुकुम	बिजुली बुढा	९८४१८३५१०९	अध्यक्ष	
३	निशीखोला आदिवासी महिला मानव अधिकार रक्षक समूह	बाग्लुङ	चन्द्रमाला बुढा	९८६७७७७८८०	अध्यक्ष	
४	गुर्जा आदिवासी महिला मानव अधिकार रक्षक समूह	म्याग्दी	तोम कुमारी छन्त्याल	९८६३२३५१५४	अध्यक्ष	
५	बोबाङ् आदिवासी महिला मानव अधिकार रक्षक समूह	बाग्लुङ	वेगमती घर्ती		अध्यक्ष	
६	ढोरपाटन आदिवासी महिला मानव अधिकार रक्षक समूह	बाग्लुङ	नरमती पुन	९८६२२४७३४१	अध्यक्ष	
७	शिवपुरी आदिवासी महिला मानव अधिकार रक्षक समूह	काठमाडौं	भीममाया तामाङ	९८६०८३१९८२	अध्यक्ष	
८	चितवन आदिवासी महिला मानव अधिकार रक्षक समूह	चितवन	बीना बोटे	९८४५१४४८७३	अध्यक्ष	
९	सुनसरी आदिवासी महिला मानव अधिकार रक्षक समूह	सुनसरी	कौशल्या माभी	९८३२१७२७०३	अध्यक्ष	
१०	मष्टो लाफा भेजा	तनहुँ	काजोल थापा	९८१७१७८७५१	अध्यक्ष	
११	कन्को मिनाम गोमेस्तो	तनहुँ	बलकुमारी थापा	९८२६१९३३११	अध्यक्ष	

- (ज) २०७५ मा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनमा लैङ्गिक समानता, अपाङ्गता र सामाजिक समावेशीकरण रणनीतिक कार्ययोजना;
- (झ) २०७५ मा विपद् न्यूनीकरणको लागि नीति ।

ग. दिगो विकास लक्षहरू

६. समितिले दिगो विकास लक्षहरूका लागि अन्तर्राष्ट्रिय समर्थनलाई स्वागत गर्दछ र दिगो विकास लक्षहरूका निम्ति २०३० एजेण्डालाई कार्यान्वयन गर्ने प्रक्रिया भरी महासन्धिको प्रावधानहरू अनुसार डिजुरे (कानूनी) र डिफ्याक्टो (सारभूत) रूपमा महशूस गर्न आह्वान गर्दछ । समितिले लक्ष ५ को महत्व र १७ वटै लक्षहरूमा समानता र अविभेदको सिद्धान्तको मूलप्रवाहीकरणलाई सम्भन चाहन्छ । महिलालाई पक्षराज्यको दिगो विकासको प्रेरक शक्तिको रूपमा पहिचान गर्न र यसको प्रभावकारिताको लागि सान्दर्भिक नीतिहरू तथा रणनीतिहरू पारित गर्न आग्रह गर्दछ ।

घ. विधायिका संसद्

७. समितिले महासन्धिको पूर्ण कार्यान्वयनको सुनिश्चितताको लागि विधायिकी शक्तिको आधारभूत भूमिकालाई जोड दिन्छ (हेर्नुहोस् A/65/38, खण्ड दुई, परिशिष्ट ६) । यसले म्याण्डेट अनुसार— अहिले र महासन्धि अन्तर्गतको अर्को आवधिक प्रतिवेदन बुझाउने बीचमा वर्तमान निष्कर्ष अवलोकनको कार्यान्वयनको लागि आवश्यक कदमहरू चाल्नको लागि संघीय विधायिका संसदलाई आमन्त्रण गर्दछ ।

ड. सरोकारको मुख्य क्षेत्रहरू र सिफारिसहरू

महासन्धिको दृश्यता, त्यसमा इच्छाधीन आलेख र समितिको आधारभूत सिफारिसहरू

८. समितिले प्रशासकसहित टिपोट गर्दछ कि महासन्धिलाई १२१ वटा निर्णय, आदेश र सर्वोच्च अदालतको निर्देशनात्मक आदेशहरूमा सन्दर्भ बनाइएको छ । तैपनि यो सरोकारको विषय हो कि महिला, विशेष गरी ग्रामीण महिला, आदिवासी महिला, दलित महिला र अपाङ्गता भएका महिलाहरू महासन्धि अन्तर्गतका अधिकारहरू तथा उनीहरूको अधिकारहरूको उल्लंघन हुँदा उपलब्ध उपचार दावि गर्ने वारे सचेत छैनन् । यो पनि सरोकारको विषय छ कि समिति र अन्य मानव अधिकारको संयन्त्रहरूले गरेका सिफारिसहरू कार्यान्वयन गर्न बृहत् संयन्त्रको अभाव छ ।
९. समितिले पक्ष राज्यलाई सिफारिस गर्दछ
- (क) महासन्धि अन्तर्गत उनीहरूको आफ्नो अधिकारका सम्बन्ध र यी अधिकारहरू उल्लंघनको दावी गर्न उनीहरूलाई उपलब्ध कानूनी उपचारका सम्बन्धमा आदिवासी महिलाको सचेतना बढाउने तथा महासन्धि, इच्छाधीन आलेख र समितिको आधारभूत सिफारिसका सम्बन्धमा जानकारी सबै ढाँचामा सबै महिलालाई उपलब्ध सुनिश्चित गर्ने;
- (ख) महासन्धि, इच्छाधीन आलेख र समितिको आधारभूत सिफारिसलाई जानकारी अभियान, नागरिक समाजसंग सहकार्य, सूचनाको प्रयोग र सञ्चार प्रविधि र मिडियासंगको सहयोगको माध्यम व्यापकरूपमा फैलाउने;
- (ग) संलग्नता, समन्वय, परामर्श र जानकारी व्यवस्थापनको चारओटा मुख्य क्षमतालाई विचार गरी रिपोर्टिङ, कार्यान्वयन र फलोअपको लागि राष्ट्रिय संयन्त्र स्थापना गर्ने र महिला अधिकार र लैङ्गिक समानतालाई प्रवर्द्धन गर्ने नागरिक समाजको संस्थासंग आफ्नो काममा परामर्श सुनिश्चित गर्ने ।

संवैधानिक र विधायिकी संरचना

१०. राज्यभित्र भएका फाइदाबाट बञ्चित र सीमान्तकृत समूहको महिलाले भोगिरेको भेदभावको अन्तरछेदित रूपहरू, विशेष गरी ग्रामीण महिला, जेष्ठ नागरिक महिला, आदिवासी महिला, दलित महिला, अपाङ्गता भएका महिला, लेज्बियन, उभयलिङ्गी, ट्रान्सजेन्डर र अन्तरलिङ्गी महिला, एकल महिला, धार्मिक अल्पसंख्यकमा पर्ने महिला, मधेशी महिला र शरणार्थी तथा आप्रवासी महिलाका अधिकार संरक्षण गर्ने बृहत् कानूनको अभाव वारे समितिको सरोकार कायम छ । विशेष अवसर विधेयकलाई पारित गर्न धेरै ढिलाई गरेकोमा पनि समितिको सरोकार छ ।
११. समितिले आफ्नो पहिलेको सिफारिस दोहोर्‍याउँछ, (CEDAW/C/NPL/CO/1, अनुच्छेद ९) र पक्षराज्यलाई सिफारिस गर्दछ:
- (क) विशेष अवसर विधेयकलाई गति दिने र सुनिश्चित गर्ने कि यसले सार्वजनिक र निजी क्षेत्रमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष भेदभावसाथै अन्तरछेदित रूपलाई महासन्धिको धारा १ र २, पक्षराज्यको आधारभूत दायित्वको सम्बन्धमा समितिको आधारभूत सिफारिस नं २८ (२०१०) अन्तर्गत महासन्धिको धारा २ र सर्वत्र महिला तथा किशोरी विरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभावको अन्त्य गर्न दिगो विकास लक्षहरूको लक्ष ५.१ बमोजिम सुनिश्चित गर्ने ।

(ख) महिला विरुद्ध हुने भेदभाव वारे उमेर, राष्ट्रियता, जातीयता, अपाङ्गता र सामाजिक, आर्थिक हैसियतका आधारमा खण्डीकृत तथ्यांक संकलन गर्नको लागि बृहत् पद्धति स्थापना गर्ने ।

न्यायमा पहुँच

१२. एकीकृत कानूनी सहायता नीति कार्यान्वयन गर्न र संस्थागत सुधार परियोजना अन्तर्गत न्यायमा पहुँच बढाउन गरेको प्रयास तथा न्यायमा पहुँच बढाउन १७५ वटा दलित डेस्क स्थापना गरेकोलाई समितिले टिपोट गर्दछ । तैपनि यसले देहायका सरोकार टिपोट गर्दछः

- (क) आदिवासी महिला, अपाङ्गता भएका महिलालगायतलाई न्यायमा पहुँच पाउन निरन्तर बाधा वारे समितिको सरोकार छ ।
- (ख) कलंक (स्टिग्मा), प्रतिशोधको डर, गहिरोसंग जरा गाडिएको लैङ्गिक पूर्वाग्रह, सीमित कानूनी साक्षरता र कानूनी खर्च, विशेष गरी फाइदाबाट बञ्चित र सीमान्तकृत समूहको महिला र किशोरी, जस्तै- महिला यौनकर्मी, दलित महिला, आदिवासी महिला, अपाङ्गता भएको महिला र प्रवासी महिलालगायतको महिलाको न्यायमा पहुँचमा निरन्तर बाधा;
- (ग) लैङ्गिक उत्तरदायी कानूनी सहायता पद्धति र महासन्धि वारे अपर्याप्त क्षमतानिर्माण तथा न्यायपालिका र कानून प्रवर्तन गर्ने अधिकारीहरूका लागि सान्दर्भिक कानूनको अभाव ।

१३. न्यायमा महिलाको पहुँचको सम्बन्धमा आधारभूत सिफारिस संख्या ३३ (२०७२) (सन् २०१५) को सम्झना गर्दै समितिले पक्षराज्यलाई सिफारिस गर्दछ-

- (क) महिलालाई किफायति वा आवश्यक परे, निःशुल्क कानूनी सेवा, विशेष गरी ग्रामीण महिला फाइदाबाट बञ्चित र सीमान्तकृत समूहको महिलालाई सुनिश्चित गर्ने ;
- (ख) महिला र किशोरीलाई, विशेष गरी फाइदाबाट बञ्चित समूहको महिलालाई उनीहरूको अधिकार र महासन्धि अन्तर्गत उनीहरूको अधिकार तथा उक्त अधिकार दावी गर्दा उपलब्ध हुने उपचार वारे, नागरिक समाजका संस्थाहरूसंगको सहयोगमा सचेतना वृद्धि गर्ने तथा महिला, विशेष गरेर आदिवासी महिला र अपाङ्गता भएका महिलालाई न्यायमा पहुँच पाउन निषेध गर्न वा सीमित गर्ने बाधा अवरोधलाई सम्बोधन गर्न आदिवासी भाषामा अनुवाद सेवाका साथै व्यावहारिक आवास, प्रक्रियागत समायोजन (एड्जस्टमेन्ट) र निर्णयगर्नमा समर्थन गर्न सहजीकरण गर्ने;
- (ग) न्यायपालिका र कानून कार्यान्वयन गर्ने अधिकारीलाई महिलाको मानव अधिकार र लैङ्गिकसम्बेदनशील सोधपुछ र अनुसन्धान विधिहरू, न्यायिक लैङ्गिक पूर्वाग्रहको सम्बोधन वारे प्रशिक्षण दिने र महिलालाई न्यायमा पहुँच प्रवर्द्धन गर्न, यसलाई निरन्तर सुधार गर्न यस्तो प्रशिक्षणको प्रभाव मूल्यांकन गर्ने ।

महिलाको शान्ति र सुरक्षा तथा संक्रमणकालीन न्याय संयन्त्रहरू

१४. द्वन्द्व सम्बन्धित लैङ्गिक हिंसाबाट पीडित र बाँचेकाहरूमा विशेषरूपमा केन्द्रित रही सुरक्षा परिषद्को संकल्प 1325 (2000) र 1820 (2008) कार्यान्वयन गर्न दोस्रो राष्ट्रिय कार्ययोजना (२०७९/०८०-२०८१/०८२) समितिले प्रशंसा गर्दछ । बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानवीन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन (२०७९) लाई संशोधन गर्न २०७९ मा पारित विधेयकको पनि टिपोट गर्दछ । तैपनि यसले देहायका सरोकार सहितको टिपोट छ-

- (क) सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग र बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानवीन आयोगको अध्यक्षहरू र सदस्यहरू कसैको पनि नियुक्ति नभएकोले दुवै संक्रमणकालीन न्याय संयन्त्रले आफ्नो म्याण्डेट अनुसार कार्यसम्पादन गर्न रोकिएको;
- (ख) विधवा, बेपत्ता व्यक्तिको परिवार र बलात्कार तथा अन्य प्रकारका यौन हिंसालगायतका सशस्त्र द्वन्द्वबाट पीडित महिला र किशोरीलाई क्षतिपूर्तिको अभाव भएको;
- (ग) महिला र शान्ति सुरक्षा एजेण्डासंग सम्बन्धित प्रक्रियाहरूमा महिलाको न्यून प्रतिनिधित्व भएको;
- (घ) मानव, प्राविधिक र वित्तीय संसाधनको अभावको कारणले दोस्रो राष्ट्रिय कार्ययोजनाको कार्यान्वयन सीमितरूपमा भएको ।

१५. द्वन्द्व रोकथाम, द्वन्द्व र द्वन्द्वपछिको अवस्थामा महिलाका सम्बन्धमा आधारभूत सिफारिस संख्या ३० (२०७०) र यसको पहिलाको सिफारिस (CEDAW/C/NPL/CO/6 अनुच्छेद २३) को सम्झना गर्दै संकल्प 1325 (2000) र लगत्तै पछिका संकल्पहरूमा प्रतिबिम्बित भए अनुसार- परिषद्को महिला र शान्ति तथा सुरक्षाको एजेण्डाको वर्णपट (स्पेक्ट्रम) लाई विचार गर्दै महिलाको नागरिक समाजका संस्थाका प्रतिनिधिहरूसंग सहकार्य गरेर, महिला र शान्ति तथा सुरक्षाका सम्बन्धमा सुरक्षा परिषद्को संकल्प 1325 (2000) कार्यान्वयन गर्न दोस्रो राष्ट्रिय कार्ययोजनालाई प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्न र महिलाको जीवनको सबै क्षेत्रमा हुने महिला विरुद्ध हुने लैङ्गिकआधारित हिंसा र भेदभाव, महिलाविरुद्ध हुने अन्तरछेदित रूपमा भेदभावहरूसमेत सारभूत समानताको मोडललाई समाहित गर्न, समितिले पक्षराज्यलाई सिफारिस गर्दछ, विशेष गरी-

- (क) सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग र बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानवीन आयोगमा स्वतन्त्र, निष्पक्ष तथा सक्षम

सदस्यहरूको नियुक्ति र प्रभावित समुदायहरूको विविधतालाई प्रतिबिम्बित हुने गरी फाइदाबाट बञ्चित र सीमान्तकृत समूहलगायतको महिलाको समान प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्न पारदर्शी र विश्वसनीय प्रक्रिया सुनिश्चित गर्ने;

- (ख) सशस्त्र द्वन्द्वबाट पीडित महिला र किशोरीलाई अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारको घोर उल्लंघन र अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको गम्भीर उल्लंघनका पीडितहरूका लागि उपचार तथा क्षतिपूर्तिको अधिकारसम्बन्धी आधारभूत सिद्धान्त र दिशानिर्देश अनुसार पूर्ण र प्रभावकारी क्षतिपूर्तिमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने;
- (ग) महिला र शान्ति तथा सुरक्षाका सम्बन्धमा, विशेष गरी सान्दर्भिक राष्ट्रिय कार्य योजनाहरू पारित, कार्यान्वयन र मूल्यांकनका सम्बन्धमा सबैप्रक्रियाहरूमा महिलाको अर्थपूर्ण र समावेशी सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

महिलाको अग्रगमनको लागि राष्ट्रिय यन्त्र

१६. राष्ट्रिय लैङ्गिक नीति कार्यान्वयन गर्न २०७९ मा राष्ट्रिय कार्ययोजना पारित गरेको र २०७७ मा राष्ट्रिय महिला आयोगको आयुक्तहरू नियुक्ति गरेको समितिले टिपोट गर्दछ । तैपनि यसले देहायका सरोकार टिपोट गर्दछ-

- (क) सबै सरकारी विभागहरूमा अन्तरछेदन दृष्टिबाट लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट र लैङ्गिक मूल प्रवाहीकरण प्रयोग गर्नका लागि राष्ट्रिय लैङ्गिक नीति कार्यान्वयन गर्न लिइएका उपायहरू वारेजानकारी अभाव भएको;
- (ख) राष्ट्रिय महिला आयोगमा गुनासो, विशेष गरी दूर्गम र ग्रामीण क्षेत्रकालाई विचार गर्ने लगायतका म्याण्डेटलाई प्रभावकारीरूपमा सम्पादन गर्न आवश्यक स्रोतहरूको अभाव रहेको ।

१७. समितिले पक्षराज्यलाई सिफारिस गर्दछ-

- (क) राष्ट्रिय लैङ्गिक नीति र यसको राष्ट्रिय कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्न पर्याप्त मानव, प्राविधिक र वित्तीय संसाधनको बाँडफाँड गर्न र यसको नियमितरूपमा अनुगमन र असरको मूल्यांकन गर्ने ;
- (ख) प्रदेशहरूमा कार्यालय स्थापना गरी महिलाको अग्रगमन र लैङ्गिक समानताको लागि लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट र राष्ट्रिय महिला आयोग तथा स्थानीय अधिकारीहरूका साथै नागरिक समाज, विशेष गरी महिला अधिकारवादी संस्थाहरूबीच सहयोग बढाउन आवश्यक मानव, प्राविधिक र वित्तीय संसाधन उपलब्ध गराएर लैङ्गिक समानताको संरचना बलियो बनाएर सबै सार्वजनिक नीति र रणनीतिहरूको समन्वय गरी राष्ट्रिय महिला आयोगको म्याण्डेटलाई थप सबलीकरण गर्ने;
- (ग) फाइदाबाट बञ्चित समूहको लागि लक्षित सार्वजनिक समानता र अविभेदको नीतिको परिभाषा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकनमा महिलाको पहिचानको फरक अवस्था, जस्तै-अपाङ्गता, आदिवासी वा दलित हैसियत, यौनिक अभिमुखीकरण, लैङ्गिकपहिचान र प्रवासी हैसियतमा फाइदाबाट बञ्चित समूह लक्षित सार्वजनिक समानता तथा अविभेदको नीतिहरूको परिभाषा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकन लैङ्गिक र विविधताका सम्बन्धमा अन्तरछेदित (ईन्टरशेक्सनल) दृष्टिकोण अपनाउने ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था

१८. ग्लोबल अलाएन्स अफ नेशनल ह्युमन राईट्स ईन्स्टिच्युशन्सले सन् २०२३ मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई 'क' श्रेणीको हैसियतमा पुनः मान्यता दिएकोलाई स्वागत गर्दै टिपोट गर्दछ । तैपनि समितिले पक्षराज्यले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको सिफारिसहरूलाई सीमितरूपमा कार्यान्वयन गरेकोमा समितिको सरोकार टिपोट गर्दछ:

१९. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई पर्याप्त मानव, प्राविधिक र वित्तीय स्रोत प्रदान गरेर यसको म्याण्डेटलाई प्रभावकारीरूपमा स्वतन्त्रतापूर्वक सम्पादन गर्न र ग्लोबल अलाएन्स अफ नेशनल ह्युमन राईट्स ईन्स्टिच्युशन्सले गरेको सिफारिसहरूलाई कार्यान्वयन गर्न तथा मानव अधिकारको प्रवर्द्धन र संरक्षणको लागि राष्ट्रिय संस्थाहरूको हैसियतसंग सम्बन्धित सिद्धान्तहरू (पेरिस सिद्धान्तहरू) अनुपालन गर्न समितिले पक्षराज्यलाई सिफारिस गर्दछ । साथैराष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको सिफारिसहरू फलोअप गर्न र यस सम्बन्धमा मानव अधिकारकोलागि संयुक्त राष्ट्र संघको उच्चायुक्तको कार्यालयबाट प्राविधिक सहायता खोज्न पनि यसले सिफारिस गर्दछ ।

अस्थायी विशेष उपायहरू

२०. शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा पद्धतिमा महिलाको सम्बन्धमा 'विशेष उपायहरू' वारे संवैधानिक प्रावधानहरूको भए तापनि अस्थायी विशेष उपायहरू वारे खास विधेयक पारित नगरिएको तथा यस्तो 'विशेष उपायहरू' 'सामाजिक वा साँस्कृतिक' रूपमा पीछडिएको महिला' मा सीमित गरेकोमा समितिको चासो कायमै छ । यो विशेष गरेर देहायका वारेमा सरोकार राख्दछ-

- (क) अन्तरछेदित (ईन्टरशेक्शनल) दृष्टि प्रयोग गर्न तथा विकासमा आदिवासी महिला, अपाङ्गता भएका महिला, दलित महिला, धार्मिक अल्पसंख्यक महिला, प्रवासी महिला तथा लेज्बीयन, उभयलिङ्गी, ट्रान्स्जेण्डर, अन्तरलिङ्गी महिलालगायतका फाइदाबाट बञ्चित समूहका महिलाको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्न र सबै क्षेत्रहरूमा यी उपायहरूको कार्यान्वयनको लागि, विशेष गरी नीति निर्माण तहहरूको राजनीतिक र सार्वजनिक जीवनमा अस्थायी विशेष उपाय र पर्याप्त संयन्त्रहरूको अभाव;
- (ख) महिला र पुरुष, विशेष गरेर जो रोजगारी र राजनीतिक जीवनमा छन् का निमित्त सारभूत समानताका निमित्त अस्थायी विशेष उपायहरूको प्रभाव वारेको खण्डीकृत तथ्यांकको अभाव ।

२१. अस्थायी विशेष उपायहरूका सम्बन्धमा महासन्धिको धारा ४ (१) र समितिको आधारभूत सिफारिस संख्या २५ (सन् २००४) बमोजिम समितिले यस अधिको सिफारिस (CEDAW/C/NPL/CO/6, अनुच्छेद) लाई दोहोर्‍याउँछ र पक्षराज्यलाई सिफारिस गर्दछ-

- (क) मस्यौदा विशेष अवसर ऐनलाई छिट्टो पारित गर्ने र महिलाको राजनीतिक तथा सार्वजनिक जीवनमा प्रवेश गराउन अस्थायी विशेष उपायहरू, जस्तै- निर्वाचित र मनोनित महिला प्रतिनिधित्वको लागि समान (प्यारिटी) कोटा, पहुँच (आउटरिच) र समर्थन कार्यक्रम र सौविध्यात्मक भर्ती (प्रेफरेन्सियल रेक्यूटेमेन्ट) तथा महिला उम्मेदवारको प्रवर्द्धन, लाई निर्वाचन आचार संहितालाई छिट्टो संशोधन गर्ने;
- (ख) अस्थायी विशेष उपायहरू वारे सौँच्दा विभेदको अन्तरछेदित रूपहरूव्यहोरिरहेको सबै महिलाहरू, विशेष गरी आदिवासी महिला, अपाङ्गता भएका महिला, दलित महिला, धार्मिक अल्पसंख्यक महिला, प्रवासी महिला तथा लेज्बीयन, उभयलिङ्गी, ट्रान्स्जेण्डर, अन्तरलिङ्गी महिलाको विशेष आवश्यकतालाई मान्यता दिने तथा यी उपायहरूको प्रभावकारिता सम्बन्धमा नियमित मूल्यांकन गर्न संयन्त्र स्थापना गर्ने;
- (ग) अस्थायी विशेष उपायहरूको प्रभाव वारे पद्धतिगत ढंगबाट तथ्यांक संकलन गर्न र यस्तो तथ्यांक अर्को आवधिक प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने ।

लैङ्गिक पूर्वाग्रह

२२. समितिले देहायका सरोकार राख्दछ-

- (क) महिलालाई मुख्य रूपमा आमा र हेरचाहकर्ता मानेर परिवार र समाज, मिडीयासमेत, मा महिला र पुरुषको भूमिका र दायित्वका सम्बन्धमा पितृसत्तात्मक मनोवृत्ति र लैङ्गिक पूर्वाग्रह कायम रहनु;
- (ख) परिवारमा छोरा प्राथमिकता व्यापक हुनु र पुरुषको विपरीत महिलाको हैसियत अधीनस्थ हुनु विशिष्ट गुण मानिनु, विभेदपूर्ण लिङ्ग छनौटको अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७८ को बावजूद सापेक्षरूपमा लिङ्गछनौट, गर्भपतनको दर उच्च रहनु र महिलालाई सामाजिक दबाव कडा हुनु;
- (ग) भेदभावकारी लैङ्गिक पूर्वाग्रहलाई सम्बोधन गर्न बृहत् रणनीतिको अभाव र लैङ्गिकसम्बेदनशील भाषाको प्रयोग वारे मिडिया पेशाकर्मी र सार्वजनिक अधिकारीहरूको क्षमता अभिवृद्धिको अभाव ।

२३. समितिले पक्षराज्यलाई सिफारिस गर्दछ-

- (क) लिङ्ग छनौट गर्भपतनको अभ्यासलाई निर्मूल गर्न विभेदपूर्ण लिङ्ग छनौटको अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७८ कार्यान्वयन गर्ने, महिलाहरू जो लिङ्ग छनौट गर्भपतन गर्न दबावमा छन्, उनीहरूलाई हेल्पलाईनलगायतको सेवा स्थापना गर्ने र घरायसी तथा शिशुस्याहारको जिम्मेवारी बारम्बार वहन गर्नुको साथै चेतना जागरण र पितृत्व वा साभेदारी अभिभावकीय बिँडो ? उत्तरदायी पितृत्व प्रवर्द्धन गर्नलगायतका लक्षित उपायहरू लिने ;
- (ख) अनलाईन डोमेनको लागि समुदाय र धार्मिक नेता, शिक्षक, किशोरी तथा किशोर र महिला तथा पुरुषलाई लक्षित गरेर बृहत् विकास तथा कार्यान्वयन गर्न परिवार र समाज, मिडियासमेत, मा महिला तथा पुरुषको भूमिका र दायित्वका सम्बन्धमा पितृसत्तात्मक मनोवृत्ति र लैङ्गिक पूर्वाग्रह उन्मूलन गर्ने र रणनीतिक हस्तक्षेपको प्रभाव पद्धतिगत ढंगले मापन गर्न लक्ष र सुचकाङ्कका सेट प्रवेश तथा विकास गराउने ;
- (ग) सान्दर्भिक सार्वजनिक अधिकारीहरू र मिडियाका साथै निजी क्षेत्रको प्रतिनिधिलाई लैङ्गिक उत्तरदायी भाषाको माध्यम भेदभावकारी लैङ्गिक पूर्वाग्रहलाई सम्बोधन गर्न क्षमता अभिवृद्धि प्रदान गर्ने र महिलालाई विकासको सक्रिय चालकको रूपमा सकारात्मक प्रक्षेपण प्रवर्द्धन गर्ने ।

हानिकारक अभ्यासहरू

२४. स्पष्टरूपमा अपराधीकरणको बावजूद छाउपडी (महिनावारी भएको वेला महिला र किशोरी छुट्टै बस्ने), दाइजो, बोक्सीको

आरोप, जातको आधारमा भेदभाव र बालविवाह लगायतका हानिकारक अभ्यासहरू, जसले धेरै समुदायहरूमा महिलाको मानव अधिकारको उल्लंघन निरन्तर भइरहेकोमा समितिले सरोकारसहित टिपोट गर्दछ ।

२५. हानिकारक अभ्यासहरूका सम्बन्धमा महिला विरुद्ध हुने भेदभाव उन्मूलन गर्ने समितिको संयुक्त आधारभूत सिफारिस संख्या ३१/बालअधिकार समितिको आधारभूत टिप्पणी संख्या १८ (२०७६) र समितिको यस अघिको सिफारिस (CEDAW/C/NPL/CO/6, अनुच्छेद १९) लाई सम्भन्धित गर्दै समितिले सिफारिस गर्दछ कि पक्षराज्यले छाउपडी, बालविवाह र/अथवा जबरजस्ती विवाह, जातको आधारमा भेदभाव, दाइजो, बहुविवाह र बोक्सीको आरोपलगायतका हानिकारक अभ्यासहरू प्रतिबन्ध गर्ने राष्ट्रिय कानूनलाई प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्ने र हानिकारक अभ्यासहरू कायम रहेको ठाउँहरूका प्रथाजनित तथा धार्मिक मान्यता र क्षेत्रमा महिला र किशोरीले मानव अधिकार उपभोग गर्न यस्ता अभ्यासहरूले पार्ने नकारात्मक प्रभावका सम्बन्धमा सार्वजनिक सचेतना अभिवृद्धि तथा शैक्षिक कार्यक्रम गर्ने ।

लैङ्गिकआधारमा हुने महिला विरुद्ध हिंसा

२६. पक्षराज्यमा घरेलु हिंसाको घटना उच्च भएको तथा ७२ प्रतिशत महिलाहरूको हिंसाको अनुभव भएको, तर यस्तो हिंसालाई वैधानिकता दिने भेदभावकारी सामाजिक मान्यता, आफ्नो अधिकार र उपलब्ध उपचार तथा विशिष्टीकृत सेवाहरू वारे चेतनाको अभाव भएकोमा समितिले सरोकारसहित टिपोट गर्दछ। देहायका वारेमा यसको पनि सरोकार छ—

- (क) मनोवैज्ञानिक हिंसा, प्रविधि सहजीकृत हिंसा र जलवायु प्रेरित हिंसालगायतकालैङ्गिक आधारमा हुने महिला विरुद्ध हिंसाको सबै स्वरूपलाई विशेष गरेर अपराधीकरण गर्ने बृहत् कानूनको अभाव, ग्रामीण महिला, जेष्ठ नागरिक महिला, अपाङ्गता भएका महिला र किशोरी, धार्मिक र जातीय अल्पसंख्यक महिला, प्रवासी महिला तथा लेज्बियन, उभयलिङ्गी, ट्रान्सजेण्डर तथा अन्तरलिङ्गी महिला तथा यौनकर्मीलगायत विरुद्ध हुने लैङ्गिक हिंसा रोकन अपर्याप्त संरक्षण वारे समितिको सरोकार छ ;
- (ख) महिला र किशोरीले प्रविधि सहजीकृत हिंसाको उच्च तहको हिंसाको अनुभव जस्तै सामाजिक सञ्जालमा भुट्टो विवरण (फेक प्रोफाइल), भुट्टो जानकारी र तस्वीर तथा भिडियोको अनुपयुक्त हेरफेर, साईबर बुली र अनलाईन हिंसाको घटना रिपोर्ट गर्ने संयन्त्रको अभाव भएको ;
- (ग) वर्तमान कानूनले बलात्कारको केशमा रिपोर्ट गर्न हदम्याद दुई वर्षको छोटो समय छ, जब कि नाबालकले बलात्कारको केश रिपोर्ट गर्न वयस्क भएदेखि तीन वर्षको छ ।

२७. महिला विरुद्ध लैङ्गिक आधारमा हुने हिंसाका सम्बन्धमा यसको आधारभूत सिफारिस संख्या ३५ (२०७४) सम्भन्धित गर्दै आधारभूत सिफारिस संख्या १९ लाई अद्यावधि गर्दै समितिले पक्षराज्यलाईसिफारिस गर्दछ—

- (क) ग्रामीण महिला, जेष्ठ नागरिक महिला, अपाङ्गता भएका महिला र किशोरी, आदिवासी महिला र किशोरी, धार्मिक र जातीय अल्पसंख्यक महिला, प्रवासी तथा शरणार्थी महिला, यौनकर्मी महिला तथा लेज्बियन, उभयलिङ्गी, ट्रान्सजेण्डर तथा अन्तरलिङ्गी महिलालगायतका फाइदाबाट बञ्चित र सीमान्तकृत समूहका महिलाको आवश्यकताको विशेष संरक्षणलाई ध्यानमा राख्दै आदिवासी महिला तथा किशोरी, अपाङ्गता भएका महिला लगायतका महिला विरुद्ध हुने मनोवैज्ञानिक हिंसा, प्रविधि सहजीकृत हिंसा र जलवायु प्रेरित हिंसालगायतका लैङ्गिक आधारमा हुने महिला विरुद्ध हिंसाको सबै स्वरूपलाई विशेष गरेर अपराधीकरण गर्ने र उनीहरूको विशेष संरक्षणको आवश्यकतालाई सुनिश्चित गर्न बृहत् कानूनको पारित गर्ने ;
- (ख) सीन्थेटीक मिडीया, डिफेक, डोक्सीड र अन्य नयाँ प्रविधि, जसले लैङ्गिक आधारमा हुने हिंसालाई सहजीकरण गर्नेलगायतको साईबर हमला, साईबर बुली र साईबर बेचबिखन रोकथाम गर्न राष्ट्रिय नियमन प्रक्रिया र उचित लगनशीलता संयन्त्र सबलीकरण गर्न, उपभोक्ता सिर्जित कन्टेन्टको लागि सामाजिक मिडिया मञ्चहरूलाई जवाफदेही बनाउन र अनलाईन हिंसा र उत्पीडनका अपराधीलाई न्यायको कठघरामा ल्याउन त्यहाँ संयन्त्र ठाउँमा छ, भनी सुनिश्चित गर्न र साईबरक्राइमसम्बन्धी महासन्धि (२०८१) लाई अनुमोदन गर्ने ;
- (ग) लैङ्गिक आधारमा हुने हिंसाबाट पीडित महिला तथा किशोरीलाई विशिष्टीकृत सेवाको उपलब्धता, यस्तो सेवा ग्रामीण क्षेत्रमा समावेशी, पहुँचयोग्य र उपलब्धताको प्रत्याभूत गरी सुनिश्चित गर्ने ;
- (घ) यौन हिंसाको घटनामा रिपोर्ट सीमित गर्ने कानून फिर्ता लिने ।

चेलीबेटी बेचबिखन र बेश्यावृत्तिको शोषण

२८. पक्षराज्यले अन्तर्राष्ट्रिय संगठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिको पूरक, मानव विशेष गरी महिला तथा बालबालिकाको बेचबिखन रोकन, दमन गर्न र सजाय दिन प्रोटोकल २०७७ सालमा अनुमोदन गरेकोलाई समिति स्वागत

गर्दछ । आलेख (प्रोटोकल)संग यसका प्रावधानहरू मिलाउन हाल चलिरहेको मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐनलगायतको राष्ट्रिय कानूनको पुनरावलोकनलाई यसले यो पनि टिपोट गर्दछ । तैपनि समितिको देहायका सरोकार रहेको टिपोट गर्दछ;

- (क) मानव बेचबिखनको कानूनी परिभाषाले मानव बेचबिखनलाई यौन कर्मसंग मिसाउँछ, जसले यौनकर्मको अधिकारलाई उल्लेखनीय रूपमा बाधा पुऱ्याउँछ;
- (ख) बेचबिखनको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतको द्रुतमार्ग निर्देशिका (२०७०) को बावजूद जिल्ला अदालतहरूले ९० दिनभित्र मुद्दा हेर्न फेल भएको र बेचबिखनको पीडित अदालतमा हाजिर हुन नसकेको खण्डमा जरीवाना गराउन सक्ने;
- (ग) बेचबिखनसम्बन्धी मस्यौदा राष्ट्रिय नीति र बेचबिखनसम्बन्धी राष्ट्रिय कार्ययोजना अभैसम्म पनि पारित नभएको;
- (घ) महिला यौनकर्म विरुद्धहुने भेदभाव र बेश्यावृत्ति छाड्न चाहेका महिला र किशोरीका निमित्त वैकल्पिक आय अवसरलगायतको सुरक्षित काम गर्ने अवस्था सुनिश्चित गर्न तथा बाहिर निस्कने कार्यक्रम दिन पक्षराज्यले लिएको उपायहरूको अभाव ।

२९. विश्वव्यापी बसाईसराईको सन्दर्भमा महिला तथा किशोरीको बेचबिखन सम्बन्धमा आधारभूत सिफारिस संख्या ३८ (२०७७)को सम्झना गर्दै समितिले पक्षराज्यलाई सिफारिस गर्दछ-

- (क) सबै किसिमका मानव बेचबिखनलाई व्यक्तिको बेचबिखनको प्रोटोकल बमोजिम अपराधीकरण गर्न, मानव बेचबिखनको परिभाषालाई अन्तर्राष्ट्रिय कानून बमोजिम गर्ने र मानव बेचबिखनका सबै पक्षहरू विश्वव्यापी आवधिक पुनरावलोकनको चौथो साईकल (A/HRC/47/10, अनुच्छेद १५९.९८) को बेला पक्षराज्यले गरेको प्रतिबद्धताबमोजिम समावेश गर्न मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन र अन्य सान्दर्भिक कानूनहरू संशोधन गर्ने;
- (ख) बेचबिखनको पीडितको प्रारम्भिक पहिचान सुनिश्चित गर्ने र उनीहरूलाई उपयुक्त सेवाहरू रेफर गर्ने तथा अदालतमा देखा पर्न असफल भएको बेचबिखनको पीडितलाई जरीवाना दिन अदालतले अनुमति दिने प्रावधान हटाउन मानक सञ्चालनप्रक्रिया पारित गर्ने;
- (ग) बेचबिखन सम्बन्धमा मस्यौदा राष्ट्रिय नीति र बेचबिखन सम्बन्धमा राष्ट्रिय कार्ययोजना पारित गर्ने काममा गति दिने;
- (घ) यौनकर्ममा लागेका महिलाको अनुमगन सुनिश्चित गर्ने, शोषण विरुद्ध कानूनी संरक्षण गर्ने र उनीहरूलाई यस्ता कार्यमा लागेकालाई मुद्दा नचलाउनका साथै बेश्यावृत्तिमा लागेका महिलालाई उत्पीडन र जबरजस्ती पैसा असुल्ने कानून कार्यान्वयन गर्ने अधिकारीहरूमाथि अनुसन्धान, मुद्दा र दण्डलगायत बृहत् नीति, कानून र नियमन संरचना छिटो ल्याउने;
- (ङ) महिलाको वस्तुकरणलाई सम्बोधन गर्ने र बेश्यावृत्तिको माग घटाउन पुरुष र किशोर लक्षित शैक्षिक र चेतना जागरण अभियान सबलीकरण गर्ने, यौनकर्मको अधिकारको संरक्षण, वैकल्पिक आय आर्जनको अवसर, यदि उनीहरूले बेश्यावृत्ति छाड्न चाहेको खण्डमा, लगायतका सुरक्षित काम गर्ने अवस्था, शिक्षा र सामाजिक संरक्षणमा पर्याप्त पहुँच प्रदान गर्न आवश्यक उपायहरू लिने ।

राजनीतिक र सार्वजनिक जीवनको नीति निर्माण पद्धतिमा समान र समावेशी सहभागिता

३०. २०७९ मा महिला मेयर र ग्रामीण नगरपालिकामा अध्यक्षता गर्ने महिलाको संख्या बढेको वारे समितिले टिपोट गर्दछ । तैपनि यसले देहायका सरोकार टिपोट गर्दछ-

- (क) महिला संघीय संसद्को सदस्यमध्ये ३३.४५ प्रतिशत र कूटनीतिक सेवाका सदस्यमध्ये २३.२९, र ३३ जना राजदूतमध्ये ५ जना मात्र छन्;
- (ख) सार्वजनिक जीवनमा कम्पनीको निर्देशक बोर्ड र व्यवस्थापकीय पदहरूमा महिलाको न्यून प्रतिनिधित्व;
- (ग) लिङ्गवाद र भेदभाव, जसले राजनीतिक र सार्वजनिक जीवनमा उनीहरूको समान सहभागितामा बाधा पुऱ्याउँछ । त्यसबाट महिला राजनीतिज्ञ र उम्मेदवारहरू साथै मतदाताको संरक्षणको अभाव ।

३१. महिलाको राजनीतिक र सार्वजनिक जीवन सम्बन्धमा आधारभूत सिफारिस संख्या २३ (२०५३) र नीति निर्माण पद्धतिमा महिलाको समान र समावेशी प्रतिनिधित्व सम्बन्धमा आधारभूत सिफारिस संख्या ४० (२०८१)लाई सम्झना गर्दै समितिले सिफारिस गर्दछ कि पक्षराज्यले नीति निर्माणमा महिलाको प्रतिनिधित्व ३० देखि ५० प्रतिशतको लक्ष राखी बढाउने र यसले-

- (क) समानताको लागि राजनीतिक र सार्वजनिक जीवनको नीति निर्माणमा महिलाको समान र समावेशी प्रतिनिधित्वका लागि बाधा दिगोरूपमा हटाउन र पुग्न बराबरीको लागि बृहत् रणनीति कार्यान्वयन गर्ने, अस्थायी विशेष उपायहरू, महासन्धिको धारा ४(१) र अस्थायी विशेष उपायहरू सम्बन्धमा आधारभूत सिफारिस संख्या २५ (२०६०) बमोजिम गर्ने, जस्तै- राजनीतिक दलहरूको चुनावी सूचीमा महिला र पुरुष उम्मेदवारको समान दर्जा सुनिश्चित गर्ने जीपर पद्धति, महिला उम्मेदवारलाई लक्षित अभियान वित्तपोषण, सरकारको सबै तह र तप्काका साथै न्यायपालिका, सार्वजनिक सेवा,

विदेश सेवा, एकेडेमीया र अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरूमा, विशेष गरी नीति निर्माणमा महिला र पुरुष समानतामा पुग्न कोटा बढाउने;

- (ख) राजनीतिक अभियानमा अभियान वित्तपोषण र क्षमता अभिवृद्धि, नेतृत्व र सम्झौता गर्ने शीपमहिला राजनीतिज्ञ र उम्मेदवारलाई प्रदान गर्ने, मिडियासंग सहकार्य गरेर राजनीतिक, धार्मिक तथा सामुदायिक नेताहरू तथा साधारण जनतामाथि महिलाको पुरुषसह समानताको आधारमा राजनीतिक र सार्वजनिक जीवनमा पूर्ण, स्वतन्त्र र लोकतान्त्रिक सहभागिता पक्षराज्यभित्र राजनीतिक स्थायित्व र दिगो विकास हासिल गर्न आवश्यकताको महत्व वारे चेतना बढाउने;
- (ग) राजनीतिक साक्षरता बढाउने र महिलालाई निजी क्षेत्रको व्यवस्थापकीय पदहरूमा प्रशिक्षण प्रदान गर्ने, रोजगारदाता र मेनेजरहरूबीच नेतृत्वदायी पदहरूमा महिलाको समान प्रतिनिधित्वको महत्व वारे चेतना जागरण गर्ने तथा बोर्डमा बढाउन र नेतृत्वको पदहरूमा महिलाको संख्या बढाउन सार्वजनिक र व्यक्तिगत रूपमा सूचीकृत कम्पनीहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने ;
- (घ) न्यायपालिका, सार्वजनिक सेवा र विदेश सेवा, कूटनीतिक मिशनलगायत, मा महिलाको सौविध्यात्मक भर्ती प्रवेश गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूमा महिला उम्मेदवारलाई आवेदन दिन समर्थन गर्ने ।

महिला मानव अधिकार रक्षकहरू

३२. गृह मन्त्रालयले सन् २०२१ मा मानव अधिकारवादीहरूको सुरक्षा र संरक्षण आदेश जारी गरेकोमा समितिले प्रशंसासहित टिपोट गर्दछ । तैपनि यसको सरोकार राष्ट्रिय तथा सामुदायिक तहमा, डिजिटल मिडियासमेत निजी र सार्वजनिक क्षेत्र दुवैमा कार्यरत महिला मानव अधिकार प्रतिरक्षकहरूले विचार, अभिव्यक्ति, संघ र भेला हुन पाउने स्वतन्त्रताको अधिकारमा अंकुश भोग्न परेको साथै बढ्दो डिजिटल निगरानीको रिपोर्टमा यसको सरोकार छ ।

३३. समितिले पक्ष राज्यलाई सिफारिस गर्दछ-

- (क) महिला मानव अधिकार प्रतिरक्षकहरूलाई स्वतन्त्ररूपमा महिलाको मानव अधिकारको सम्बन्धमा उनीहरूको जनवकालत गर्न दिने र उत्पीडन, निगरानी वा अनुचित प्रतिबन्ध, मनोमानी गिरफ्तार र मानोमानी अभियोजन, जब उनीहरूले समितिसंग संलग्न हुने वा संलग्न हुन खोज्दा समेतबाट स्वतन्त्र भएर अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, शान्तिपूर्ण भेला हुने र संघको अधिकार अभ्यास सुनिश्चित गर्ने ;
- (ख) महिला मानव अधिकार प्रतिरक्षकहरूविरुद्ध हुने उत्पीडन, धम्की, प्रतिशोध, लैङ्गिक आधारमा हुने हिंसा र भेदभाव, अनलाईनसमेत, सबै कार्यहरूको अनुसन्धान, अभियोजन गर्ने, उनीहरूको व्यक्तिगत स्वाधीनता र सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने र पीडितलाई उपचार क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने ।

राष्ट्रियता

३४. पक्षराज्यको प्रतिनिधिमण्डलले नागरिकता विधेयक जनवरी, २०२५ मा सरकारलाई बुझाएकोवारे दिएको जानकारी समितिले टिपोट गर्दछ । तैपनि यसको सरोकार देहायका सम्बन्धमा रहन्छ-

- (क) संविधानको धारा ११ (२), (५) र (७) ले तीनथरिको नेपाली आमालाई पहिचान गर्दछ र बाबु पत्ता नलागेको अवस्थामा आमालाई स्व-घोषणा गर्न आवश्यक गरेको छ, फुट्टो स्व-घोषणा भएको खण्डमा दण्डसहित र विवाहको माध्यम नागरिकता प्रसार गर्ने उनीहरूको क्षमता र उनीहरूको बच्चाहरूलाई सीमित, जसले जन्मको बेला बच्चा राज्यविहीन बनाउन सक्छ, जब कि नेपालीबाबुले आफ्नो बच्चा र विदेशी पति/पत्निलाई विना कुनै विशेष आवश्यकता प्रदान गर्न सक्छ ।
- (ख) राष्ट्रिय परिचयपत्र र पञ्जीकरण ऐन (२०७६) र राष्ट्रिय परिचयपत्र र पञ्जीकरण नियमावली (२०७८) पारित भए तापनि आमा र बुवालाई जन्म दर्ता गर्न दिए पनि व्यवहारमा बाबु हराएमा वा पत्ता नलागेमा जन्म दर्ता जारी गरिदैन, जसले गर्दा बच्चा राज्यविहीन हुने खतरा बढ्छ ।
- (ग) २०७८ को जनगणना अनुसार- ५ वर्ष मुनिका २६ प्रतिशत बालबालिकासंग जन्म दर्ता प्रमाणपत्र छैन र विशेष समूहका महिला, जस्तै- यौनकर्मी, लामो अवधि बसेको प्रवासी तिब्बती महिला, भुटानी शरणार्थी महिला र शरणार्थीसंग विवाह भएको नेपाली महिला, जसले उनीहरूको सामाजिक बहिष्करण र गरिबीलाई कायम राख्दछ ।

३५. यसको शरणार्थी हैसियत, शरण, राष्ट्रियता र राज्यविहीन महिलाका सम्बन्धमा आधारभूत सिफारिस संख्या ४२ (सन् २०१४) र यसको पहिलाको सिफारिस १९३३ र २०१४ को सम्झना गर्दै समितिले पक्षराज्यलाई सिफारिस गर्दछ-

- (क) नागरिकता विधेयकलाई पारित गर्न गति दिने र सुनिश्चित गर्ने कि यसले नेपालको महिला र उनीहरूको बच्चा विरुद्ध हुने सबै किसिमका भेदभावलाई सम्बोधन गर्ने;
- (ख) वंशजको आधारमा नागरिकता दिन पाउने हरेक बाबु-आमाको स्वतन्त्र अधिकारलाई नेपाली महिलाले पुरुषसह

- समानताको आधारमा आफ्नो बच्चालाई नागरिकता दिन रोक्ने संविधानको धारा ११ (५) र ११ (७) फिर्ता लिने;
- (ग) राज्यविहीनतालाई रोक्ने दृष्टिले 'बाबु वा आमा', 'बाबु र आमा' नभएबाट जन्म दर्ता गर्न दिन संविधानको धारा ११ (३) संशोधन गर्ने;
- (घ) नेपाली महिलाले आफ्नो पतिलाई नेपाली पुरुषसरहको शर्तमा नागरिकता स्थानान्तरण गर्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न र नेपाली आमाको पहिचान नभएको बाबुको बच्चालाई नागरिकता स्थानान्तरण गर्न स्व-घोषणा र दण्डको आवश्यकतालाई हटाउन संविधानको धारा ११ (६) संशोधन गर्ने;
- (ङ) राज्यविहीन महिला, शरणार्थी प्रवासी महिला र महिला यौनकर्मासमेत उनीहरूको बाबु-आमाको कानूनी हैसियत जे, जस्तो भए पनि संविधान र पक्षराज्यको अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार दायित्व बमोजिम सबै बालबालिकालाई विश्वव्यापी जन्म दर्ता सुनिश्चित गर्ने;
- (च) राज्यविहीन व्यक्तिको हैसियत सम्बन्धी सन् १८६४ को महासन्धि र सन् १९६१ को राज्यविहीनता घटाउने सम्बन्धी महासन्धिलाई अनुमोदन गर्ने ।

शिक्षा

३६. विद्यालय पाठ्यक्रममा लैङ्गिक समानतालाई प्राथमिकता दिएर सन् २०२२/२०२३-२०३१/२०३२ का लागि दशवर्ष विद्यालय शिक्षा योजना पारित गरेकोमा समितिले प्रशंसासहित टिपोट गर्दछ । तैपनि यसको देहायका सरोकारसहित टिपोट गर्दछ-
- (क) अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन (२०७५) र विद्यालय शिक्षा क्षेत्रीय योजनालाई कार्यान्वयन गर्न स्थानीय सरकारको संस्थागत क्षमताको अभाव;
- (ख) छिटो गर्भधारण, बालविवाह र अपाङ्गता भएका किशोरी विरुद्ध हुने भेदभावले गर्दा शिक्षामा किशोरीहरू बीचमै छाड्ने केशहरू, खास गरी मधेश प्रदेशमा;
- (ग) अपाङ्गता भएका महिला र किशोरी विरुद्ध हुने भेदभाव;
- (घ) विद्यालयमा सम्मानजनक महिनावारी सम्बन्धमा विद्यमान निर्देशिकाको बावजूद विद्यार्थीहरूमाभ परिवार नियोजन, उत्तरदायी यौन व्यवहार र यौनजन्य सरुवा रोगको रोकथामको वारेमा ज्ञानको अभाव रहेको छ ।
३७. शिक्षामा किशोरी र महिलाको अधिकारको सम्बन्धमा आधारभूत सिफारिस संख्या ३६ (सन् २०१७ लाई सम्झना गर्दै किशोरीको शिक्षाको महत्वलाई उनीहरूको सशक्तीकरणको आधार मानेर चेतना बढाउन पक्षराज्यलाई समितिले सिफारिस गर्दछ-
- (क) स्थानीय सरकारले संस्थागत क्षमता सबलीकरण गर्ने र अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन (२०७५) र २०७९-२०८८ को लागि विद्यालय शिक्षाक्षेत्र योजनालाई अन्तरछेदित भेदभावका रूपहरू भोगिरहेको किशोरीहरूलाई विशेष ध्यान दिएर प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सुनिश्चित गर्ने;
- (ख) बालविवाह र छिटो गर्भधारण साथै लैङ्गिक, रङ्ग वा अपाङ्गताको आधारमा हुने भेदभावलागायत किशोरीमध्ये विद्यालय छाड्नुको कारणलाई सम्बोधन गर्ने, युवा आमाहरू बच्चा जन्माएपछि विद्यालयमा फर्कन सक्ने, उनीहरूले शिक्षा पूरा गर्न, डिप्लोमा हासिल गर्न र उच्च शिक्षा वा रोजगारीमा पहुँच पाउन सुनिश्चित गर्ने तथा पक्षराज्यमा भएको वैकल्पिक डेलिभरी मोड र वैकल्पिक सिकाई पद्धतिको प्रभाव वारे अर्को आवधिक प्रतिवेदनमा जानकारी दिने;
- (ग) सबै अपाङ्गता भएको महिला र किशोरीलाई गुणात्मक समावेशी शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने र उनीहरूलाई विद्यालयमा थमौती गर्न प्रवर्द्धन गर्ने तथा अपाङ्गता भएको महिला र किशोरीलागायत महिला र किशोरीलाई जहाँ भेदभाव, उत्पीडन र हिंसाबाट मुक्त तथा सुरक्षित र समावेशी शैक्षिक वातावरण प्रदान गर्न राष्ट्रिय बुली विरुद्धको नीति सुनिश्चित गर्ने;
- (घ) शिक्षाकोसबै तहहरूमा सम्मानजनक महिनावारीको निर्देशिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयन सबलीकरण गर्ने र विद्यालयको पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने- (१) समावेशी र पहुँचयोग्य लैङ्गिक समानताको विषयवस्तु, महिलाको मानव अधिकार र महिला तथा किशोरी विरुद्ध हुने लैङ्गिक-आधारित हिंसाको हानिकारक प्रभाव ; (२) उमेर सुहाउँदो यौन शिक्षा, उत्तरदायी यौन व्यवहार, छिटो गर्भधारण र सरुवा यौन रोगको रोकथाममा विशेष ध्यान दिएर मानव अधिकार, शान्ति र शिक्षा प्रदान गर्ने;
- (ङ) संयुक्त राष्ट्रसंघीय शिक्षा, विज्ञान र साँस्कृतिक संगठन (२०१७) को शिक्षामा भेदभाव विरुद्धको महासन्धि अनुमोदन गर्ने ।

रोजगारी

३८. समितिले देहायका सरोकारसहित टिपोट गर्दछ-

- (क) श्रम बजारमा तेर्सो र ठाडो निरन्तर बहिष्करण र अनौपचारिक क्षेत्रमा कम तलबको जागीरमा महिलाको सघनता, जहाँ उनीहरू उत्पीडन तथा पेशागत स्वास्थ्य र सुरक्षा खतरामा खुल्ला हुन्छ, रत सामाजिक सुरक्षाबाट बहिष्कृत हुन्छ;

- (ख) महिलामा बेतलबी हेरचाहको कामको असमानुपातिक बोझ, जुन उनीहरूको आर्थिक सहभागिताको लागि बाधक छ र बाबुहरूले सीमित मात्रामा पितृत्व विद्याको उपयोग;
- (ग) अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन (आईएलओ) को समान तलब महासन्धि, २००८ (संख्या १००) अनुमोदन भएको बावजूद समानमूल्यको समान कामको लागि समान तलबको सिद्धान्तसीमित रूपमा लागू र पक्षराज्यभित्र उल्लेखनीय तलबमा अन्तर;
- (घ) कार्यस्थलमा यौनजन्य दूर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१ केवल औपचारिक क्षेत्रमा मात्र लागू हुन्छ र अनौपचारिक क्षेत्रलाई समेट्दैन, जहाँ महिलाहरू सघन छन् र प्रमुख जिल्ला अधिकारीले यौन दूर्व्यवहारको एउटा पनि केश रेकर्ड गरेको छैन, जो उजुरी गर्न सक्षम छन्;
- (ङ) अपाङ्गता भएको महिला र अन्य फाइदाबाट बञ्चित समूहका महिलालाई डिजिटल अर्थ व्यवस्थामा विशेष आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्ने उपायहरूको अभाव ।

३९. समितिले समान मूल्यको समान कामको लागि समान तलब सम्बन्धमा यसको आधारभूत सिफारिस संख्या १३ (२०४५) र दिगो विकास लक्षको लक्ष ८.५लाई सम्भना गर्दै २०८७ सम्ममा सबै महिला पुरुषलाई, युवा र अपाङ्गता भएका व्यक्ति समेतलाई पूरा र उत्पादनशील रोजगारी तथा सभ्य काम हासिल गर्ने र पक्षराज्यलाई सिफारिस गर्दछ-
- (क) काँचको सिलिड फुटाल्न र नीति निर्माण तथा बढी तलब भएको जागीरमा परम्परागतरूपमा पुरुषहावी भएको पेशाहरूमा महिलाको पहुँच बढाउने कार्य प्रवर्द्धन गर्न लक्षित उपायहरू लिने, जस्तै- उदाहरणको लागि ती क्षेत्रमा महिलालाई सौविध्यात्मक भर्ती गर्न प्रोत्साहन प्रदान गर्ने;
 - (ख) सुलभ बाल हेरचाहको सुविधा र वृद्धवृद्धा व्यक्तिलाई हेरचाह, सेवा दिएर महिलालाई बेतलबी हेरचाह कार्यको बोझलाई मान्यता दिने र घटाउने, पुनर्वितरण गर्ने, पारिवारिक व्यवसायमा रोजगारी भएको महिलालाई पर्याप्त तलब दिने र सामाजिक संरक्षण योजनाका पूर्ण पहुँच सुनिश्चित गर्ने;
 - (ग) समान मूल्यको समान कामको लागि समान तलबको सिद्धान्त लागू गर्ने, महिला सघन भएको क्षेत्रमा ज्यालाको नियमित पुनरावलोकन र लैङ्गिकतलब अन्तर कम गर्ने, लैङ्गिक तटस्थ विश्लेषणात्मक जागीर वर्गीकरण र मूल्यांकन विधि तथा नियमित तलब सर्भेको माध्यमलगायत ।

महिला प्रवासी कामदार

४०. समितिले यो टिपोट गर्दछ कि पक्षराज्य आप्रवासी महिला तथा किशोरीको उत्पत्ति, ट्रान्जिट र गन्तव्य मुलुक हो र अन्तर्राष्ट्रियरूपमा नेपालबाट आप्रवासी ४३.८ प्रतिशत महिला र किशोरी छन् र देहायका सरोकारसहित टिपोट गर्दछ-
- (क) काम गर्ने अवस्था र शारीरिक, मनोवैज्ञानिक, मौखिक दूर्व्यवहार, यौन दूर्व्यवहारका आरोपहरू र दूर्व्यवहार गर्ने रोजगारदाताले दण्डहीनता उपभोग गर्ने सम्बन्धमा महिला प्रवासी कामदार, विशेष गरेर महिला घरेलु प्रवासी कामदारविरुद्ध हुने भेदभावको धेरै केशहरू,
 - (ख) महिलालाई विदेशमा रोजगारी पाउन, विशेष गरी घरेलु काममा उमेरको प्रतिबन्ध लगाइएको;
 - (ग) महिला प्रवासी कामदारले अक्सर उच्च भर्ती शुल्कतिर्न पर्नाले ऋण लिन बाध्य हुन्छन्, जसले उनीहरूलाई ऋणको बन्धन, बाध्यात्मक श्रम, शोषण र बेचबिखनमा पर्ने खतरा बढाउँछ;
 - (घ) दुखित प्रवासी कामदारको लागि कलसेन्टरको स्थापना सन् २०१९ मा भए पनि प्रस्थानपूर्व प्रशिक्षण कार्यक्रमसीमित हुनु, जसले महिलालाई भेदभावकारी व्यवहार, बेचबिखन र शोषणको खतरातर्फ धकेल्छ;
 - (ङ) कलंक बोकेर फर्केका महिलाका लागि कार्यक्रमको अभाव, जसले उनीहरूको पुनः एकीकरण र भावी रोजगारीको संभावनालाई कमजोर बनाउँछ ।
४१. समिति, श्रम अधिकारको संरक्षण र सबै कामदारहरू, प्रवासी कामदारसमेत, विशेषगरी महिला प्रवासी र ती नाजुक रोजगारीमा भएकाहरूको लागि सुरक्षित काम गर्ने वातावरण प्रवर्द्धन गर्न, कामको मौलिक अधिकारलाई सम्मान गर्न आवश्यक र रोजगारीमा स्वतन्त्र छनौट र दिगो विकास लक्षहरूको लक्ष ८.८ को सम्भना गर्दै पक्षराज्यलाई सिफारिस गर्दछ-
- (क) नेपाली महिला प्रवासी कामदार, घरेलु कामदारलगायत, संलग्न गरिने गन्तव्य मुलुकसंग भएका सबै द्विपक्षीय सम्झौताहरूमा उनीहरूको मानव अधिकार उल्लंघन भएका सबै अनुसन्धान, अभियोजन गर्न र पीडितलाई उपचार दिन प्रोटोकल राख्ने;
 - (ख) विदेशमा घरेलु काम खोजेका महिलालाई उमेरको प्रतिबन्ध हटाउन र अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड बमोजिम कामदारको न्यूनतम उमेर तोक्न वैदेशिक रोजगारीमा घरेलु कामदार पठाउन निर्देशिका (सन् २०१५) संशोधन गर्ने;
 - (ग) भर्ती अभ्यासलाई अनुगमन गर्न, खर्च घटाउन र महिला प्रवासी कामदारलाई सुरक्षित अवस्था सुनिश्चित गर्न,

- उनीहरूलाई उपलब्ध उपचारको वारेमा जानकारी प्रसार गर्न र यस्तो उपचारको पहुँचमा लैङ्गिक र अन्तरछेदन बाधालाई सम्बोधन गर्न सरकारी निकाय, नागरिक समाज र ट्रेड युनीयनबीच समन्वय परिपोषण गर्ने;
- (घ) बेचबिखनमा पर्ने खतराका वारे चेतना जागरण अभियान सञ्चालन गर्ने र प्रवासी महिला तथा किशोरीलाई निःशुल्क कानूनी सहायता, हटलाईन र प्रस्थानपूर्व जानकारी प्रदान गर्ने;
- (ङ) फिर्ता भएका महिला प्रवासी कामदारलाई पुनःएकीकरणका लागि लैङ्गिक उत्तरदायी समर्थन प्रदान गर्ने ।

स्वास्थ्य

४२. समितिले देहायका सरोकारसहित टिपोट गर्दछ-

- (क) पक्षराज्यभित्र, विशेष गरेर ग्रामीण तथा दूर्गम क्षेत्रहरूमा मातृ मृत्यु दर उच्च (२०८० मा १००,००० जीवित जन्ममा १५१ मृत्यु) र जन्मपूर्व र जन्मपछिका स्वास्थ्य सेवाहरूमा सीमित पहुँच;
- (ख) विशेष गरेर ग्रामीण महिला, आदिवासी महिला, अपाङ्गता भएका महिला, यौनकर्मी र लेज्बीयन, उभयलिङ्गी, ट्रान्सजेण्डर तथा अन्तरलिङ्गी महिलालाई उमेर सुहाउँदो यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा र किफायति (एफोर्डेबल) महिनावारी सरसफाई उत्पादन, गर्भनिरोधक, परिवार नियोजन सेवा, स्त्रीरोग सेवा, मानसिक स्वास्थ्य सेवा, आत्महत्या रोकथाम तथा गैरआकस्मिक चिकित्सा सेवालगायतमा पहुँचको अभाव;
- (ग) पक्षराज्यभित्र गर्भपतनलाई कानूनी मान्यताको बावजूद पक्षराज्यभरिसीमित उपलब्धता र गर्भपतन सेवाको गुणस्तरको कारणले गर्दा गर्भपतन सेवा पूर्णरूपमा पहुँचमा नभएको, प्रशिक्षित कर्मचारीको अभाव, अपर्याप्त भौतिक संरचना, उपलब्ध सेवाहरू वारे महिलामा चेतनाको अभाव र उच्च दरको असुरक्षित गर्भपतनले गर्दा कलंक;
- (घ) विशेष गरी युवा महिला, आदिवासी महिला, अपाङ्गता भएका महिला, महिला यौनकर्मी र लेज्बीयन, उभयलिङ्गी, ट्रान्सजेण्डर तथा अन्तरलिङ्गी महिलालगायत विरुद्ध हुने भेदभाव, दूर्व्यवहार, दुरूपयोग र प्रसूतीजन्य हिंसाको रिपोर्ट;
- (ङ) एन्टिरेट्रोभाईरल उपचारमा सीमित पहुँच र एचआईभी एड्ससंग जीवन यापन गरिरहेका महिला तथा किशोरीलाई कलंक र सामाजिक बहिष्करण;
- (च) अन्तरलिङ्गी बालबालिका, किशोरी र अपाङ्गता भएका किशोरीमा चिकित्सकीय अनावश्यक र अपरिवर्तनीय चिरफार तथा उपचारको केश रिपोर्ट भएको ।

४३. समितिले महिला र स्वास्थ्य सम्बन्धमा आफ्नो आधारभूत सिफारिस संख्या २४ (२०५५), यौन र प्रजनन स्वास्थ्य हेरचाह सेवामा विश्वव्यापी पहुँचसम्बन्धी दिगो विकास लक्षहरूको लक्ष ३.७ लाई सम्भन्ना गर्दछ र पक्षराज्यलाई सिफारिस गर्दछ-

- (क) सुँडेनी तालीम र अन्य सान्दर्भिक स्वास्थ्य पेशाकर्मी, विशेष गरेर ग्रामीण क्षेत्रलगायतका माध्यम उच्च मातृ मृत्युदर घटाउन, जन्मअधि, जन्मदा र जन्मपछि पर्याप्त स्वास्थ्य सेवामा महिलाको पहुँच सुधार गर्ने;
- (ख) ग्रामीण महिला तथा किशोरी, अविवाहित महिला तथा अपाङ्गता भएका महिला र किशोरीलगायतका महिला र किशोरीलाई परिवार नियोजन, आधुनिक गर्भनिरोधक, सुरक्षित गर्भपतन र गर्भपतनपछिको सेवाहरूमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवा र जानकारीमा पर्याप्त पहुँच सुनिश्चित गर्ने;
- (ग) सबै महिला तथा किशोरी, जातीय अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका, ग्रामीण महिला तथा किशोरी, यौनकर्मी र लेज्बीयन, उभयलिङ्गी, ट्रान्सजेण्डर, तथा अन्तरलिङ्गी महिलालाई आत्महत्या रोकथाम कार्यक्रम, यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवा र जानकारी, आधुनिक तथा आकस्मिक गर्भनिरोधक र महिनावारी सरसफाई, विशेष गरी ग्रामीण र दूर्गम क्षेत्रलगायतका मानसिक स्वास्थ्य सेवामा पर्याप्त पहुँच हुने गर्ने;
- (घ) गर्भवती महिलालाई बच्चा जन्माउँदा संरक्षण गर्न र महिला तथा किशोरी विरुद्ध हुने प्रसूति हिंसा र भेदभावलाई दण्डित गर्न, चिकित्सक अभ्यासकर्ताका लागि क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सबलीकरण गर्न, स्वास्थ्य सेवा केन्द्र र अस्पतालमा महिला बिरामीको उपचारको नियमित अनुगमन सुनिश्चित गर्न, कानूनी र नीतिगत उपायहरूपारित गर्ने;
- (ङ) एचआईभी/एड्ससंग बाँचिरहेका सबै महिला तथा किशोरीलाई, आमाबाट बच्चामा सर्ने रोकन गर्भवती महिलासमेतलाई एन्टिरेट्रोभाईरल उपचार निःशुल्क प्रदान गर्ने;
- (च) आफ्नो स्वायत्त निर्णय लिन पर्याप्त उमेर वा परिपक्वता हुनु अघि र उनीहरूले स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारीसहितको मञ्जुरी दिन अन्तरलिङ्गी बालिका, किशोरी, अपाङ्गता भएका महिलासमेतलाई अनावश्यक चिकित्सकीय वा चिरफार हस्तक्षेप गर्न निषेध गर्ने ; अन्तरलिङ्गी बालबालिका, किशोरीसमेतले उनीहरूको स्वायत्तता र अखण्डता कायम राख्न मानव अधिकारमा आधारित स्वास्थ्य सेवा प्रोटोकल पारित र कार्यान्वयन गर्ने, अन्तरलिङ्गी बालबालिका र उनीहरूको परिवारलाई निःशुल्क कानूनी सहायता र चिकित्सकीय तथा मनोसामाजिक सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।

महिलाको आर्थिक सशक्तीकरण

४४. सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा फाइदाबाट बञ्चित समूहका महिलाको पहुँच बढाउन 'महिला पहिला' कार्यक्रम (सन् २०२२) र एकीकृत राष्ट्रिय सामाजिक सुरक्षा संरचना (२०८०) पारित गरेकोमा समितिले प्रशंसाका साथै टिपोट गर्दछ। यसले गरिबीको नारीकरण भएकोमा सरोकार राख्दछ। विशेष गरी यसले देहायका सरोकारसहित टिपोट गर्दछ-

- (क) ऋण, जग्गा र सम्पत्तिमा पहुँच सम्बन्धमा कानूनी प्रावधानको बावजूद कानून लागू गर्नमा कमजोर र महिला, विशेष गरी आदिवासी महिला, दलित महिला, मधेशी महिला, अपाङ्गता भएका महिला, लैङ्गिक आधारित हिंसाबाट बाँचेका महिला, गरिबीमा जीवित महिला, बेतलबी काममा महिला तथा विधवाले आर्थिक र सामाजिक फाइदा एवं आर्थिक अवसरमा पहुँच पाउन अक्सर चुनौतिको सामना गरेको;
- (ख) नागरिकताको प्रमाणपत्र वा अन्य आवश्यक परिचयात्मक कागजात, आवश्यक धितोको अभाव तथा जग्गाको स्वामित्वमा परिवारको पुरुष सदस्यको पहुँचको कारणले पक्षराज्यभित्र जग्गाको स्वामित्व, ऋण र अन्य प्रकारका वित्तीय ऋण, बैंकको खाता तथा वित्तीय सेवामा महिलालाई सीमित पहुँच।

४५. समितिले पक्ष राज्यलाई सिफारिस गर्दछ-

- (क) सामाजिक सुरक्षाको लागि राष्ट्रिय रणनीतिमा लैङ्गिक मूल प्रवाहीकरण गरी गरिबीको नारीकरणलाई सम्बोधन गर्ने र महिला, विशेष गरी फाइदाबाट बञ्चित समूहको राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीतिको कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्यांकन, नवीकरणमा समान सहभागिता, पर्याप्त सामाजिक तथा आर्थिक लाभ, आर्थिक सशक्तीकरण र सामाजिक सुरक्षा योजनामा पहुँच;
- (ख) लैङ्गिक पूर्वाग्रह र महिलाको आर्थिक सशक्तीकरणमा बाधालाई सम्बोधन गर्न र जग्गाको स्वामित्व, कम ब्याजमा विनाधितो ऋण र अन्य प्रकारका वित्तीय ऋणमा पुरुषसह समान पहुँच, व्यवसाय सञ्जाल, स्रोत, उद्यमशीलता अवसर र आईसिटीमा विस्तार, जसबाट उनीहरू वस्तु र उत्पादनको सम्बन्धमा ई-बाणिज्य र सीमापार व्यापारमा उनीहरू संलग्न रहन सकून्।

ग्रामीण, आदिवासी र दलित महिला

४६. ग्रामीण महिलाको अधिकारसम्बन्धी आधारभूत सिफारिस संख्या ३४ (सन् २०७३), जलवायु परिवर्तनको सन्दर्भमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणको लैङ्गिक आयामसम्बन्धी संख्या ३७ (२०७४) र आदिवासी महिला तथा किशोरीको अधिकार सम्बन्धमा संख्या ३९ (२०७९) को सम्भना गर्दै समितिले पक्ष राज्यलाई सिफारिस गर्दछ-

- (क) संविधानमा आदिवासी महिलाको अधिकारहरू, उनीहरूको सामुहिक आत्मनिर्णयसमेतको मान्यताको अभाव;
- (ख) आदिवासी महिलालाई यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवालगायतको स्वास्थ्य सेवा, नीति निर्माण, नेतृत्वदायी पद, शिक्षा, औपचारिक रोजगारी, सामाजिक सुरक्षा, आवास, पर्याप्त पानी र सरसफाई, बाली भित्र्याउने प्रविधि, संरक्षण, भण्डारण, प्रशोधन, प्याकिङ्, बजार र उद्यमशीलता लगायतका आधुनिक खेतीको प्रविधि सुनिश्चित गर्न सघन प्रयास गर्न;
- (ग) लकडी कटान (लगिङ), पर्यटन र खानी निकाल्नेलगायतको आर्थिक गतिविधि साथै जलवायु परिवर्तनको न्यूनीकरण तथा अनुकूलन कार्यक्रमहरू तथा संरक्षण परियोजनाहरू आदिवासीको भू-सीमाना (टेरिटोरी) र संरक्षित क्षेत्रमा आदिवासी महिलाको प्रभावकारी सहभागितामा उनीहरूको स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारीसहितको मञ्जुरी र समान लाभ साभेदारी गरेर मात्र कार्यान्वयन गर्न सकिने।

४७. यसको आधारभूत सिफारिसहरू ग्रामीण महिलाको अधिकार सम्बन्धमा संख्या ३४ (सन् २०१६), जलवायु परिवर्तनको सन्दर्भमा विपद् खतरा न्यूनीकरणको लैङ्गिक आयामका सम्बन्धमा संख्या ३७ (२०१८) र आदिवासी महिला तथा किशोरीको अधिकारको सन्दर्भमा संख्या ३९ (२०२२) को सम्भना गर्दै समितिले पक्षराज्यलाई सिफारिस गर्दछ-

- (क) आदिवासी महिलाको अधिकार, उनीहरूको आत्मनिर्णयको अधिकारलगायत, आदिवासीको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघको घोषणापत्रबमोजिम प्रष्ट मान्यता दिन संविधान संशोधन गर्ने;
- (ख) यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवा, नीति निर्माण गर्न, नेतृत्वदायी पद, शिक्षा, औपचारिक रोजगारी, सामाजिक सुरक्षा, आवास, पर्याप्त पानी र सरसफाई, तथा बाली भित्र्याउने प्रविधि, संरक्षण, भण्डारण, प्याकिङ्, बजारीकरण र उद्यमशीलता समेतका आधुनिक खेती प्रविधिलगायतका ग्रामीण क्षेत्रमा सेवा वितरण सुनिश्चित गर्ने प्रयास सघन बनाउने आर्थिक गतिविधिहरू;

- (ग) वन कटान, पर्यटन र खानीसमेतका अर्थिक गतिविधि साथै उनीहरूको स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारीसहितको मञ्जुरी र समान लाभ बाँडफाँडलाई पूर्ण सम्मानलगायत आदिवासी महिलाको प्रभावकारी सहभागिता भएको खण्डमा मात्र जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलन कार्यक्रम तथा संरक्षण परियोजना आदिवासीको भू-सीमानाभित्र र संरक्षित क्षेत्रमा कार्यान्वयन गर्न सुनिश्चित गर्ने;
- (घ) सरकारको सबै तहहरूमा विशेष गरी नीति निर्माण निकाय, संवैधानिक निकाय, वैदेशिक सेवा र सार्वजनिक सेवामा दलित महिलाको सहभागिता बढाउने, जातको आधारमा हुने छुवाछूत तथा भेदभावको अनुगमन र अनुसन्धान गर्ने र सबै क्षेत्रमा दलित महिला विरुद्ध हुने भेदभावप्रति शून्य सहनशीलता लागू गर्ने ।

अपाङ्गता भएका महिला तथा किशोरी

४८. अपाङ्गता-मैत्री स्वास्थ्य सेवा निर्देशिका (२०७७) पारित गरेकोलाई समितिले टिपोट गर्दछ । यसले तैपनि पक्षराज्यभित्र हुने अपाङ्गता भएका महिला तथा किशोरीले भोग्नु परेको भेदभाव, कलंक र लैङ्गिकआधारमा हुने हिंसाका साथै न्याय, शिक्षा, रोजगारी र स्वास्थ्य सेवामा पहुँच पाउन महत्वपूर्ण बाधा रहेको, राजनीतिक तथा सार्वजनिक जीवनबाट बहिष्कार वारे सरोकार राख्दछ । यो पनि सरोकार राख्दछ कि अपाङ्गता भएका महिला तथा किशोरी स्वतन्त्र अग्रिम जानकारीसहितको मञ्जुरीविना बाध्यात्मक शारीरिक जाँच र चिकित्सकीय उपचार तथा प्रक्रियामा जानै पर्दछ ।
४९. अपाङ्गता भएका महिलाका सम्बन्धमा समितिको आधारभूत सिफारिससंख्या १८ (सन् १९९१) र अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धमा समितिको सन् २०१८को आधारभूत सिफारिस (CRPD/C/NPL/CO/1) बमोजिम समितिले सिफारिस गर्दछ कि पक्षराज्यले अपाङ्गता भएका महिला तथा किशोरीलाई न्यायमा पहुँच, समावेशी शिक्षा, रोजगारी तथा स्वास्थ्य सेवा, यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवासमेतमा कुनै पनि जाँच वा उपचार उनीहरूको स्वतन्त्र, अग्रिम जानकारीसहितको मञ्जुरी दिए मात्र गर्न सुनिश्चित गर्ने ।

जलवायु परिवर्तन र विपद्जन्य खतरा न्यूनीकरण

५०. समितिले टिपोट गर्दछ कि पक्षराज्य जलवायु परिवर्तनबाट गम्भीर रूपमा प्रभावित छ । राज्यपक्षको २०७४ मा स्थापित राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन प्राधिकरण साथै लैङ्गिक समानता, अपाङ्गता र सामाजिक बहिष्करण, रणनीतिक कार्ययोजना र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनलाई विद्यमान नीति, रणनीति र योजनाहरूसंग एकीकृत गर्न राष्ट्रिय अनुकूलन योजना पारित गरेकोलाई यसले टिपोट गर्दछ । तैपनि महिला, विशेष गरी ग्रामीण महिला, आदिवासी महिला, प्रवासी महिला, अपाङ्गता भएका महिला र गरिबीमा बाँचेका महिला, जलवायुपरिवर्तन, पहिरो, बाढी र जैविक विविधताको नोक्सानीले असमानुपातिक प्रभाव परेको, किनकी उनीहरू अक्सर यस्तो हुने क्षेत्रमा बस्ने तथा उनीहरूको जलवायु लचिलोपन बढाउन सामना गर्ने संयन्त्रको अभाव टिपोट गर्दछ ।
५१. समितिले सिफारिस गर्दछ कियसको जलवायु परिवर्तनको सन्दर्भमा लैङ्गिकआधारित विपद् जोखिम न्यूनीकरण आयाम आधार भूत सिफारिस संख्या ३७ (२०७५) बमोजिम राज्यपक्षले महिला, विशेष गरी ग्रामीण महिलाको जीविकामा जलवायु परिवर्तनले पार्ने नकारात्मक असरलाई ख्याल राखेर आफ्नो जलवायु परिवर्तन र विपद् प्रतिक्रिया रणनीति पुनरावलोकन गर्ने, विकास, विधेयक पारित तथाकार्यान्वयन गर्ने, जलवायु परिवर्तनको सम्बन्धमा नीति तथा कार्यक्रम, विपद् प्रतिक्रिया तथा विपद् खतरा न्यूनीकरणमा महिलाको समान प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने, यसको माध्यम-
- (क) महिला तथा किशोरीमा जलवायु परिवर्तन र प्राकृतिक विपद्को प्रभाव वारे खण्डीकृत तथ्यांक संकलन गर्ने;
- (ख) लैङ्गिक समानता, अपाङ्गता र सामाजिक बहिष्करण रणनीतिक कार्ययोजना, कार्यान्वयन गर्न सबलीकरण गर्ने, जलवायु परिवर्तनमा महिला तथा किशोरीको लचिलोपना तथा प्रभावकारी अनुकूलनको लागि जलवायु परिवर्तन तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण, कानून, नीति, लगानी र कार्यक्रममा लैङ्गिक दृष्टिकोण समाहित गर्ने;
- (ग) आफ्नो अधिकार माग गर्न तथा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी निर्णय-गर्न र अनुकूलनको रणनीति तथा कार्यहरूको विकास, जसले महिला तथा किशोरीमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावमा लचिलोपन निर्माण गर्न ग्रामीण महिला र अपाङ्गता भएका महिलासमेतको समुदाय र महिला तथा किशोरीबीच जलवायु परिवर्तन र विपद् जोखिम व्यवस्थापन, साक्षरता र चेतना बढाउने;
- (घ) जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय संरचना (फ्रेमवर्क) महासन्धिको पक्षराज्यको सन् २०२२ मा भएको सत्ताइसौँ सत्रले पारित गरेको वातावरणीय नोक्सानी र क्षतिको प्रतिक्रियाका लागि नयाँ कोष व्यवस्थाको सिर्जना र सञ्चालनमा उनीहरूको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्न समर्थन गर्ने ।

वैवाहिक र पारिवारिक सम्बन्ध

५२. समितिले देहायका सरोकारसहित टिपोट गर्दछ-

- (क) देवानी संहिताको दफा ७९ द्वारा महिला र पुरुष दुवैलाई विवाह गर्ने न्यूनतम उमेर २० वर्ष तोकिएको बावजूद पक्षराज्यभित्र ३३ प्रतिशत किशोरीहरूले १८ वर्ष अघि नै विवाह गर्ने तथा विवाह गर्ने नाबालकलाई अभियोजन गरिने;
- (ख) देवानी संहिताको दफा ७४(१) अनुसार यदि महिलाले बच्चा पाउँछ भने तिनी स्वतः विवाहित मानिन्छ, जुन बालविवाह बराबर हुन्छ तथा पुरुष पहिले नै विवाहित भएको खण्डमा स्वतः विवाह रोक संशोधन ऐन (२०७५) संग पनि बाभिन्छ;
- (ग) एकतर्फी सम्बन्ध विच्छेद (तलाक) र दहेजको अभ्यास निषेधको बावजूद यी हानिकारक अभ्यास कायम छ । यदि आमाले पुनः विवाह गरेको अवस्थामा बच्चालाई आमाको हेरचाहबाट हटाइन्छ;
- (घ) छोरी र पत्नीको समान उत्तराधिकारको अधिकार सुनिश्चित गर्ने कानूनी प्रावधानको बावजूद महिला, विशेष गरी विधवा, एकल महिला र अपाङ्गता भएका महिला तथा किशोरीलाई उनीहरूको उत्तराधिकारी दाबी गर्न प्रथाजनित अभ्यास र सामाजिक दबाबले रोक्छ;
- (ङ) पक्षराज्यको एउटा नगरपालिकाले सर्वोच्च अदालतको अन्तरिम आदेश अनुशरण गरेको नजीरको बावजूद 'अन्य' भनेर पहिचान गरिएको व्यक्तिहरू संलग्न समानलिङ्ग, विवाह वा संगतिलाई मान्यता दिन देवानी संहिताको दफा ६७ संशोधन गर्न असफल भएको;
- (च) विवाहपछि महिलाले आफ्नो पारिवारिक नाम र ठेगाना गुमाउँछ ।

५३. विवाह र परिवार सम्बन्धमा समानतासम्बन्धी आधारभूत सिफारिस संख्या २१ (२०५०) विवाह, परिवार र उनीहरूको विघटनको परिणाम सम्बन्धमा संख्या २९ (२०७०) र संयुक्त राष्ट्र संघीय, महिला विरुद्ध भेदभाव उन्मूलन गर्ने समितिको आधारभूत सिफारिस संख्या ३१/हानिकारक अभ्यासको सम्बन्धमा बाल अधिकारसम्बन्धी समितिको आधारभूत टिप्पणी संख्या १८ (२०७५) लाई सम्झना गर्दै समितिले पक्षराज्यलाई सिफारिस गर्दछ-

- (क) बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति (२०७२) संग बालविवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय कार्ययोजना सन् २०७५-२०८७? सँग मिलान गर्ने, बाल अधिकार महासन्धिले परिभाषित गरेबमोजिम किशोर किशोरी दुवैको लागि विवाह गर्ने न्यूनतम उमेर १८ वर्ष तोक्न, २०१८ को विवाह, विवाहको लागि न्यूनतम उमेर तथा विवाह दर्ता सम्बन्धी महासन्धि अनुमोदन गर्ने र नाबालिग बच्चाको लागि उमेर नपुगी भएको विवाहको अपराधीकरण उन्मूलन गर्ने;
- (ख) राज्यबाट हुने बाध्यात्मक विवाह, बहुविवाहलाई रोक स्वतः विवाहको प्रावधान फिर्ता गर्ने र विवाहको हैसियत जे भए पनि पुरुषलाई पतिको उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्न कानून पारित गर्ने;
- (ग) सम्बन्ध विच्छेद गर्न समान आधार तथाप्रक्रिया र पारिवारिक सम्पत्ति विभाजनमा समानतालगायत विवाह र सम्बन्ध विच्छेदमा महिलाको समान अधिकार सुनिश्चित गर्ने, बाध्यात्मक सम्बन्ध विच्छेद र दाइजो निषेधको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने तथा सान्दर्भिक भूँइतहको नागरिक समाज संगठनलाई समर्थन गर्नेलगायत यस्तो अभ्यासको सम्बन्धमा सर्वसाधारणलाई चेतना जागरण र शिक्षा प्रदान गर्ने;
- (घ) उत्तराधिकारको कानूनी प्रावधान लागू गर्ने र महिलाले, विशेष गरी विधवा, एकल महिला र अपाङ्गता भएका महिला तथा किशोरीले उत्तराधिकारबाट संरक्षण तथा परम्परागत न्यायकर्ताहरू र प्रथाजनित अदालतको न्यायाधीशसमेत न्यायपालिकालाई प्रशिक्षण माध्यम;
- (ङ) समानलिङ्ग विवाह वा 'अन्य' भनी पहिचान भएको व्यक्ति संलग्न जोडीलाई मान्यता दिने देवानी संहिताको दफा ६७ संशोधन गर्ने र उनीहरूको अधिकार र कर्तव्यलाई विपरीतलिङ्गी विवाहित जोडीसरह बराबर गर्ने;
- (च) विवाहित महिलाले आफ्नो परिवारको नाम र ठेगाना कायम राख्न चाहे सुनिश्चित गर्ने ।

महासन्धिको धारा २०(१)मा संशोधन

५४. समितिले पक्षराज्यलाई समितिको बैठकको समय सम्बन्धमा महासन्धिको धारा २० (१) संशोधन गर्न, जतिसक्दो चाँडो स्वीकार गर्न प्रोत्साहित गर्दछ ।

बेइजीङ्ग घोषणापत्र र कार्ययोजना

५५. समितिले पक्षराज्यलाई बेइजीङ्ग घोषणापत्र र कार्ययोजना उपयोग गर्न र महिला र पुरुषबीच सारभूत समानता हासिल गर्नको लागि महासन्धिमा राखिएको अधिकार महशूस गर्न थप मूल्यांकन गर्ने ।

प्रचार प्रसार

५६. समितिले पक्षराज्यलाई वर्तमान निष्कर्ष अवलोकन, पक्षराज्यभित्रका औपचारिक भाषा(हरू) मा विधायिका संसद् र न्यायलयलाई

पूर्ण कार्यान्वयन गर्न सक्षम बनाउन सबै तहका (राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय) सान्दर्भिक राज्य संस्थाहरूलाई, विशेष गरेर सरकारलाई समयमै प्रसार गर्न अनुरोध गर्दछ ।

अन्य सन्धिहरूको अनुमोदन

५७. नौवटा मुख्य मानव अधिकारको कानूनी कागजले^१ जीवनको सबै पक्षमा महिलाको मानव अधिकार र आधारभूत स्वतन्त्रता उपभोग गर्न समितिले टिपोट गर्दछ । समितिले, त्यसकारण पक्षराज्यलाई सबै आप्रवासी कामदार र उनीहरूको सदस्यहरूको अधिकारको सुरक्षासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि बेपत्ता पारिएका सबै व्यक्तिको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, जुन पक्षराज्यले अभै पक्ष बनिसकेको छैन, लाई अनुमोदन गर्न प्रोत्साहन गर्दछ ।

निष्कर्ष अवलोकनहरूको फलो-अप

५८. समितिले पक्षराज्यलाई अनुरोध गर्दछ कि दुईवर्ष भित्रमा राष्ट्रियताका सम्बन्धमा सिफारिसको अनुच्छेद ३५(ख) र ३५(ग), विवाह तथा पारिवारिक सम्बन्ध वारे ५३ (ग) र ५३ (ङ)लाई कार्यान्वयन गर्न लिएको कदम वारे लिखित जानकारी दिने ।

अर्को प्रतिवेदनको तयारी

५९. समितिले भविष्यमा पक्षराज्यहरूको स्पष्ट र नियमित तालीका (हेर्नुहोस् महासभाको संकल्प 79/165, अनुच्छेद ६) बमोजिम पक्षराज्यको आठौं र नवौं संयुक्त आवधिक प्रतिवेदन बुझाउने मिति स्थापित गर्नेछ तथा सञ्चार गर्नेछ र रिपोर्टिङ अघि सवाल र प्रश्नको सूची पारित गरे अनुसार— यदि लागू हुन्छ भने पक्षराज्यको लागि अर्को आवधिक प्रतिवेदनको रिपोर्टमा बुझाउने बेलासम्मको सम्पूर्ण समयावधिलाई समेट्नु पर्ने ।

६०. समितिले पक्षराज्यलाई अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारको सन्धि अन्तर्गत रिपोर्टिङको सुर हालेको (हार्मोनाइज्ड) निर्देशिका, साभा चुरो दस्तावेज र सन्धि-विशेष दस्तावेज समेत (HRI/GEN/2/Rev.6, परिच्छेद १) ।

१ आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारको अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध; नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारको अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध; सबै प्रकारको जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि; महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि; यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय तथा अपमानजनक व्यवहार वा सजायविरुद्धको महासन्धि; बाल अधिकार महासन्धि; सबै आप्रवासी कामदार र उनीहरूका परिवारको संरक्षणसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि; बलपूर्वक बेपत्ताबाट सबै व्यक्तिको संरक्षणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि ।

खण्ड-५

राष्ट्रीय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) को वितरण

५.१ राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) को संस्थापकहरू

वि.स. २०५५ बैशाख २ गतेको माईन्यूट अनुसार-

- (१) यशोकान्ती भट्टचन/गौचन
- (२) स्टेला तामाङ
- (३) हेमा पुन
- (४) मिरा घले गुरुङ
- (५) चुन्दा बज्राचार्य

५.२ संस्थापक जातीय संस्था सदस्यहरू

(१) नेपाल भाषा मिसा खलः	(२) नेपाल मगर महिला संघ
(३) सुनुवार महिला समाज	(४) नेपाल किरात राई महिला संघ
(५) थारु महिला जागरण केन्द्र	(६) नेपाल तामाङ महिला घेदुङ
(७) थकाली महिला संघ	

५.३ राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) को स्थापना कालदेखिको आजसम्मको अध्यक्ष/महासचिवहरू

(१) संस्थापक अध्यक्ष :	स्टेला तामाङ	२०५५/०१/२३ -
(२) महासचिव :	चुन्दा बज्राचार्य	२०५६/०४/२८ -
(३) महासचिव :	बम कुमारी बुढामगर	२०५७/११ -
(४) महासचिव :	रामप्यारी सुनुवार	२०६०/०९/१२ -
(५) महासचिव :	सोमा राई	२०६३/०९/१४ -
(६) महासचिव :	सुनी लामा	२०६६/०९/१९ -
(७) अध्यक्ष :	शान्ती जिरेल	२०७०/०३/२८ -
(८) अध्यक्ष :	चिनीमाया माझी	२०७३/०७/२५ -
(२) अध्यक्ष :	डिमी शेर्पा	२०७९/०८/२९- हालसम्म

५.४ राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ)को नीफ विज्ञ (२०७९)

१. डा. कृष्ण भट्टचन
२. अधिवक्ता भिम राई
३. उपप्राध्यपक प्रतिमा गुरुङ
४. छिडछिप्पा ल्होमी
५. सृजना प्रधान
६. माननीय याङ्किला शेर्पा

५.५ राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) को सल्लाहकार (२०७९)

१. चिनीमाया माझी
२. अधिवक्ता शान्ति कुमारी राई
३. यशो कान्ति भट्टचन
४. कृष्ण कुमारी वाईबा
५. छिडल्हमु शेर्पा

५.६ राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ)को कार्यसमितिको पदाधिकारीहरू (२०७९)

१. अध्यक्ष	:	डिमी शेर्पा
२. बरिष्ठ उपाध्यक्ष	:	थममाया छन्त्याल (?)
३. उपाध्यक्ष (हिमाल)	:	कल्पना भट्टचन
४. उपाध्यक्ष (पहाड)	:	कमला चेपाङ
५. उपाध्यक्ष (तराई)	:	सुमित्रा ताजपुरीया

६. महासचिव : शोभा सुनुवार
 ७. कोषाध्यक्ष : देवमती छन्त्याल
 ८. सचिव (अनुसन्धान तथा सूचना र सन्चार) : नुमा मेचे
 ९. सचिव (विदेश तथा परियोजना) : सनम राजवंशी
 १०. सचिव (जनसम्पर्क तथा संगठन विस्तार) : रीना बराम
 ११. सचिव (भाषा तथा संस्कृति) : बासमती राजी

५.७ राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ)का कर्मचारीहरू

१. बरिष्ठ वित्त अधिकारी : सुमित्रा महर्जन
 २. कार्यक्रम संयोजक : जुना राई
 ३. कार्यक्रम अधिकारी : हिरा कुमारी तामाङ
 ४. कार्यक्रम अधिकृत : सृष्टि चौधरी
 ५. लेखा सहायक : साफी महर्जन
 ६. कार्यालय सहायक : निर्मला थापा मगर

५.८ राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महिला महासंघ (नीफ) का सदस्य- संस्थाहरू

क्र.स.	जातीय सदस्य- संस्थाको नाम	अध्यक्ष
१	नेपाल भाषा मिसा खलः	धर्मशोभा तुलाधर
२	नेपाल मगर महिला संघ	हिरूसरा राना मगर
३	सुनुवार महिला समाज	शोभा सुनुवार
४	नेपाल किरात (राई) महिला संघ	सुशीला गोले राई
५	थारु महिला जागरण केन्द्र	फूलमति चौधरी
६	नेपाल तामाङ महिला घेदुङ	संगीता लामा
७	थकाली महिला संघ	कल्पना भट्टचन
८	नेपाल माभी महिला उत्थान संघ	रीता माभी
९	नेपाल कुमाल महिला समाज सुधार समिति	कल्पना कुमाल
१०	वालुङ महिला संघ	-
११	नेपाल गुरुङ (तमु) महिला संघ	चन्द्रकला गुरुङ
१२	दनुवार महिला समाज सुधार संघ	अर्चना दनुवार
१३	नेपाल शेर्पा महिला संघ	थाक्वी शेर्पा
१४	नेपाल पहेरी महिला विकास संघ	बिना पहेरी
१५	मेचे महिला उत्थान संघ	नुमा देवी मेचे
१६	राजवंशी महिला संघ	सनम राजवंशी
१७	किरात याक्थुङ माङगेना चुम्लुङ	शशी चेम्जोङ
१८	ल्होमी महिला कल्याण मञ्च	छिडचिप्पा ल्होमी
१९	पाल्देन डोल्पो महिला संघ	पासाङ ल्हामु घले
२०	मुगाल आदिवासी जनजाति महिला उत्थान	टोमा लामा
२१	ब्याँसी शौका महिला संघ	पुष्पा बुढाथोकी
२२	नेपाल छन्त्याल महिला संघ	देवमती छन्त्याल
२३	बाह्रगुँ छिमीघ्यार्चा महिला समाज सेवा	टासीस्याङ्बो गुरुङसेनी
२४	ताजपुरिया महिला उत्थान संघ	सुमित्रा ताजपुरिया
२५	भुजेल महिला समाज	बसुन्धरा घर्ती

क्र.स.	जातीय सदस्य- संस्थाको नाम	अध्यक्ष
२६	जिरेल महिला समाज सेवा	टीकामाया जिरेल
२७	नेपाल गन्याई महिला परिषद्	आशा सरदार
२८	धानुक महिला समाज	बिनाकुमारी मण्डल
२९	दुरा महिला समाज	पवित्रादेवी दुरा
३०	नेपाल चेपाङ महिला संघ	कमला चेपाङ
३१	धिमाल महिला संघ	मन्जु धिमाल
३२	याक्खामा याप्सेन	इन्दिरा जिमी
३३	नेपाल बराम महिला संघ	मिना बराम
३४	नेपाल थामी महिला समाज	नानु थामी
३५	नेपाल योल्मो महिला संघ	फुर्वा लामा योल्मो
३६	सुरेल जाति महिला उत्थान समाज	सरस्वती सुरेल
३७	नेपाल भ्राँगड महिला संघ	अन्जु उरावै
३८	नेपाल भोटे जनजाति महिला संघ	पार्वती देवी भोटे
३९	नेपाल दरै महिला समाज	बिन्दु दरै
४०	कुसुण्डा महिला विकास समाज नेपाल	हिमा कुसुण्डा
४१	वनकरीया महिला विकास संघ	सन्तमाया वनकरीया
४२	तोक्पेगोला महिला समाज सेवा समिति	लाक्पा हिसे शेर्पा
४३	नेपाल बोटे महिला समाज	आशा बोटे
४४	राजी महिला समाज	बासमती राजी
४५	नेपाल हायु महिला समाज	कुमारी हायु
४६	नेपाल किसान आदिवासी महिला समाज	सरिता किसान
४७	नेपाल राउटे महिला विकास संघ	दिपा राउटे
४८	नेपाल सन्थाल आदिवासी महिला उत्थान संघ	मन्दिरा किस्कु
४९	तीनगाउँले थकाली	रविना थकाली
५०	लेप्चा महिला	नरमाया लेप्चा

